T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAFKASYA'DAKİ TÜRKLER VE TÜRKİYE'NİN KAFKASYA TÜRKLERİ POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CENNET ATEŞ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. OSMAN OKUMUŞ

AKSARAY 2023

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KAFKASYA'DAKİ TÜRKLER VE TÜRKİYE'NİN KAFKASYA TÜRKLERİ POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CENNET ATEŞ

DANIŞMAN
DOÇ DR. OSMAN OKUMUŞ

AKSARAY 2023

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 12 (oniki) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Cennet

Soyadı : ATEŞ

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim Tarihi : …/07/2023

TEZİN

Türkçe Adı : Kafkasya'daki Türkler ve Türkiye'nin Kafkasya Türkleri Politikası

İngilizce Adı : Turks in the Caucasia and the Policy of Turkey's Caucasian Turks

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı : Cennet ATEŞ

İmza :

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Cennet ATEŞ tarafından hazırlanan " Kafkasya'daki Türkler ve Türkiye'nin Kafkas Türkleri Politikası" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Osman OKUMUŞ
Tarih Ana Bilim Dalı, Aksaray Üniversitesi ……

Üye: Prof. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU
Tarih Ana Bilim Dalı, Aksaray Üniversitesi ……

Üye: : Doç. Dr. Ahmet VURGUN
Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Marmara Üniversitesi ……

Tez Savunma Tarihi: 15/06/2023

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nu……..…tarih ve……sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın konusunda karar kılmak, tez yazmaya başlamak ve bunu devam ettirmek benim için çok zorlu bir süreçti. Bu süreçte öncelikle tez aşamasında her konuda bana yardım eden ve kıymetli düşüncelerini benden hiçbir biçimde esirgemeyen sayın danışmanım, Hocam Doç. Dr. Osman OKUMUŞ'a teşekkür ediyorum. Tezimi hazırlarken maddi-manevi desteklerini daima arkamda hissettiğim annem Fatma DEMİRKIRAN'a, babam İbrahim DEMİRKIRAN'a, ablam Sevgi İPEK'e ve kıymetli eşim Murat ATEŞ'e şükranlarım sonsuzdur. Tez yazma süreci boyunca varlığını hissettiğim, bu aşamada beni hiç zorlamayan oğlum Günalp ATEŞ'e ve bu süreçte torununa bakarak bana tezi düzenleme fırsatı yaratan annem Şehri ATEŞ'e müteşekkirim.

Cennet ATEŞ

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAFKASYA'DAKİ TÜRKLER VE TÜRKİYE'NİN KAFKASYA TÜRKLERİ POLİTİKASI

(Yüksek Lisans Tezi)

Cennet ATEŞ, AKSARAY 2023

ÖZET

Kafkasya; Karadeniz ile Azak denizinin doğu kesimini ayıran Anapa yarımadasından başlayarak Hazar denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasına varan Büyük Kafkas dağlarını ve iki yanında uzanan toprakları kapsar; bölgenin adı da bu sıra dağlarından gelmektedir. Coğrafi konum olarak ve yer altı yer üstü zenginlikleri bakımından önemlidir. Bölgede nüfus dağılımını coğrafya ve doğa şartları belirlemektedir. Önemli bir konumda bulunması sebebiyle tarih boyunca bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kafkasya bölgesi geçmişten günümüze Türklerin yurt olarak gördükleri bir bölge olmuştur. Kafkasya'daki Türk dünyası denildiğinde akla; Nogay Türkleri, Kundurlar, Karaçaylar, Balkarlar, Kumuklar, Azerbaycan Türkleri, Ahıskalı Türkler, Gürcistan Kıpçakları, Terekemeler, İran Türkleri ve Rusya'daki Türk halkları gelmektedir. Kafkasya'daki Türklerle ilişkilerin kurulması, geliştirilmesi ve devamlılığın sağlanması açısından Kafkasya, Türkiye için çok önemlidir. Bu çalışmanın amacı bölgedeki Türkleri tanıtmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kafkasya politikasını geçmişten günümüze kadar bütüncül bir bakış açısı ile ele almaktır.

Bilim Kodu : 118101, 111304, 114109, 117110

Anahtar Kelimeler : Kafkasya, Türkiye, Kafkasya Türkleri, Rusya

Sayfa Adedi : 137

Danışman : Doç. Dr. Osman OKUMUŞ

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKS IN CAUCASIA AND TURKEY'S CAUCAUS POLICY

(M.A. Thesis)

Cennet ATEŞ, AKSARAY 2023

ABSTRACT

Caucasia; It covers the Greater Caucasus Mountains and the lands on both sides, starting from the Anapa peninsula separating the eastern part of the Black Sea and the Sea of Azov, reaching the Absheron peninsula on the Caspian Sea coast; The name of the region comes from these mountain ranges. It is important in terms of geographical location and underground and aboveground riches. Geography and natural conditions determine the population distribution in the region. Due to its important position, it has emerged as a field of struggle throughout history. The Caucasus region has been a region that Turks see as their homeland from past to present. When the Turkish World in the Caucasus is mentioned, it comes to mind; Nogai Turks, Kundurs, Karachays, Balkars, Kumuks, Azerbaijani Turks, Ahıska Turks, Georgian Kipchaks, Terekemes, Iranian Turks and Turkic peoples in Russia come. The Caucasus is very important for Turkey in terms of establishing, developing and maintaining relations with the Turks in the Caucasus. The aim of this study is to introduce the Turks in the region and to deal with the Caucasus policy of the Republic of Turkey from the past to the present with a holistic perspective.

Science Code : 118101, 111304, 114109, 117110

Key Words : Caucasia, Turkey, Caucasian Turks, Russia

Page Number : 137

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Osman OKUMUŞ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI ii
JÜRİ ONAY SAYFASI iii
TEŞEKKÜR iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 4
1. KAFKASYA COĞRAFYASI 4
1.1.Kafkasya'nın Coğrafi Konumu 4
1.2. Kafkasya'nın Stratejik Önemi 6
1.3 Kafkasya'da Yaşanan Sorunlar 10
İKİNCİ BÖLÜM 20
2. KAFKASYA'DAKİ TÜRK DÜNYASI 20
2.1. Nogay Türkleri ve Kundurlar 21
2.2. Karaçaylar 23
2.3. Balkarlar (Malkarlar) 24
2.4. Kumuklar 25
2.5. Azerbaycan Türkleri 27
2.6. Ahıska Türkleri 30
2.7. Gürcistan Kıpçakları 32
2.8. Terekemeler (Karapapaklar) 33
2.9. İran Türkleri 35
2.10. Rusya'daki Türk Halkları 37
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 39
3. TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI 39
3.1. Osmanlı Dönemi Osmanlı-Kafkas İlişkileri ve Osmanlı'nın Kafkas Politikası 40
3.2. Cumhuriyetin İlk Yılları, Atatürk ve İnönü Dönemi Kafkas Politikası 49
3.3. Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Kafkas Politikası 69
3.4. 1960-1980 Dönemi Türkiye'nin Kafkas Politikası 73
3.5. 1980-2002 Dönemi Türkiye'nin Kafkas Politikası 79
SONUÇ 89

KAYNAKÇA 94
EKLER 105
TEZ DEĞERLENDİRME FORMU 126

GİRİŞ

Kafkasya; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasında kalmış olan bir bölgedir. Üç kıtaya da yakınlığı sebebiyle coğrafi konum olarak önemli bir yerde bulunmaktadır. Türkler çok eski zamanlardan bugüne kadar bu bölgeyi kendilerine vatan olarak seçmişler ve burada yaşamışlardır. Ancak bölgedeki Türkler, burada hiçbir zaman uzun süreli bir huzur yakalayamamışlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri bölgenin sürekli olarak bir mücadele içerisinde olmasıdır. Kafkasya bölgesi sadece coğrafi konum olarak değil yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından da çok önemlidir. Bu zenginliklerden faydalanmak isteyen devletler, sürekli bölge üzerinde bir hâkimiyet kurma gayretinde olmuştur. Bu hâkimiyeti kurma yolunda da bölgedeki huzuru önemsedikleri pek söylenemez.

Kavimler göçüyle Batı'ya akın eden Türkler, zaman içerisinde bölgeye yerleşerek buraları yurt edinmişlerdir. Kafkasya bölgesi, göç dalgasının yaşandığı süreçte bir geçiş koridoru olmuş, buradan geçen Türkler, Doğu Avrupa'ya kadar birçok sahada var olmuşlardır. Zaman zaman devletler kurup burada siyasi bir hâkimiyet elde etseler de İran, Rusya, İngiltere, ABD gibi devletler tarafından kalıcı ve kapsayıcı bir gelişme yakalanamamıştır. Osmanlı döneminde bölgede ciddi kazanımlar sağlanmış olsa da uzun süren bir siyasi istikrar sağlanamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Kafkasya bölgesiyle iletişim ve gönül bağı devam ettirilmiş ancak ilişkiler koşullar gereği istenilen seviyede olamamıştır.

Kafkasya bölgesi Türkler ve Türkiye için ne kadar önemli ise Rusya için de bir o kadar önemli bir yer olmuştur. Zira Rusya, Kafkasya bölgesinde kendi kontrolü dışında oluşacak bir siyasi varlığı kendisine tehdit olarak algılamıştır. Bölgenin ticari geçiş güzergâhında olması, Türk dünyası üzerinde baskı oluşturması bakımından son derece cazip olmasını sağlamıştır. Rusya, yüzyıllardan beri hem bölgede bir Türk hâkimiyeti engellemiş hem de orada yaşayan halkları sürgüne göndererek, asimile ederek ya da çeşitli baskılarla Kafkasya'daki hâkimiyetini perçinlemiştir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki yeni dönemde Türkiye, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yönünde bir politika takip etmiş olsa da ilişkiler sadece Güney Kafkasya ile sınırlı

kalmıştır. Kuzey Kafkasya'da ırki, tarihi, dini ve kültürel bağlarının olduğu Türk topluluklarıyla ilişkisi istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelik politikası, genel olarak Güney Kafkasya'daki devletleri kapsamış, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Gürcistan'daki ve Kuzey Kafkasya'daki Türk topluluklarıyla ilişkilerde kayda değer bir değişiklik olmamıştır.[1]

Bölgedeki Türkler ile Türkiye'nin tarihten kalan bir yakınlığı söz konusudur. Ancak bu Türkiye'nin bazı dönemlerinde sadece tarihsel bir yakınlık olarak kalmıştır. Bazı dönemlerde ise Kafkasya ile ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin Kafkasya politikası denildiğinde; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne değin olan bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Türkiye bilindiği üzere kuruluş döneminden itibaren genel olarak yüzünü doğudan çok batıya dönmüştür. Türkiye'nin bu tutumu kimi zaman Kafkasya ile olan ilişkilerini iyi yönde etkilememiştir.

Türkiye'nin Kafkasya Türklerine ilişkin politikasının Rusya'dan bağımsız izah edilmesi oldukça zordur. Önemli bir tarih aralığında bölgede Rusya'nın baskısı ile bölge devlet ve topluluklarının dış dünya ile ilişki kurmalarına izin verilmemiştir. Ayrıca Türkiye'nin de dönemin önemli bir gücü olan Rusya'yı karşısına almak istemediği söylenebilir. Ayrıca Türkiye'nin Batı yönlü politikalar izlemesi, kendi iç sorunlarına odaklanması gibi konular da Türkiye'nin Kafkasya politikasını etkilediği ifade edilebilir. Bu durum alanyazına da yansımıştır. Türkiye'nin Kafkasya Türkleriyle ilgili politikasını konu edinen çalışmalar, daha çok Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve SSCB'nin dağılması sonrasıyla ilgilidir. Türk arşivlerinde de konu ile ilgili evraklar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın temel amacı; Kafkasya'daki Türkleri tanıtmak ve Türkiye'nin Kafkasya Türklerine yönelik politikasını bütüncül bakış açısıyla incelemektir. Çalışma süreci uzun bir dönemi kapsadığı için meseleler tanıtılmış ancak meselelerde ayrıntıya inilmemiştir. Burada önemli bir husus da önemli bir zaman diliminde kayda değer bir ilişkinin kurulmamış olmasıdır. Bu dönemlerde de ilişkinin kurulmamasına veya yeterli düzeyde olmamasına yol açan gelişmeler ana hatlarıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışma temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Kafkasya'nın coğrafi konumu, stratejik önemi ve Kafkasya'da yaşanan başlıca sorunlara değinilmiştir. İkinci bölümde; Kafkasya'daki Türk toplulukları ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise Osmanlı döneminden başlayarak 2002 yılına kadar Türkiye'nin Kafkasya Türkleri politikası izah edilmeye

[1] Mustafa Üren, "Türkiye ve Kafkasya'daki Türk Dünyası İlişkileri" Cihat Yıldırım vd. (Ed.). **20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri,** *içinde* ss. 593-640, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, s. 626.

çalışılmıştır. Türk siyasi hayatında 2002 ve sonrası henüz devam eden dönem olduğu için çalışma bu tarihe kadar getirilmiştir. Ancak Türkiye'nin Kafkasya ile ilişkileri 2002'den sonra daha yoğun ve stratejik hale geldiği de söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAFKASYA COĞRAFYASI

(Kaynak: https://turkau.com/kafkasya-nedir/ 30.03.2023)

1.1. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu

Kafkasya bölgesine yakından bakıldığında coğrafi olarak çok önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkündür; fakat bir o kadar da Kafkasya'yı tanımlayabilmek de zordur. Coğrafya ve siyaset bilimcileri Kafkasya bölgesini Kuzey ve Güney şeklinde 2'ye ayırmışlardır. Bu genel olarak kabul de görmüştür. Kafkasya'nın etnik, tarihsel, toplumsal ve kültürel özelliklerine bakıldığında farklı farklı bölümlendirmeler yapılmasına imkân vermektedir.[2] Kafkas adının ilk kez eski Yunanlı yazar Aiskhylos'un eserinde "Caucasus

[2] Ufuk Tavkul, **Kafkasya Gerçeği,** Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s.51.

Dağı" şeklinde kullanıldığını görülmektedir. Avrupa'da Rönesans'tan sonraki dönemde buralar Caucasus/Caucasia/Caucasie gibi isimlerle anılmıştır.[3] Orta Çağ'daki Müslüman seyyahlarının seyahatnameleriyle farklı eski Türk eserlerinde Kafkasya ya da Kafkaslar adı görülmez. Kafkasya isminin bir bölge ismi şeklinde anılmaya başlanmasına 19. yüzyılın başlarında rastlanıldığı söylenebilir.[4]

Kafkasya sıradağları, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında kuzeybatıdadır. Güneydoğu hattında uzanır. Karadeniz'in doğu kıyılarında Rusya Federasyonu'na Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün kuzeyinde kendilerine ait topraklardan başlayarak Hazar Denizi'ne ulaşır. Bu dağlara Büyük Kafkas Dağları denir.[5] Genel olarak dağlık bir alan olan Kafkasya, yer şekilleri açısından çok değişik özellikler gözler önüne serer. Bölgeyi ikiye bölmüş olan Büyük Kafkas dağları hemen hemen 1200 kilometre uzunluğa ve 110-180 kilometre genişliğe sahiptir. En yüksek bölümleri orta bölgedeki Elbruz (5642 m.) ile Kazbek (5033 m.) doruklarıdır. Büyük Kafkas dağlarını güney-kuzey doğrultusunu aşan en önemli iki geçit Daryal ile Derbent geçitleridir.[6] Güney kısımda yüksekliği 4000 m'yi aşmayan Küçük Kafkas dağlarıyla aralarında küçük ovalar, geniş çöküntülerle dik yamaçlı volkanik tepeler vardır. Transkafkasyanın batı bölgesindeki Kolhiyle doğu yönündeki Kura ile Aras Havzaları bereketli tarımsal arazilere sahiptir.[7] Tarihi süreçte Kafkasya coğrafyasında büyük devletler arasındaki egemenlik kavgasının hiçbir zaman eksilmediğini görülmüştür. Kafkasya, başlı başına önemli yeraltı kaynaklarına sahip olmakla birlikte; dünyadaki enerjilerin yarıdan fazlasını barındıran Avrasya'nın mühim bir geçit yeri ve köprüsüdür.[8] Bu durumlar bu bölgeyi coğrafi açıdan önemli kılmaktadır.

> "Kafkasya, tarihte hep sınır ülkesi olagelmiştir. Azak Denizindeki Taman Yarımadası'ndan, Hazar Denizinin kıyılarındaki, Apsheron (Apşeron) Yarımadası'na dek uzanmakta olan Kafkas Ana Sıradağları, Himalaya sisteminin batı kanadı şeklinde, Ermenistan ile İran Dağlarını kapsayan Ortadoğu Dağ Bölgesi'nin doğal sınırlarını oluşturur. Kuzeyde Ana Kafkas Sıradağları'nın etekleri Kuzey Kafkasya steplerine dek inmektedir. Söz konusu step, Karadeniz'e akmakta olan nehirlerin, beslemiş olduğu otlakların batı yönüne uzanmakta olan kısmıdır."[9]

---

[3] Levent Ünal, "Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye'nin Transkafkasya Politikası", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi,** Sayı 26, 2019, s. 557.
[4] Ufuk Tavkul, "Kafkasya'nın Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi", http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0090_kafkasyanin_cografi_konumu_ve.htm (13.12.20)
[5] Mustafa Görüryılmaz, **Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler**, Qismət Yayınları, Bakü 2009, s. 11.
[6] Davut Dursun, "Kafkasya" , **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 24, 2001, s. 157.
[7] Dursun, **agm,** s. 157.
[8] Muhammet Kemaloğlu, "Kafkasya Tarihi, Geçmişi Etnik ve Dini Yapısı, Terekeme (Karapapah) Türkleri", **Akademik Bakış Dergisi,** Sayı 32, 2012, s. 3-4.
[9] W.E.D. Allen, Paul Muratoff. "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 54, 2001, s. 52.

Tarihi süreç içerisinde pek çok sancılı dönemden geçen Kafkasya'nın günümüzde sınırları içerisindeki ülkelere bakıldığında; Kuzey Kafkasya'da Çeçenya, Dağıstan, Kuzey Osetya, Kabartay-Balkarya, İnguşya, Adigey, Karaçay-Çerkesya; Güney Kafkasya'da Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ülkeleri bulunmaktadır. (Gürcistan'a bağlı Abhazya, Güney Osetya, Azerbaycan'a bağlı Karabağ.)[10] Kafkasya, Karadeniz ile Hazar Denizi ortasında Doğu-Batı çizgisinde uzanmış olan ve yüksekliği orta bölgelerde 5000 m'yi aşkın sıradağlara verilmiş bir addır. Bu açıdan bakıldığında; Kafkas sıradağları Kafkasya'yı Kafkas ötesinden bölmektedir ve Avrupa'nın sınırının da güneydoğu kısmını teşkil etmektedir. Eski dünyanın (Asya, Afrika, Avrupa) içerisinde bulunan ve birbirlerine bağlı olan iç denizlerin ortaya çıkardığı bir su yolunun doğuda kalan bölümüdür. Söz konusu su yolu; Ege Denizi, Akdeniz, Boğazlar, Marmara Denizi, Karadeniz ve Azak Denizi'ni içine alan oldukça geniş bir alandır.[11]

Kafkasya coğrafyası, göç hareketlerinin geçiş noktasında bulunması sebebiyle tarih boyunca birçok fetih ve işgale tanıklık etmiş olan bir bölgedir.[12] Bu durum, bölgenin coğrafi olarak önemli bir alanda olduğunu göstermektedir. Kafkasya; Avrupa Rusya'sı ve Anadolu ile Orta Asya'yı ve Orta Doğu'yu birbirlerine bağlamasının yanı sıra; Doğu-Batı istikametinde de Orta Asya'nın denizlere ulaşabilmesi olanaklı en kısa ve kolay yolun üstündedir.[13] Kafkasya her iki tarafında deniz olan (Karadeniz ile Hazar Denizi) bir "kara boğazı" özelliğindedir ve Asya, Avrupa ile Afrika anakaralarını birbirine bağlayan coğrafî bir konum arz eder.[14] Bu bölgede Türkler bölgenin kuzeyi ve güneyinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar.

1.2. Kafkasya'nın Stratejik Önemi

Avrupa ile Asya'nın bel kemiğini teşkil eden Kafkasya, aynı zamanda Orta Asya'ya açılan bir kapıdır. Kafkasya'yı kontrol altında tutan kuvvet/kuvvetler Orta Asya'ya, Hazar Havzası'na ve Karadeniz'e egemen olma ayrıcalığına sahiptir.[15] İslâm'ın ortaya çıkmasından önce Kafkasya; Bizanslılar, Sasaniler ve Hazarlar arasında ekonomik ve politik yarış alanı halindeydi. Bölgenin Asya'yla Avrupa arasındaki ticari yolların kesişmiş olduğu

[10] http://bilgioloji.com/pages/sosyal/cografya/yer/kafkasya-neresidir/ (13.12.20)
[11] Ergin Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", **Odü Sosyal Bilimler Enstitüsü-Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, 2010, s. 21.
[12] Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1987 s. 7.
[13] Sinan Ateş, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya" , **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi,** Sayı 5, 2013, s. 166.
[14] Ahmet Sapmaz, **Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri,** Ötüken Neşriyat, Ankara 2008, s. 19.
[15] Sapmaz, **age,** s. 28.

yerde bulunmasıyla Kafkasya'daki politik oluşumların zayıf olması bu yarışı etkilemiştir.[16] Bu yarışa sonradan başka ülkeler de eklenmiştir.

Kafkasya'nın stratejik önemi Rusya'nın iştahını kabartmış ve bu bölgedeki ideolojisini gerçekleştirmek adına faaliyetlerine hız kesmeden devam etmiştir. Şöyle ki; Rusların henüz 900'lü yıllarda Kafkasya üzerindeki akınlarına başladıklarını görmekteyiz. Bu akınlarda Ruslar, geneli Müslüman olan Kafkasya'nın o zamanki merkez şehri bulunan Berdaa'yı 943-944 yılları arasında yağmalamış ve harap etmişlerdir. Bu konu hakkındaki Müslüman kaynakların rivayetinde bu akının nasıl yapıldığıyla alakalı kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır. Rusların bir diğer akını da 965 yılında Rus knezi Svyatoslav'ın seferidir. Bu sefer artık Hazar ülkesine yönelmiş olup bu ülkenin birkaç yıl içinde tamamıyla Rusların egemenliği altına girmesiyle sonuçlanmıştır. Hatta Dağıstan taraflarında İslâm memleketiyle komşu olan kısımları da bu duruma dâhildir. Görüldüğü üzere Kafkasya, tarihin en eski dönemlerinden beri Doğu ile Batı arasında bir köprü görevi görmüştür ve birçok mücadelenin sahnesi olmuştur. [17]

XIX. yüzyılın başlarından itibaren ise Çarlık Rusya'sı, siyasi boşluktan faydalanarak sırasıyla 1804'te Gence'yi, 1806'da Bakü'yü, 1827'de Erivan'ı ele geçirmiştir. Fakat Azerbaycan, Türk Hanlıkları ile Çarlık Rusya arasındaki mücadele türlü bölgelerde 1844'e kadar sürmüş ve bu tarihte son Türk hanlığı Zakatala da düşmüş ve Kafkaslarda, Rusya amacına büyük oranda ulaşmıştır.[18] Bugün hâlâ Kafkasya bölgesi stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Kafkasya coğrafyasının stratejik öneminin elbette Türkiye de farkındaydı. Ancak, Hazar ve Kafkaslardaki Rus-İran faktörleri ve ABD'nin Ortadoğuyla etrafında Türkiye'ye biçmiş olduğu rol, Türkiye'nin söz konusu bölgede etkisini arttırmasının önüne geçti.[19] Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin günümüzde hâlâ sabit olduğunu söylemek çok da yanlış olmaz.

Rusya'nın Kafkasya'daki petrol rezervlerinin %34'ü Stavropol'de, %33'ü Çeçenistan ile İnguş Cumhuriyeti'nde, %27'si Krasnodar'da, %5'i Dağıstan'da ve %1'i Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır. Petrolle doğalgaz rezervleri bakımından Kafkasya, Hazar petrollerinin batıya dağıtımı için tasarlanan boru hatlarının üstünde bulunması nedeniyle

[16] Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Kafkasya ", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, 2001, s. 158.
[17] V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri,** Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s. 59.
[18] Firuz Kazımzade, **Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1927 Türkiye-İngiltere-Rusya-Ermeniler-Gürcüler-Türkler,** Çev. Cengiz i. Çay, Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2016, s. 7.
[19] Vassilis K. Fouskas-Zones of Conflict, **Balkanlar Ortadoğu Kafkasya Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları,** Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 114.

Rusya için çok değerlidir. Bölgede ayrıca petrol rafinerileriyle petrokimya firmalarının bulunmasının Rusya'yla ilgili olarak hem stratejik hem de iktisadi önemi vardır.[20] Kafkasya'nın stratejik açıdan bu denli önemli olmasının üç nedeni vardır:

- Jeostratejik bağlamda Orta Asya'nın giriş anahtarıdır,
- Orta Asya açısından Batı piyasalarına açılmakta olan bir köprüdür,
- Orta Asya'nın tamamıyla değerlendirildiğinde de bölgede mühim oranda petrol ve doğal gaz rezervleri vardır.[21]

Tüm bu sebeplerden ötürü de tarih boyunca hâkimiyet kurulmak istenen bir bölge olmuştur. Fakat bu konuda da tıpkı coğrafya konusunda olduğu birtakım anlaşmazlıklar söz konusudur. Hazar Denizi bölgesindeki petrol rezervlerinin değerlendirilmesinde zaman ve mekâna bağlı olarak çok farklı görüşlerin öne çıktığını görmekteyiz. Mesela ABD Dışişleri Bakanlığı, 1998'de Hazar bölgesindeki petrolün dünya çapında petrol rezervlerinin %16'sını oluşturduğunu açıklamışken, Londra Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'ne göre bu oran ancak %3'ü olarak ifade bulmuştur. Texas'taki G. Beiker Politik Araştırmalar Enstitüsü bölgedeki petrol ve gaz kaynaklarının dünya enerji emniyetinin sağlanması açısından hayati bir öneme sahip olmadığı neticesine varırken, bunların dünya rezervlerinin %2,7'sini ancak oluşturabileceği değerlendirmesini yapmıştır. Azerbaycan'ın kendi rezervlerini olduğundan daha çok gösterdiği düşünülse de yaşanılan mücadelelerden bölgede hatırı sayılır bir miktar petrol olduğu tahmin edilmektedir.[22] Dünyada artan enerji ihtiyacı dikkate alındığında; bu rezervler, Kafkasya'nın stratejik önemini arttırmaktadır.

Büyük savaşın başladığı 1914'te Güney Kafkasya'da yaklaşık altı milyon insanın yarısından fazlası Türk'tü. Azerbaycan ve Güney Kafkasya bir Türk bölgesiydi. Dünya, Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenirken yirminci yüzyılda çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalarda bulunan belgelerden ortaya konan sonuçlar; Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Türkistan'daki politikasının ekonomik faydaları üzerine "iktisadi menfaat elde etme" düşüncesinin olmadığını gösterir. İktisadi kazanç elde etmek bir devletin elbette hakkıdır. Ancak Türkiye'nin bu bölgelere yönelik politikası Batı devletlerine karşı siyasi nüfuz kazanmaya dayanıyordu.[23]

---

[20] Ufuk Tavkul, "Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Stratejik Önemi", https://www.turansam.org/makale.php?id=214#:~:text=Kafkasya%20Rusya%20i%C3%A7in%20Avrupa%20ile,a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan%20son%20derece%20%C3%B6nemli%20bir (17.12.20)

[21] Bülent Açma ve Kübra Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi,** Sayı 2, 2013, s. 133.

[22] Natalya Ulçenko ve Gülten Kazgan, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya-Ekonomik ve Kültürel İlişkiler,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 299.

[23] Görüryılmaz, age, s. 19.

Bölge içi stratejik dengelere bakıldığında karşımıza özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgeleri çıkmaktadır. Azerbaycan, Kafkasya'nın en büyük devletidir. Azerbaycan, zengin doğalgaz ve petrol kaynakları bulunan bir devlettir. Azerbaycan'ın karşılaşmış olduğu en büyük problem, ülke topraklarının yüzde yirmisini Ermenistan'ın işgal etmesidir. Dağlık Karabağ hususundaki uyuşmazlık, Güney Kafkasya'daki en mühim emniyet sorununu teşkil etmektedir. Gürcistan, Güney Kafkasya'nın açık denizlerle irtibatı olan tek devlet olma özelliğini taşımaktadır. Gürcistan, Güney Kafkasya ülkeleriyle Hazar Havzası aracılığıyla Orta Asya'daki Türk devletlerini açık denizlere bağlayan önemli bir stratejik noktadadır. Gürcistan'ın hürriyeti ve istikrarı bu bakımdan önemlidir. Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarının ilerlemiş Batı piyasalarına taşınmasında yine Gürcistan stratejik bir önem arz etmektedir. Ermenistan'a bakıldığında ise Erivan'ın bölgedeki soyutlanmış konumu hemen ilgi çekmektedir. Dağlık Karabağ sıkıntısı sebebiyle Azerbaycan ve Türkiye, Ermenistan ile temas kurmamakta; Ermenistan, dış ülkelerle irtibatını İran ve Gürcistan üstünden temin edebilmektedir. Stratejik özellikli enerji kaynakları nakil kanalları tasarılarının söz konusu olmasıyla beraber Gürcistan'ın Türkiye-Azerbaycan mihverlerine yaklaşmaya başlaması Ermenistan'ın durumunu daha da güçleştirmiştir. Bu sebeple Ermenistan, Rusya Federasyonu ve İran ile olan ilişkilerini daha da yoğunlaştırmıştır. Genel itibariyle ele alındığında Güney Kafkasya bölgesinde stratejik istikrar; bir yönden Batı'nın desteklediği Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan tarafları, diğer yönden ise Rusya Federasyonu-İran- Ermenistan tarafları ile elde edilmiştir.[24]

Hazar ile Orta Asya kaynakları, ciddi derecede bu bölge üzerinden dünyaya ulaştırılmakta ve böylece bölge stratejik olarak olduğundan daha değerli bir durumu oluşturmaktadır. Azerbaycan ile Hazar Denizi'ndeki kaynakların gözetilmesi, kullanılması, pazarlanması, işletilmesi, taşınması, korunması bütünsel olarak Kafkaslarla beraber ele alınılması gerektiği için büyük oyuncuların Azerbaycan stratejileri, Kafkaslardan ayrı bir şekilde düşünülemez veya bunun tam aksi olarak Kafkas siyasetlerinin sonucunda önemli şekilde Hazar ile Azerbaycan kaynaklarına dayanır. Bir taraftan da Kafkaslar, Hazar ile Orta Asya kaynaklarının ulaşımına yönelik olarak ana geçişini ortaya çıkardığı gibi aynı zamanda komşu ülkelere ulaşımı ve bölgede etkileşim sağlamaları bakımından stratejik önemi vardır. Tarihi süreçte ciddi işgallerle akınların geçiş noktası olan Kafkasya, Çarlık Rusya'sı tarafından alınmasının ardından, Ruslara Türkistan'a giden yolu da açılmıştır. Bu sebepten

[24] Hasan Oktay ve Ufuk Cerrah, "Türkiye'nin Kafkasya'ya Yönelik Politikalarını Şekillendiren Etmenler ve Dış Politika Önerileri", **Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi-Kafkassam Dergisi,** 2018, s. 8-13.

ötürü, SSCB döneminde Kafkasların siyasi ve etnik sistemi, uzun süreli Rus menfaatleri bakımından tekrardan düzenlenmiştir.[25]

Dünya üzerinde son senelerde ortaya çıkmış olan ekonomik ve siyasi gelişmelere bakıldığında Kafkasya, Türkiye açısından oldukça önemli bir stratejik bölge haline gelmiştir. Fakat ekonomik ve siyasi hükümlere temel oluşturabilecek tarihî ve sosyolojik bilginin ve çözümlemelerin eksik olması sebebiyle Türkiye, Kafkasya'daki gelişmeleri takip etmekte zorluk çekerek sağlıklı bir şekilde yorumlayamamıştır.[26] Bu durum Türkiye ile Kafkasya'nın etkili bir şekilde iletişim kurmasının önüne geçmiştir.

Kafkasya'nın stratejik öneminin özellikle Soğuk Savaş döneminden sonra daha da arttığını söylemek mümkündür. Şöyle ki; Soğuk Savaş döneminin son bulmasıyla beraber Kafkasya enerjilerinin global piyasaya ulaştırılmasına yönelik olarak çekişmeyle coğrafi özelliklerinden kaynaklı stratejik öneminden dolayı global siyasetteki önemli devletlerin etkin olmayı amaçladıkları bir bölge haline gelmiştir. Kafkasya'nın Orta Asya kapılarını açan bir anahtar olması, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni özgürlüklerini elde etmiş ülkelerin uluslararası siyasette üstlenecekleri rol ile alakadar olan ülkeler bakımından bölgenin ehemmiyetini arttırmıştır.[27]

Sonuç olarak bakıldığında aslında tarihin ilk zamanlarından beri Kafkasya bölgesi her açıdan stratejik bir öneme sahip olmuştur ve bölgenin sahip olduğu stratejik önem bölge üzerinde ülkelerin menfaati doğrultusunda birtakım çatışmalara neden olmuştur. Günümüzde ise Kafkasya bölgesi üzerindeki menfaat mücadelelerinin devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, bu menfaat çatışmalarının Kafkasya üzerinde ne gibi sorunlara yol açtığı ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

1.3 Kafkasya'da Yaşanan Sorunlar

Kafkasya bölgesi geçmişten günümüze bakıldığında sorunların hemen hemen hiç eksik olmadığı bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunları teşkil eden birçok sebebin başında Kafkasya üzerindeki menfaatler üzerine kurulmuş politikalar gelmektedir. Kafkasya'nın ismi, konumu, sınırları bile ülkeler arasındaki genel bir sorundur. Ayrıca bundan hariç Kafkasya'da enerji, savaş, çevre, yoksulluk, din, işgal ve bunlara benzer birçok

[25]Alâeddin Yalçınkaya, **Kafkasya da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Küresel Kördüğüme,** Lalezar Yayınevi, Ankara 2006, s. 6.
[26] Tavkul, **age,** s. 50.
[27] Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya,** Usak Yayınları, Ankara 2009, s. 7.

konunun devletlerarasında sorun oluşturduğu da kabul görmüş bir doğrudur.[28] Kaba bir tabirle 1000-1500 seneleri arasındaki beş yüz senelik bir süre içinde türlü bozkır göçebelerinin özellikle batı tarafındaki hareketleri, Beş Deniz bölgesinin yerleşik yaşayan uygarlıkları üzerinde etkili olmuş ve uzun süreli değişikliklere yol açmıştır.[29] Ancak yine de bakıldığında bölgenin genelini Türklerin oluşturduğunu yani Kafkasya'nın bir Türk yurdu olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ermeni kaynaklarında da birçok kaynakta olduğu gibi Kafkasya'nın önemini gösteren bilgiler mevcuttur. 1200'lü yıllarda Moğolların, Kafkasya ve özellikle Azerbaycan bölgesini işgal etikleri bu kaynaklarda mevcuttur. Hatta Moğolların işgal ettikleri toprakları aralarında kura yolu ile paylaştıkları da bilinmektedir.[30]

Kafkasya'da problemler, ilk olarak Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya olarak ikiye bölünen bölge ülkelerinin kendi siyasi amaçları, menfaat ve tehdit tasvirleri bağlamında incelenmelidir. Fakat burada benzerine pek şahit olunmayan seviyede dış faktörlerin karıştığı, muhtemelen de neticeleri tamamıyla dış faktörlerin belirlediği bir politik manzarayla karşı karşıya kalınmaktadır.[31] Kafkasya'da yaşanan sorunlar denildiğinde akıllara ilk olarak Karabağ Sorunu gelmektedir. Çünkü bu sorun dünya kamuoyunda da duyulmuş ve günümüzde de sürekli gündeme gelmekte olan bir konudur.

1990'lı yıllarda Abhaz ile Çeçen krizleri temelinde kimliksel meselelerle ortaya çıkan sosyal ve ekonomik konular ile kışkırtılmış olan ve enerjiyle ilgili konularla daha da karmaşıklaşan krizlerin bir örneği olduğu görülür. Devlet seviyesindeki problem teşkil eden hususlar; mesela, örgütlü suçla etnik problemlerden kaynaklı göç ancak ikinci sıradadır. Uluslararası seviyedeki petrolle boru hatlarının güvenliği problemleri ise muhtemelen birçok dış güçler için önceliklidir; fakat bölgedeki halka göre bölgede oluşan bunalımını izah etmesi açısından ancak üçüncü sırada gelebilir. Yine de söz konusu evrensel konular, bilhassa petrol krizinin devamlılığının ifade edilmesinde yer almaktadır. Çünkü dışarıdaki faktörler, bölge içindeki tüm çatışmalarda rol oynamaktadır.[32] Stratejik önemi ve yaşanan problemler dikkate alındığında Kafkasya'nın dış müdahalelere açık bir yapısının olduğu söylenebilir.

---

[28] Bülent Doğru, "Arrow'un Tercihlerde İmkânsızlık Teorimi İle Kafkasya'daki Sorunlara Bakışı", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi,** Sayı 1, 2015, s. 9.
[29] Sander, **age,** s. 7.
[30] Hasan Oktay, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar,** Hitabevi Yayınları, Ankara 2020, s. 191-192.
[31] Yalçınkaya, **age,** s. 8.
[32] Robert M. Culter, "Kafkasya'daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri", s. 126. http://www.robertcutler.org/download/pdf/ch04srmt.pdf (22.12.20)

Kafkasya hem Rusya'nın hem de İran ve Türkiye gibi bölge ülkeleri için önemli bir yere sahiptir. Orta Asya siyasetleri ile önemli bağlantılarının yanında ABD, AB ve Çin gibi bölgeyle coğrafi olarak yakınlığı olmayan ülkelerin de çeşitli nedenlerle ilgi alanına girmektedir. Bu nedenle Kafkasya, gerek bölgesel gerekse küresel güçlerin çatışma alanı haline gelmiş bulunmaktadır.[33] Bu problemleri anlayabilmek için bölgedeki çatışma sebeplerini ve çatışan tarafların politikalarını iyi bir şekilde analiz etmek gerekmektedir. Çünkü sadece bölgenin siyasi, sosyal, ekonomik, askeri unsurlarına bakarak bu sorunların asıl nedenine ve temeline inmek mümkün olmayacaktır. Bölge o kadar kozmopolit bir yapıya sahiptir ki böyle bir bölgede sıkıntıların geçmişten günümüze baş göstermiş olması neredeyse normal görülmektedir.

Kafkasya'daki sorunları ele alırken özellikle 1917 Rus ihtilalinden sonra Kafkasya'nın Sovyet Rusya içerisinde kalmasıyla yeni ve daha büyük problemlerle dolu bir aşamaya girdiği görülmektedir. Sovyetlerin siyasî, ekonomik ve askerî çıkarları yüzünden asla vazgeçmek istemediği Kafkasya bölgesinde, hayata geçirmiş olduğu politikalar ve zaman zaman çizilen yapay sınırlar, bu bölgenin bölünmüş ve parçalanmışlığını daha da fazlalaştırmıştır. Bu durum, bölgede varlığını sürdüren ve sayısı ellinin üzerinde bulunan etnik unsurların birbirleri arasında bir sürtüşme ve düşmanlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.[34]

Güney Kafkasya da yine karşımıza sorunların beşiği olan bir bölge olarak çıkmaktadır. Gürcistan ve Abhazya-Güney Osetya, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sürtüşme ortamlarında sonu gelmez problemler, bölgede siyasi ve ekonomik dengesizliği beraberinde getirmiştir.[35] Kafkasya bölgesindeki sorunlar, bölgeyi çözümleyebilmek adına oldukça büyük bir ehemmiyet teşkil etmektedir. Günümüzde coğrafi ve etnik olarak yakın çevresine karşı bile kendisini kapatmış veya kapatılmış bir bölge olmasının altında birçok sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerin pek çoğunda hareket ettirici güç olarak Rusya karşımıza çıkmaktadır.

Kafkasya'daki muhtemel bir işbirliğinin önünde çeşitli engeller vardır. Bu problemlerin Kafkasya'nın baskı altında tutulmakta olan bir bölge olarak ele alınmasıyla düzgün bir

[33] Yalçınkaya, **age,** s. 4.
[34] Mehmet Alpargu ve Enis Şahin, "Sovyet Rusya'nın Dağılmasından Sonra Kafkasya'da Kimlik Problemi", **Akademik İncelemeler Dergisi,** Sayı 1, 2007, s. 331.
[35] Özge Bozkaya ve Sedef Eylemer, "Güney Kafkasya'da Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler Sorunu: Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,** Sayı 1, 2019, s. 110.

şekilde idrak edilmesini destekleyecektir. Bölgesel işbirliğinin önündeki başlıca engeller şunlardır:[36] Ermenistan-Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ sorunu, Gürcistan'daki etnik problemler, Ermenistan'ın irredantizm politikaları, Bölgesel ve global güçlerin Kafkasya'yla alakalı siyasetleri, enerjide güvenlik, Hazarın güvenlikle ilgili problemleri.

a) Ermenistan-Azerbaycan Arasında Dağlık Karabağ Sorunu

Karabağ'da "Dağlık Karabağ" denilen ayrı bir yer hiç olmamıştır. Aslında, "Dağlık Karabağ" terimi, 19. yüzyıldan itibaren Ermeniler tarafından ortaya atılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. [37] Karabağ, tarihsel süreç içerisinde insanlığın en eski merkezlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Birçok Türk boyunun bu bölgede yerleşim sağladığı bilinmektedir. 11. yüzyıldan itibaren bölge Selçukluların istilasına maruz kalmıştır. 1064 senesinde Gürcistan seferinden dönmüş olan Alparslan, Karabağ'ı kışlak olarak kullanmıştır. Alparslan'ın oğlu olan Melikşah'ın da 1076'da bu bölgeye Türkleri iskân etmeye başlamıştır. 1400'lü yıllarda Moğolların Anadolu'ya yaptığı seferden döndüğü sıralarda, Türkiye ile Suriye'den getirmiş olduğu binlerce Türk'ü Karabağ'a yerleştirmiştir. İlhanlıların ardından Karabağ, Akkoyunlularla Karakoyunluların yönetimlerine geçmiştir. Başta Azerbaycan bölgesi olmak üzere Kafkasya, 16. yüzyılından başlayarak Osmanlıyla İran arasında rekabet konusu olmuş ve bu iki devlet arasında devamlı git gel yaşamıştır.[38]

Geçmişten günümüze Karabağ Sorunu tek başına bir araştırma konusudur ve bakıldığında Dağlık Karabağ sıkıntısını daha iyi anlayabilmek için problemin temel nedeni olan Ermenistan coğrafyasını ele almak gerekir. Ermenilerin azınlık durumunda olduğu Doğu Anadolu ile Kafkasya'nın, Hazar Denizi, Karadeniz ve Basra Körfezi üçlemesi arasında bulunması, İran-Kafkasya ile Asya içine açılma şansının bulunması gibi nedenlerden ötürü, İngiltere ve Rusya'nın yakından ilgilendiği bir bölge olmuştur.[39] Bu durum Karabağ Sorununun temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya devletleri tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün tanınması ve ilan edilmesine rağmen; İran İslam Cumhuriyeti, Kafkasya siyasetinde, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı baskı

---

[36] Samir Quliyev, "Bölgeselleşme Çerçevesinde Kafkasya'da İşbirliği İmkânları ve Engeller", **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2019, s. 124**

[37] Vidadi Muradov, "Qarabağ Bölgəsinin Xalçaçılıq Tarixi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Azər-İlmə", **Xalçaçılıq Merkezi,** 2015, s. 16.

[38] Duhan Kalkan, **Güney Kafkasya Bölgesi'ndeki Etnik Çatışma Alanları**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s. 24-26.

[39] Osman Özkul-Hüseyin Vermez, "Dağlık Karabağ Probleminin Tarihi ve Siyasi Nedenleri", **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı 6, 2014, s. 2.

aracı olarak kullanmaktadır.[40] Bu durum Karabağ Sorununu içinden çıkılamaz bir hale getirmektedir. Son olarak Karabağ'ın ilk günden itibaren Ermeni toprağı olduğu iddiaları asılsızdır. Bugünkü Karabağ'ın bulunduğu bölge uzun zamandır bir Türk ülkesidir. Ermeniler, Karabağ bölgesinde ve Türklerin yaşadığı diğer bölgelerde hiçbir zaman nüfus olarak çoğunlukta olmamıştır. Ermenilerin, yaşadıkları bölgelerde hep dağınık ve azınlıkta oldukları tarihsel bir gerçektir.[41] Bu durumda aslında buradaki Ermeni Meselesi adı altında iddia edilmiş olan pek çok durumun doğru olmadığını kanıtlamaktadır.

b) Gürcistan'daki Etnik Sorunlar

Ülkenin nüfusunun %70'e yakınını Gürcüler, %11'ini Ermeniler, %10'unu Ruslar ve geriye kalanını Abhazlar, Acarlar, Osetler ile öteki kimi küçük topluluklar oluşturur. Kafkas toplumlarının güney koluna bağlı bulunan Gürcüler, kendilerini destansı ataları Kartlos'tan ötürü Kartveli biçiminde isimlendirirler ve lisanlarına Kartuli, ülkelerini de Sakartvelo olarak adlandırırlar. Gürcüler kendi aralarında pek çok sülaleye ayrılmaktadır: Batum ile Acara'da Acarlar, Kolhit ovasında Gürî ile İmeretiler, Batı Gürcistan'ın dağlık bölgesinde Svanlar ile Hevsurlar, güneyde Meshiler, Gürcüceyi konuşmakta olan topluluklar olarak karşımıza çıkmaktadır.[42] Sovyetler Birliği'nin çözülmeye başladığı 1980'li yılların sonlarına doğru, Gürcistan'ın özgürlüğe yaklaştığı zaman diliminde Abhazlar ile Gürcüler arasındaki gerginlik artmıştır. Gürcü önder Zviad Gamsakhurdia'nın Tiflis'te yaptığı konuşmasında, Güney Osetya'nın başkenti olan Tshinvali'nin denetlenmesi gerektiğini söylemesinin ardından 23 Kasım 1989 yılında 30.000 civarında Gürcü ulusçusu Tshinvali'nin denetimini ele geçirmek için ayaklanmışlardır. Bu durum Osetler ile Gürcüler arasında arbedelere yol açmıştır.[43] Günümüze doğru gelindiğinde ise Gürcistan, bir toprak bütünlüğü sorunu yaşamaktadır. 19. yüzyılda Rus Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Gürcistan, üç yıllık bağımsızlık sürecinin sonrasında Sovyetler Birliği'ne katılmak zorunda kalmıştır. Son dönemde Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya üzerindeki etkileriyle birlikte toprak bütünlüğü daha büyük bir sorun haline gelmiştir.

c) Ermenistan'ın İrredantizm Politikaları

İrredantizm (kurtarımcılık) kökeni İtalyancaya dayanan bir kelimedir. Din, kültür ve soy

---

[40] Sübhan Elekberoğlu Talıblı, "İran Basını ve Bilimsel Literatüründe Dağlık Karabağ Sorunu", **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı 60, 2014, s. 9.
[41]Fazil Qaraoğlu, "Dağlıq Qarabağ Münaqişəs", **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası tərəfindən hazırlanmış,** 2015, s. 357.
[42] Davut Dursun, "Gürcistan" **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 14, 1996, s. 310.
[43] Doğan Şafak Polat, "Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri", **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı 2, 2019, s. 254.

birliği olmasına rağmen rastgele bir ülkenin sınırları dışındaki halkla bu ülkenin bütünleşmesi düşüncesidir. Fakat negatif bir anlamı olduğunu söylemek mümkündür. Etimolojik sözlükte söz konusu kelime yabancı ülkelerin arazilerindeki soydaşları gerekçe göstermek suretiyle yayılma politikası olarak geçmektedir. Bir ülkenin, kendi sınırlarına yakın olan soydaşlarının yaşadığı alanları istila etme siyaseti olarak da algılanabilir.[44] Ermeniler, binlerce yıldır bağımsız devlete malik olamamış; Bizans, Roma, Selçuklu, Pers, Rusya ve Osmanlı'ya bağlı kalan bir millet olmuş ve bu devletlerin sınırları içerisinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. 20. yüzyılın başlarının itibaren Çarlık Rusya'sında artan devrim hareketleri ve Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşması şartlarınca Kafkasya'dan geri çekilmesiyle birlikte Ermeniler, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan edebilmişlerdir.[45] Ermenistan; SSCB'nin dağılmasından beri önemli bir geçiş noktasında olmanın faydalarını görmüştür. Güney Kafkasya'da kuzey-güney tarafında doğusunda Azerbaycan, batısında Türkiye, güneyinde İran, kuzeyinde ise Gürcistan vardır. Kafkasya'nın güneyinde önemli bir ülke olmanın bu faydası zamanla önemli sayılabilecek diplomatik sorunları da beraberinde getirmiş ve sonuç olarak bakıldığında Ermenistan, bölgede önemli derecede diplomatik sıkıntılar yaşamış ve hâlâ da yaşamaktadır.[46] Siyasi yapısını ve politikasını önemli ölçüde irredantizm üzerine kuran Ermenistan'ın bu politikası Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasıyla yani 1988'den itibaren ele alabiliriz. Ermenistan Anayasasına göre demokratik bir hukuk devleti olduğu yazılmış olsa da bu ülkenin bağımsızlık sürecinde ve daha sonradan karşılaştığı iç ve dış olaylar, Ermenistan'ın ciddi manada eşitlikçi, çoğulcu ve adil bir siyasal yapılanma geliştirmesinin önüne geçmiştir.[47]

ç) Bölgesel ve Küresel Güçlerin Kafkasya İle İlgili Politikaları

Aynı kökenden gelen, aynı dili konuşan, aynı dini, kültürü, coğrafyayı veya mezhebi paylaşanların "bir millet olması" en önemli neden olmasına rağmen özellikle ulus devletlerin meydana çıkmasında bu kaidelerin temel belirleyici faktör olmadıkları görülmüştür. Günümüzde aynı dini, dili ve etnik kökeni paylaşan topluluklar, Arap milleti örneğinde de olduğu gibi birçok farklı şekillerde bölünmüş olup ayrı ayrı ulus devletler halinde bulunduklarını görmekteyiz. Bir taraftan da farklı etnik köken ve farklı inançtan gelen

[44] https://www.turkcebilgi.com/irredantizm (14.02.2021)
[45] Hatem Cabbarlı, Ermenistan'da Siyasi Aktörler ve Partiler, https://turuz.com/storage/Turkologi/2018/2870-Ermenistanda_Siyasi_Aktorlar_Ve_Partiler-Xatem_Cabbarli-2014-57s.pdf (13.02.2021)
[46] Hasan Oktay, "Ermenistan Diplomasisi ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı 60, 2014, s. 1.
[47] Göktürk Tüysüzoğlu, "Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan", **Ermeni Araştırmaları,** Sayı 44, 2013, s. 235.

bireylerin aynı ulus devletini paylaştıklarının birçok örneğini görebilmekteyiz.[48] İşte Kafkasya'da bu açıklanan durum tam anlamıyla kaşımıza çıkmaktadır.

Asya ile Avrupa arasında önemli bir konumda olan Kafkasya'da karışıklıkların boyutu ve bölgedeki var olan güçlerin eksiklikleriyle çeliştiği söylenebilir. Meydana gelen problemler, yöresel olarak başlamış daha sonra dış güçlerin de çatışmaların çözümü adı altında olaya dâhil olmasıyla uluslararası bir özellik kazanmıştır.[49] Azerbaycan, Türkiye'nin Kafkasya politikasında hiç şüphesiz bir önceliğe ve belirleyiciliğe sahiptir. Azerbaycan, Türkiye için etnik ve kültürel bağların yanı sıra tarihi geçmişini yorumlamada, bölge dengelerinin belirlenmesinde, Kafkasya ile Hazar çevresindeki tabii kaynaklardan paylarını alabilmeyle öteki bölge faktörleri üstünde üstünlük sağlayabilme açısından mühimdir. Bu hususta da Azerbaycan'ın, Türkiye'nin Kafkaslardaki stratejik ortağı olduğunu söylemek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.[50]

Soğuk Savaş sonrasında Kafkasya'nın uluslararası alanda değişen yeri üç ayrı şekilde ele alınabilir: Uluslararası dengelerdeki değişim ve bu değişimin bölgedeki tesirleri, bölgeye doğrudan karışmakta olan Türkiye, Rusya Federasyonu, İran gibi bölgesel güçlerle Hazar Denizi'ne komşuluklarından dolayı bölgedeki dengeleri açısından mühim bir yere sahip olan Özbekistan, Kazakistan ile Türkmenistan'ı içine alan bölgesel ortam, bölgenin etnik ve dinsel farklılığına yoğunlaşan bölgelerin içindeki dengelerde uyuşmazlıklar, Kafkasya'nın değişen uluslararası konumunun anlaşılabilmesi açısından önem arz eder. Bölgede yer alan petrol kaynakları ve bölgenin stratejik önemi de küresel güçleri bölge üzerine çekmiştir. İlk aşamada Soğuk Savaş sonrasında aralarında ABD, Çin, Avrupa Birliği vb. ülkelerle milletlerarası teşkilatların da olduğu evrensel kuvvetlerin karıştığı bir toplu durum meydana gelmiştir.[51]

d) Enerji Güvenliği

Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla ve SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya ile Kafkasya'da Türk devletlerinin özgürlüklerini elde etmeleriyle, Soğuk Savaş zamanında bölgeye yeterli ilgiyi gösterememiş Türkiye'nin, bu bölgeye bakışının önemli manada değiştiği görülmektedir. Bölgedeki süratli değişme Türkiye açısından politik, iktisadi ve askeri işbirliği olanakları sağlamış ama bu olanaklar Türkiye için bazı tehlikeleri de beraberinde getirmiştir. SSCB'nin

[48] Yalçınkaya, **age**, s. 156.
[49] Necati İyikan, **Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,** Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011, s.53
[50] Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Sayı 25, 2010, s.98.
[51] Sapmaz, **age**, s. 40.

feshedilmesi, iki kutuplu milletlerarası yapıdaki bölgesel kargaşaların ve engelleyici düzeneklerin yok olmasına neden olmuştur. Meydana gelen bu boşluk bölgenin farklı risklere açık hale gelmesine sebebiyet vermiştir.[52] Türkiye'nin Kafkasya ile Orta Asya bölgesinde kendini kanıtlarken öncelik verdiği faktörler arasında enerji, etnik uyuşmazlıklar ve çatışmalar üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Türkiye'nin etnik uyuşmazlıkların çözülmesi hususundaki modeline, tarafları karşılıklı istişareye çağıran, bölgesel ve evrensel dengeyi dikkate alan bir perspektif egemen olmuştur. Abhazya, Çeçenistan veya Güney Osetya gibi yerlerde yaşanan sıkıntılarda dönemlik farklılıkların gizli kalması kaydı ile imkân nispetinde mesafeli bir tavır izlemiştir. Söz konusu yaklaşım biçiminin sebebi incelendiğinde ise PKK terörü çerçevesinde gerçekleşen ve gerçekleşmesi olası sorunların yatmakta olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[53] Türkiye'nin bu dönemde ülke içinde yaşadığı bu problemleri Mustafa Üren şu şekilde özetlemektedir:

> "Kürtlerin asıl hamisinin İngiltere'den ziyade Rusya olduğuna göre, yeni Sovyet Yönetimi ile dostluk antlaşmasının imzalanmasıyla bir bakıma Kürt Sorunu ile ayrıca uğraşılmasına gerek olmadığı sonucu çıkarılabilirdi. Bunun karşılığında ise, Türkiye'nin de Sovyet Rusya sınırları içinde kalan Türk soydaşlarıyla irtibatını kesme gibi bir sonucu kabul etmek gerekiyordu. Gerçi bu anlaşmada bu yönde bir hüküm yoktu. Ancak imzalanan dostluk antlaşması olduğuna göre, antlaşmanın ruhu gereği iki tarafın da hassas olduğu konulara özel bir dikkat gösterilmesi doğal bir zorunluluktu. Taraflar arasında antlaşmanın bu şekilde yorumlanıp yorumlanmadığı tartışmaya açıktır. Ancak Sovyetler Birliği, o dönemde bu şekilde yorum yapmış olsa bile, zaman içinde kazandığı güce bağlı olarak antlaşmanın bu yoruma dayalı hükümlerine bağlı kalmaya gerek duymamıştır. Fakat antlaşmanın zayıf tarafı olan Türkiye, şartlara uyumlu olarak hareket etmiş ve Türk kardeşleriyle irtibatını yeniden kurmak için mecburen Sovyetlerin yıkılmasını beklemiştir."[54]

Günümüzde de Kafkasya'nın enerji güvenliği konusunun ABD, Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye, İran vb. küresel ve bölgesel liderlerin dikkatini çekmeyi sürdürdüğünü görmekteyiz. Karadeniz-Kafkas bölgesi günümüzde Doğu ile Batı arasında güvenlik, enerjiyle ulaşım koridoru olmuştur. Avrasya'daki petrolle doğalgazın güvenli şekilde müşterek kullanımı, Avrupa piyasasına aktarılması, bölgenin değerini oldukça arttırmaktadır. AB'nin Rusya'ya gittikçe fazlalaşan enerji bağımlılığı, bilhassa Karadeniz'de Rusya ile Ukrayna arasındaki anlaşmazlıklarla oluşan enerji kesintileriyle birlikte Avrupa enerji güvenliği için karşı tehdit ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu da AB devletlerinin Hazar kaynaklarına ilgisini arttırmış; ancak Karadeniz ile Kafkasya'nın enerji koridoru olma işlevini artırsa da bölgenin üstünde enerji kaynaklarıyla geçiş güzergâhları üstündeki etkinlik çekişmesini de kızıştırmıştır.[55]

---

[52] Gökhan Özkan , "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", **Akademik Bakış Dergisi,** Sayı 7, 2010, s.18.
[53] Çelikpala, **agm,** s. 97.
[54] Üren, **age**, s. 620.
[55] Süleyman Şensoy, **Karadeniz ve Kafkaslar: Ekonomi, Enerji ve Güvenlik**, İstanbul 2017.

e) Hazarın Güvenlik Sorunları

Hazar Havzası'nın sahip olduğu petrolle doğalgaz kaynaklarıyla global ve bölgesel kuvvetlerin alakadar olduğu stratejik ve ekonomik bir önem teşkil etmesi açık ve net bir durumdur. Bölgede üstün güç olmayı hedefleyen küresel aktörler; enerji kaynaklarının ortaya sunulmasını, dünya piyasasına ulaştırılmasını ve en önemlisi enerjiyi kontrol altında tutmayı istemektedirler. Hazar, Sovyetlerin parçalanmasıyla birlikte beş ülkenin birden müşterek kullanımına açılmış ve Hazar'da kuvvet rekabetleri bu şekilde başlamıştır.[56] Hazar kıyısındaki beş devletin çıkarları doğrultusundaki ümitleri, Hazar'ın deniz, göl ya da kendisine özgü su kütlesi şeklinde değerlendirilmesi çerçevesinde hangi biçimde paylaştırılacağı konusunda ortak bir paydada buluşamamaları Hazar'ın hukuki durumu meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu problem devletlerin menfaatleri ekseninde, bölgede var olan doğal gaz ve petrol kaynaklarını arama ve işletme sıkıntıları başta gelmek üzere Hazar Denizi'ndeki gidiş-geliş olanaklarından istifade edilmesi, deniz canlılarından kazançlı bir biçimde faydalanma, çevre kirliğinin önüne geçilmesi, hava yollarının kullanılması Hazar'ın güvenliği hususlarını da kapsamaktadır.[57] Genel değerlendirmeler çerçevesinde Hazar bölgesinde tespitler şu şekildedir: Hazar'ın hemen hemen 200 milyar varil dolayında olduğu hesaplanmış olan petrol rezervleri ABD rezervlerine nazaran hemen hemen 3 kat fazladır. Hazar havzası benzin rezervleri, dünya rezervlerinin %10'unu oluşturmaktadır.[58] Hazar Denizi'nin güvenlik sorunu denildiğinde İsrail faktörü de dikkate alınmalıdır. Şöyle ki İsrail'in amacı Hazar Denizi'ndeki petrolü yalnızca kendi tüketimsel gereksinimlerine yönelik olarak kullanmak değil ayrıca Hazar Denizi'ndeki petrolü Kızıl Deniz'deki Eilat Limanıyla Asya piyasasına ihraç etmek istemektedir.[59]

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda çözüm önerileri üç maddede incelenebilir:

1) Hazar'ın Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi çerçevesinde açık deniz şeklinde kabul edilmesidir. Söz konusu sözleşmeye dayanarak Hazar'ın ulusal dallara ayrılmasıyla kıyısı olan devletlerin kendi ulusal alanlarındaki kaynakları işleme hakkı bulunmaktadır.

---

[56] Muhammed Emin Kocaman, "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği", Adnan Menderes Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı 3, s. 152.

[57] Muazzez Harunoğulları, "Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele", **International Journal of Geography and Geography Education,** Sayı: 38, 2018, s. 203.

[58] Osman Nuri Aras, "Ekonomik Neden Ve Sonuçları Bakımından Hazar'ın Güvenlik Sorunu (Ekonomik Nedenler ve Sonuçlar Açısından Hazar Denizi Güvenliği Sorunu) ", **SSRN Elektronik Dergisi,** 2012, s. 275.

[59] Michel Chossudovsky, "Global Research, The Eurasian Corridor: Pipeline Geopolitics and the New Cold War", 22 Ağustos 2008, https://www.globalresearch.ca/the-eurasian-corridor-pipeline-geopolitics-and-the-new-cold-war/9907 17.02.2021.

2) Hazar'ın bir göl olarak kabul edilmesidir. Göl şeklinde nitelendirildiği zaman Hazar, ülkeler arası sınır gölü konumu kazanacak ve bundan dolayı 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi bu noktada etkisini kaybedecektir. Çünkü sınır gölleriyle ilgili olarak benimsenen bir sınır saptama protokolü yoktur. Bu tür bir durumda ise hukuksal örneklere başvurulması gerekir. Bu şekilde bir bölünmeye Kanada ile ABD arasındaki Büyük Göllerle Fransa ile İsviçre arasındaki Geneva Gölü örnektir.

3) Hazar göl olarak kabul edilmektedir ve kıyısı bulunan devletler arasında "Ortak Mülkiyet" şeklinde idare edilmesi savunulur. Sınırdaki göllerin sınırlarının belirlenmesiyle alakalı nadiren kullanılan bir teknik de Bolivya ile Peru arasındaki Titticaca Gölü'nün paylaşılmasında olduğu gibi tüm kıyı devletlerinin 12 millik kara sularının bulunması ve gölün geri kalanının karşılıklı kullanımlara açık olması biçimindedir.[60]

Sonuç olarak Kafkasya'daki sorunlar kısaca ele alınmaya çalışılmıştır. Kafkasya coğrafyasını anlayabilmek adına bu bölgedeki sorunları özümsemek gerekmektedir. Rusya, Türkiye ve diğer küresel güçlerin Kafkasya bölgesinde oluşturmak istedikleri politikalar doğrultusunda atılan adımlar, bu bölgeyi sorunlar bölgesi haline getirmektedir. Kafkasya'daki problemleri ele alırken (etnik çatışmalar, dincilik, örgütlü suçlar, ekonomik problemlerden kaynaklı göçler, petrolle boru hattı güvenliği) genellikle kriz bölgelerindeki kriz kaynaklarının yararlı bir tasnifini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Kafkasya'yla alakalı sorunlara çevresel kısıtlamalar, kaynak sıkıntıları, demografiyle kitlesel iletişim vasıtalarının tesiri de eklenmesi gereken konulardır.[61]

[60] Harunoğulları, **agm**, s. 213.
[61] Culter, **age**, s. 126.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAFKASYA'DAKİ TÜRK DÜNYASI

(Kafkasya'daki Türk Dünyası'nı Gösteren Harita)

Türk tarihi denildiğinde, Türk dünyasının oluşması esnasında "Beş Denizin Yaylası" ve "Avrasya"nın yeri ayrıdır. Avrasya bölgesi, Türklerin göçebe hayat tarzını benimsedikleri dönemde Türkistan'dan başlayarak Asya ve Avrupa'nın bazı yelerinde hâkimiyet kurdukları alandır. Bölgenin en belirgin özelliği, Karadeniz'den başka uluslararası deniz yolları ile bağlantısının olmamasıdır.[62] Kafkasya, 19. yüzyıldan beri büyük güçlerin egemenlik mücadelesi alanı haline gelmiştir. Söz konusu mücadelenin bir neticesi olarak bölgenin tarihiyle kültürünü sahiplenme yönelimi ortaya çıkmıştır. Günümüzde yazılmış birçok kaynakta Gürcü, Ermeni veya Türklerin bölgenin ezeli halkı olduğu görüşü vardır. Söz konusu ideolojik ve kültürel zeminde Kafkasya'daki Türk mevcudiyetinin ne zaman başladığı sorunuyla alakalı olarak da birçok fikir atılmıştır. Türkistan ile Türklükle bağlantısı hususunda son senelerde ele geçen bilgilerle kaynakları görmezlikten gelen belli kesimler

[62] Üren, **age**, s. 593.

söz konusu hipoteze sıcak bakmasalar da Kimmer ve İskitler, Kafkasya'da Türklüğün önderleri şeklinde kabul görmektedir. Bunların öncesinde bölgede Türklerin varlığıyla ilgili savlarının özü günümüzle ilgili olarak pek de güçlü değildir. Kıpçaklar ise bu grupların ardından Kafkasya'ya gelmiş olan ikinci topluluk şeklinde kabul edilmektedir. Hunlardan beri Kafkasya'daki Türk mevcudiyetini aralıksız şeklinde izlemek daha kolaydır. Siyasi çekişmenin tesiriyle günümüzde kaleme alınan birçok kitapta Gürcülerin, Ermenilerin ve Türklerin bölgenin eski toplumu olduğu, uygarlıkların temelini attıkları görüşü vardır. Söz konusu ideolojik ve kültürel ortamda Kafkasya'daki Türk mevcudiyetinin ne vakit başladığıyla ilgili birçok farklı fikir ileri sürülmüştür.[63]

Kafkasya sınırları içinde günümüze dek varlıklarını sürdüren Türk boylarıyla kavimleri şöyledir:[64] Nogay Türkleri, Kundurlar, Karaçaylar, Balkarlar, Kumıklar, Azeri Türkleri, Ahıska Türkleri, Gürcistan Kıpçakları, Terekemeler, İran Türkleri, Rusya'daki Türk Halkları.

Kaynaklara ayrıntılı bir şekilde bakıldığında Kafkasya'da pek çok Türk boy ve kavimlerinin gelip geçtiğini görmek mümkündür. Yukarıda adı geçen Türk kavimleri varlıklarını sürdürenler olarak sınıflandırılabilir. Yoksa Kimmer ve İskit, Sarmat, Alan, Hun, Bulgar, Sabir, Avar, Göktürk, Hazar, Kıpçaklar da Kafkasya'da varlıklarını sürdürmüş olan Türklerdir.[65] Kafkasya Bölgesi, Türkler için tarih boyunca elverişli ve önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Orta Asyalı Türk boylarının Moğol istilası devrinde bu bölgeye yapmış oldukları göçler ile bölgenin Türkleşmesinde çok büyük bir payları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bölgede Arapların devri son bulduğunda Türk akınları birbirini izlemiştir. Akınlardan dolayı Kafkasya'nın kuzeyinin politik ve etnik sisteminde de önemli değişimler oluşmuştur.[66] Bu süreçten sonra Kafkasya bölgesinde Türk Dünyası olarak nitelendirebileceğimiz ve araştırmalara yüzyıllarca konu olacak bir dönemin başladığı söylenebilir.

2.1. Nogay Türkleri ve Kundurlar

Nogay isminin, Cengiz Han'ın büyük torunu Emir Nogay'dan gelmiş olduğu iddia

[63] İbrahim Tellioğlu, "Kafkasya'da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine", **VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Sayı 2, s. 558.
[64] Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 45.
[65] Zekiye Tunç, "İslamiyet'ten Önce Kafkasya'da Türkler", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 72, s. 4-17.
[66] Ergin Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", **ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Sayı 2, 2010, s. 32.

edilmektedir.[67] Nogay'ın sözcüğünün manası son senelerde özellikle Anadolu'ya göç ile yerleşen Nogayların arasında tartışmaların konusu olmaktadır ve Nogay Türkleri bu hususta duyarlılık göstermektedir. Nogay'ın genel olarak bilinen manası "Köpek"tir ve söz konusu mana Anadolu'daki Nogay Türklerince gurur kırıcı olarak düşünüldüğü için kabul edilmemektedir.[68] Etnik ve kültürel olarak "Kafkasya Halkları" grubunda olmayan fakat coğrafî olarak Kafkasya'nın kuzey kesimindeki bozkırlarda yaşamlarını sürdürdükleri göz önüne alındığında Kafkasya çevresindeki Türk boyları arasındaki Nogay Tatarlarının bugün yaşamlarını sürdürdükleri müstakil bir özerk bölgeleri ya da cumhuriyetleri bulunmamaktadır. Kafkasya civarındaki Nogaylar, Dağıstan Cumhuriyeti'nin Nogayskiy rayonuyla (ilçesiyle) Mahaçkala ilinde, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin Adige-Hablskiy rayonu ile Çerkessk ilinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Stavropol eyaletinin Neftekum, Açıkulakskiy ve Kayasulinskiy rayonlarında da Nogaylar bulunmaktadır. Çeçenistan'ın kuzeyinde de birkaç Nogay köyü bulunur.[69] Kafkasya'da yaşayan Nogayların toplu bir biçimde değil de dağınık halde yaşadıklarını söyleyebiliriz.

Kırım Savaşı'nda topraklarını Çarlık Rusya'nın işgalinden kurtarmak üzere Osmanlı tarafında olan Nogaylar, savaşın ardından Rus Çarlığının Nogay halkına karşı bir katliam yapmasından korktukları için 1856 yılından sonra Anadolu'ya göçmeye başlamıştır. Osmanlıya göç eden Nogaylar, Osmanlı Devleti açısından birtakım sosyal sorunlara yol açmışlardır.[70] Bugün araştırmalara bakıldığı zaman Nogayların tarihsel ve yazınsal ürünleri açısından araştırmalar sınırlıdır. Nogay tarihsel ve yazınsal yapıtları öteki Türk Lehçeleri gibi Çağdaş Türk Lehçeleri sahasında mühim bir yeri vardır. Bir toplumun tarihini, yaşama biçimiyle kültürünü bilmek için o toplumun tarihiyle yazınını iyi bilmek ve araştırmak lazımdır.[71] Nogay Türkleri hakkında kaynaklar sınırlı olduğundan ve dağınık bir biçimde yaşadıklarından geçmişten günümüze ayrıntılı bir biçimde köprü kurulamamaktadır. 2010 yılında yapılmış olan nüfus sayımı çerçevesinde Rusya Federasyonu'ndaki nüfusları 103.000 civarındaki Nogay Türkleri, bugün Karadeniz'in etrafındaki pek çok ülkede mevcudiyetlerini devam ettirmektedir. Nogayların, Rusya Federasyonu'ndan Romanya'ya

[67] http://turkiyenogaylari.hacettepe.edu.tr/nogaylar/ (16.09.2022)
[68] Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine", **Tehlikedeki Diller Dergisi,** 2013, s. 238.
[69] Ufuk Tavkul, "Kafkasya'daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", **Kırım Dergisi,** Sayı 11, 2003, s. 38.
[70] Hilmi Bayraktar, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları", **Bilig Dergisi,** Sayı 45, 2008, s. 66.
[71] Pervin Çetin, "Nogay Türklerinin Mamay Destanı'na Genel Bir Bakış", **Kesit Akademi Dergisi,** Sayı 6, 2020, s. 276.

dek yayıldıklarını söyleyebiliriz.[72] Nogay Türklerinin Rusya Federasyonu haricindeki yaşadıkları bölgelere göre nüfus dağılımına bakılacak olursa Türkiye'de 90.000, Romanya'da 10.000, Kazakistan'da 400 Nogay Türk'ü bulunmaktadır.[73]

Kundur Türklerinin Kafkasya'dan göçerek İdil (Volga) nehrinin deltasıyla buradaki Astrahan kentinde yaşadıkları bilinmektedir. Nogaylara yakın bir Türk boyudur ve nüfuslarına ilişkin kesin bir bilgi mevcut değildir.[74] Nogaylara yakınlıklarından dolayı belki de bunlardan koparak gelen Kundur Türkleri, kendilerine Kara-ağaç kavim ismini takmıştır. Buna neden olarak da yaşamlarını sürdürdükleri bölgenin Kara-ağaç ormanlarıyla kaplanmış oluşu ileri sürülmektedir. Kundur Türkleri, 1771'de Rusya hâkimiyeti altına girmiştir. Kara-Ağaç Nogayları yani Kundurlar, Kazay ile Kas-Pulat olarak ikiye ayrılır. Sayılarının önceden 11.000 olduğu bilinmektedir.[75] Kundurlar, Hazar Denizi'nin kuzeyinde Astarhan'da yaşarlar.[76] Kültürleri, edebiyatları, yaşayış biçimleri olarak Nogay Türkleri ile aynı özellikleri göstermektedirler.

2.2. Karaçaylar

Karaçay-Balkarların (Balkarlılar/Malkarlar) menşeine ilişkin farklı fikirler bulunsa da söz konusu toplulukların temel ögesini Hunların, Bulgarların, Hazarlarla Kıpçakların oluşturduğuna ilişkin tarihsel, antropolojik, dil araştırmaları yapılmıştır. Fakat bu sahada yaşamlarını sürdüren öteki etnisitelerin de Karaçay-Balkarların oluşmasında etkisinin olduğu bir gerçektir. Kendilerini Tavlu (dağlı) şeklinde isimlendiren Karaçaylarla Balkarlar; dil, örf, âdet, din, kurumlaşma, folklor, edebiyatla tarih bakımından tek topluluktur. Elbruz (Mingi Tav) dağının bir yamacında Karaçaylar, öteki yamacında Balkarlar bulunmaktadır. Coğrafî farklılık haricinde söz konusu iki kardeş topluluk arasında mühim bir farklılık bulunmamaktadır.[77]

Karaçay-Malkarların milliyetlerinin oluşması, Kıpçak, Bulgar, Alan ile yerli Kafkas topluluklarının birbirleri ile karışmasından oluşmuştur. Ön Türk kavimleri daha MÖ 5000 senelerinde Kafkasya coğrafyası ile irtibat içindeydiler. Yani Kafkasya'nın yazgısı daha o

[72] Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Türklerine Genel Bir Bakış" **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 80, 2015, s. 313.
[73] https://tr.wikipedia.org/wiki/Nogaylar (02.12.2022)
[74] https://www.turansam.org/makale.php?id=10254 (17.09.2022)
[75] Caferoğlu, **age**, s. 47-48.
[76] Selda Kılıç, "Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor", **Dergi Park,** Sayı 34, 2015, s. 690.
[77] İsmail Türkoğlu, "Karaçay-Balkarlar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 24, 2001, s. 380.

dönemden itibaren Türk dünyası ile ilişkilidir.[78] Rus bilim insanlarından A. Miller gerçekleştirdiği arkeolojik çalışmaların neticesinde ulaştığı bilgilere dayanıp Kafkasya'daki Karaçay-Malkar toplumunun Kara Bulgarların torunları olduğu fikrini ileri atmışlardır. Fakat A. Miller'in 1933 yılının sonunda Sovyetler hükümetince tutuklanmak suretiyle Sibirya'ya sürülmesi ve orada hayatını kaybetmesi ile bu konudaki araştırmalar yarıda kalmıştır.[79] Nüfusları yaklaşık olarak 500.000 dolaylarındadır ve % 30'u Karaçay (156.000, 1993), % 10'u Çerkes, % 45'i Rus, % 7'si Nogay, % 3'ü Abaza, % 5'i öteki azınlık gruplarından oluşmaktadır. Bunun yanı sıra farklı Orta Asya cumhuriyetleriyle Kafkasya'nın öteki cumhuriyetlerinde de hemen hemen 10.000 civarında Karaçay Türkü bulunduğu bilinmektedir.[80] Karaçaylıların yönetimi Bekmirza Bey'in ardından sırası ile oğulları Kamgut, Elbuzduk, Kanşav ile Gilastan'a geçmiştir. Sonrasında bunların nesebinden gelenlerle Karaçayların içerisinde "Kırımşavhal" isminde bir hanedan soyu meydana gelmiştir. Bu durumun haricinde Hurzuk'taki Duda sülalesiyle Duvut ile Cazlık bölgesindeki Karabaş sülalesi de Karaçaylıların yönetiminde kısmi olarak etkili olmuş fakat bunların yönetimi hiçbir vakit Karaçayların tümünü içerecek şekilde kuvvetli olamamıştır. Sonuç olarak Karaçaylıların yönetimi Kırımşavhal sülalesine bağlı olan beylerin elinde sürmüştür.[81]

2.3. Balkarlar (Malkarlar)

Yaşadıkları saha doğu bölgesinde Çerek Irmağının kaynak havzasının batı bölgesinde Laba Irmağı'nın kaynak havzasına dek giden ve Kafkas dağlarının en dik ve yüksek kısmını oluşturan dağlık alanlardır. Karaçaylarla Balkarlar birbirlerinden ayrı iki toplum değil aynı dili, kültürü ve geçmişi paylaşan bir Türk kavmidir. Sovyetler Birliği zamanında ikiye ayrılmış olan Karaçay-Balkar topluluğu bugün iki farklı bölgede varlıklarını devam ettirmektedir. Karaçaylar; Karaçay-Çerkez Cumhuriyetinde, Balkarlar ise Kabardin-Balkar Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar.[82] Balkar Türkleri, Rusya Federasyonu'na bağlı olan Kabarda-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdürmektedirler. 1995 senesi verileri

[78] Adilhan Adiloğlu, "Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü" **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 24, s. 8.
[79] Ufuk Tavkul, "Tarihi ve Etnik Açıdan Karaçay-Malkar Türklerinin Kökeni" https://www.altayli.net/tarihi-ve-etnik-acidan-karacay-malkar-turklerinin-kokeni.html (29.09.2022)
[80] Türkoğlu, **age**, s. 380.
[81] Adilhan Adiloğlu, "Karaçay-Malkar Türklerinin Rus Hâkimiyetine Girişi", Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **International Periodical for the Languages,** Sayı 1, 2008, s. 146.
[82] Canan Selvi Kanoğlu, "Karaçay-Malkar Destanları" , **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,** Say 25, s. 117-118.

çerçevesinde nüfusu 785.000'dir. Nüfusunun %48'i Kabartay, %33'ü Rus, %9'u Balkar, %10'u diğer azınlıklardan oluşur.[83] Balkarların yönetimiyse Karaçaylardan bir miktar daha ayrıdır. Bunların yönetimi beş ayrı bölgeyle tümü farklı beylerce sürdürülmüştür. Söz konusu bölgelerin içinde en geniş ve kuvvetli olanı Balkar ya da Ullu-Malkar (Çerek) bölgesi, geçmişte Balkar ile Misak isimli beylerin egemenliğindeyken Altın Orda Hanlığı'nın son büyük yöneticilerinden Canıbek Han'ın (1342-1357) oğulları veya onun sülalesinden gelmiş olduğu ileri sürülen Basiyat ile Badinat isimli şehzadelere geçmiştir. Badinat sonradan Digorya (Kuzey Osetya) bölgesine geçip buraları ele geçirmiş ve Balkar arazilerini kardeşi Basiyat'a terk etmiştir. Basiyat burada kuvvetli bir politik örgüt kurarak etraftaki Türkleri kendi çevresinde toplamıştır. Bundan dolayı uzun seneler boyunca buranın ismi Gürcülerce "Basiyani" biçiminde isimlendirilmiştir. Balkarların idaresini Basiyat'ın ardından oğulları devam ettirmiştir.[84]

Çuvaşça ve Karaçay-Balkarca, eski Bulgar Türkçesinin devamı niteliğindedir. Ancak günümüzde Çuvaş dili daha ziyade Fin-Ugur dillerinin tesirinde kaldığından eski Bulgar Türkçesinden farklılaşmıştır. Balkar diliyse öteki Türk dillerinin tesirinde kalmak suretiyle Bulgar Türkçesinin esaslarını yitirmiştir.[85] Nüfusunun az olmasına ve suçları bulunmamasına karşın 1943-1944 senelerinde aniden Kırım Türkleri, Çeçen-İnguş İslâm halklarıyla birlikte toplu bir şekilde ana yurtlarından sürülmüş, soğuk ve katlanılması zor olan Sibirya'nın insanları yok eden açlığına terkedilmişlerdir. Bu esaret, ne yazık ki uzun sürmüştür. Tarihsel bir Türk boyunun, açık bir biçimde yok edilmesine neden olmuştur. Sonunda Ruslar karşısında "iade-i itibar" kazanılarak, 1958'de yeniden dönmelerine müsaade edilmiştir. Ne var ki tarihimizin bu kara günlerinde hâlâ anavatanı haricinde sürgündeki yüzbinlerce Kırımlı, Nogay, Balkar, Karaçay, Kabarda, İnguş gibi halklar bulunmaktadır.[86]

2.4. Kumuklar

Kumuklar, dünyanın farklı bölgelerine yayılmış olsalarda daha çok Azerbaycan'ın kuzeyindeki Dağıstan Cumhuriyeti'ne yerleşmişlerdir. Birçoğu, Rusya Federasyonu'nun bir

[83] Türkoğlu, **age**, s. 380.
[84] Adilhan Adiloğlu, "Karaçay-Malkar Türklerinin Rus Hâkimiyetine Girişi", Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **International Periodical for the Languages,** Sayı 1, 2008, s. 146.
[85] Adilhan Apa, **Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni,** Türk Tarihi Araştırmaları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkler, Cilt: 2, s. 9.
[86] Caferoğlu, **age**, s. 50.

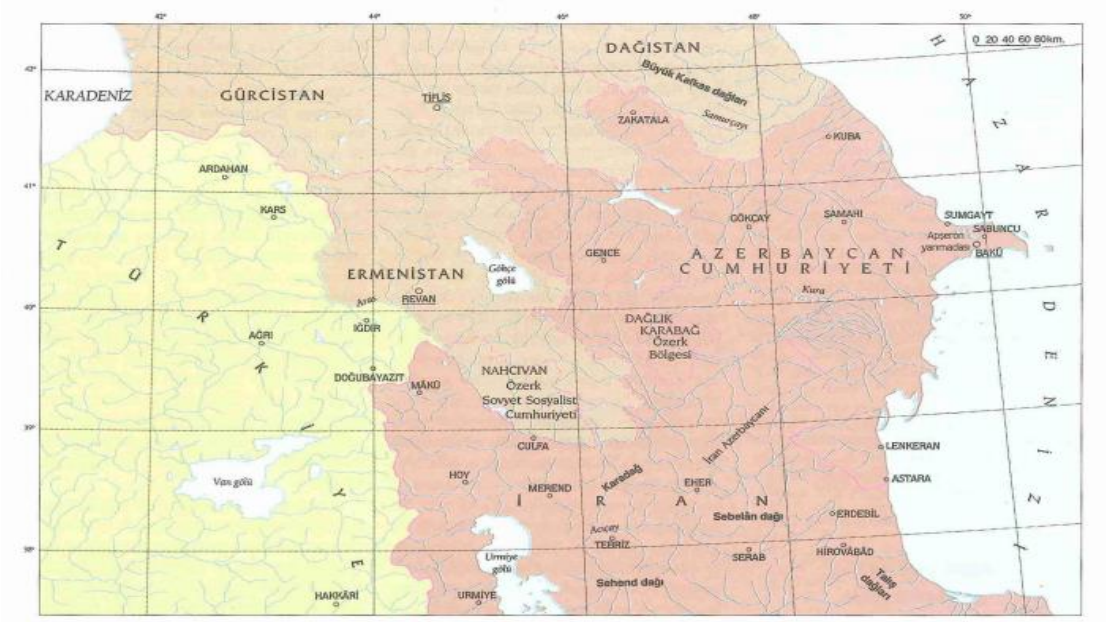
parçası olan Dağıstan Cumhuriyeti'nde Kuzey Kafkasya'da yaşamaktadır.[87] Etnik kökenleri hususunda değişik düşünceler vardır ve genel olarak Oğuzlarla Kıpçakların karışması ile oluşan bir boydur. Kumık, Kumıh, Kumuh, Gumık ile Gumuh biçimlerinde de yazıldığı anlaşılan adın geçtiği en eski kaynak bir bey ismi şeklinde kayıt edilmiş Dîvânü Lugāti't-Türk'tür (Dîvânü Lugāti't-Türk Tercümesi, III, 339). Bir takım bilim adamları, Kumuk isminin Kazı (Gazi) Kumukların (Lekler) yoğun şekilde yer aldıkları Kumuk kasabasından gelmiş olduğunu ileri sürmüşlersede bu konu daha çözülememiştir.[88] Azerilerin bir kısmını teşkil eden Dağıstan Türkleri hususunda Türkiye'deki literatürde 'Dağıstan Azerileri', 'Dağıstan Türkleri', 'Dağıstan Azerbaycanlıları' vb. anlaşılması çok da kolay olmayan tanımlar vardır. Dağıstan'ın güneyindeki söz konusu topluluk, ülkenin toplumları içinde var olan tek Türkçe konuşan halk değildir. Kumuklar da Dağıstan'ın Türk dilini kullanan toplumlardandır. 1930'lu yıllarda Kafkasya'daki Türkçe konuşan topluluğun ismi zor kullanılarak 'Azerbaycanlı' şeklinde değiştirildiğinde yeni tanımlar ortaya çıkmıştır. Günümüzde bölgedeki halk kendini 'Dağıstan Azerbaycanlıları' şeklinde tanımlar.[89] Kumuklar, Dağıstan'da başta Mahaçkale olmak üzere Temürhan-Şura, İzberbaş, Kaspiysk, Kızılyurt, Hasavyurt ve Kızılyar gibi kentlerde ikamet ederler; Kumuk'ların nüfusu 251.000 (1996), Dağıstan dışında kalanların nüfusuysa 100.000 dolayındadır.[90]

Kafkasya'da SSCB yönetiminin kurulması ile beraber Kumuk Türkleri de öteki Kafkasya toplumları gibi SSCB hükümetinin etnik politika uygulamalarının hedefi olmuştur. "Sovyet İnsanı" oluşturma idealiyle devam ettirilen politika sonucunda Kumuklar da 1928-1938 yıllarında öteki Türklerle beraber, iki defa alfabe değişimine tâbi tutulmuştur, alfabe reformu ile birlikte yüzlerce senelik kültürle tarihlerinden koparılmışlardır.[91] Rusların 1552 yılında Kazan şehrini ardından 1556 yılında ise Astrahan Hanlığını hâkimiyet altına almalarıyla Kafkasya'daki işgal süreci başlamış oldu. Kuzey Kafkasya'nın doğusunu işgal eden Ruslar, burada bulunan toplumların kendi sömürgeci sistemlerine uygun olmayacağı fikri sebebiyle onları Kafkasya'nın haricine sürmeyi arzu etmiştir. Kumuklar da öteki toplumlar gibi yaşama tutunmak üzere Rus politikasının işgalci baskılarından kaçıp ilticayla Osmanlıya gelmiştir. Kumuklar öteki Kafkas toplumlarından Çerkesler, Çeçenler, Dağıstanlılara nazaran nüfus bakımından azdır. Bundan dolayı onların izlerini izlemek ötekilere kıyasla

[87] Aynur Qəzənfərqızı, "Azərbaycan-qumuq folklor əlaqələri" **Folklor İnstitutu,** 2018, s. 11.
[88] Rıza Kurtuluş, "Kumuklar " **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 26, 2002, s. 372.
[89] Ali Asker, "Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan", s. 540. https://turuz.com/storage/Language/2018/2239-Xalqlar_Ve_Diller_Labirenti_Daghistan-Ali_Asker-2014-81s.pdf (02.10.2022)
[90] Kurtuluş, **age,** s. 372.
[91] Ufuk Tavkul, "Kumuk Türkleri, Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme" **Kırım Dergisi,** Sayı 13, 2005, s. 32.

daha güçtür. Söz konusu güçlüğün en mühim sebebi Osmanlı memurlarının tarafından Kafkasya'dan mecburi göç ile gelen bütün toplumları yanlış bir biçimde Çerkes, Dağıstanlı ya da Çeçen şeklinde kaydetmesidir.[92]

2.5. Azerbaycan Türkleri

(Kaynak; TDV İslam Ansiklopedisi, "Azerbaycan", 4. Cilt, s. 318)

Topraklarının çoğunluğu Aras nehrinin güney bölgesindeki Azerbaycan, kendi ismini "odu koruyan ülke; ateşler ülkesi" manasındaki 'Azerbaycan'dan almıştır. Azerbaycan isminin kökeni ile alakalı birçok etimolojik çalışma yapılmış olsada en yaygınlarından birisi budur.[93] Tarihi Türk yurtlarından olan Azerbaycan'daki Türk varlığı milattan önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. MÖ 7. yüzyıldan itibaren çeşitli Türk boyları Derbent yoluyla Kafkasların kuzeyinden Azerbaycan'a gelmişlerdir. Azerbaycan ve çevresinde milattan önceki dönemlerden itibaren başlayan Türkleşme hareketi, 11. asrın başlarında Oğuzlara mensup Selçuklu Hanedanlığının bölgeyi ele geçirmesiyle büyük ölçüde tamamlanmıştır.[94] Tarihsel ve politik nedenlerle güneyle kuzey olarak ayrılmış olan Azerbaycan'ın güneyi

[92] Ömer Karataş ve Mehmed Sait Arbatlı, "Kumuk Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı;1, 2015, s. 118.

[93] Kâmil Veli Nerimanoğlu, Nazım Muradov, "Azerî (Türk) – Ermeni İlişkilerinin Tarihî ve Kültürel Boyutu Üzerine", **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı 60, 2014, s. 2.

[94] Mustafa Gökçe ve Tuba Tombuloğlu, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Cihat Yıldırım vd. (Ed.). **20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri**, *içinde* ss. 49-81, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021, s. 49

İran'a aittir ve kuzeyi, SSCB sınırlarında bulunmaktaydı.[95] Azerbaycan 200.000 km²lik bir bölgeyi kapsayan ve 20 milyon Türk'ü bünyesinde barındıran bir İslam ülkesidir.[96] Kendi tarihi, maddi ve manevi kültürü ve zengin etnik yapısı ile ünlü olan bu eyalette yüzyıllardır farklı din ve etnik kökene sahip halklar birlikte yaşamışlardır. Bu halklar azınlık ve çoğunluk olarak her şeye rağmen vatanları olarak gördükleri bu ülkede her zaman barış ve huzur içinde var olmuşlardır.[97] Azerbaycan'ın güneyinde daha MÖ III-I. binlerde Kutiler, Lullubeler, Kaslar, Subiler, Turukkular vb. pek çok Türk soylu kavimlerin yaşadıkları bilinmektedir.[98]

Azerbaycan doğal bölgeleri ve iklimin çeşitliliği, orman ve dağlık bölgeleri, verimli toprakları, geniş deniz kıyılarıyla coğrafi bakımdan yaşanması rahat bir yerdir. Doğal madenleri, hammadde rezervleri, bilhassa bakır, petrol, mermer ve altın yatakları açısından zengindir. Kafkasya bölgesinde mühim bir konumu bulunan Azerbaycan, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir köprü işlevi görür. Üzerinde mühim askeri, stratejik ve ticari yollar bulunmaktadır. Tarihsel İpek Yolu üzerindeki Azerbaycan, tarihte doğuyla batı, kuzeyle güney arasındaki bir geçiş noktası olmasından dolayı pek çok kavmin uğrak yeri haline gelmiştir. Sakalar veya İskitler, Hunlar, Göktürkler ve Hazar Türkleri de bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Azerbaycan, Bizans egemenliği sırasında Halife Hz. Ömer döneminde 642 yılında İslam devletinin egemenliği altına girmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde Erdebil, Kafkasya akınlarından biri olmuştur ve askeri bir başkent haline getirilmiştir. Azerbaycan önce Emevilerin daha sonra Abbasilerin idaresinde kalmıştır. Abbasi devletinin zayıflaması sonucu yörede bulunan Oğuz Türklerine ait çeşitli boy ve aşiretlere mensup Girvanşahlar, Sajoğulları, Ravwadis, Sallaris, Shaddadis ve Ahmediler gibi bazı küçük yerliler bu bölgede hanlıklar kurulmuşlardır. 1040'lardan itibaren Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra Müslüman Oğuzlar, Azerbaycan'a gelmiş ve yerleşmeye başlamışlardır. İran ve Azerbaycan, Büyük Selçuklu Devleti ile başlayan Moğol istilası dönemi hariç 1925 yılına kadar Oğuz Türklerinin boy ve boylarına ait hanedanlar tarafından yönetilmiştir.[99] Asur-Babil, Pers-Yunan ile Makedonya, Partlar-Romalılar, Sasani-Bizans, Arap-Sasani, Arap-Bizans, Selçuklu-Bizans, Moğol-Selçuklu, Osmanlı-Rus, Rus-İran, İran-

[95]Caferoğlu, **age**, s. 55.
[96] Betül Aslan, "Azerbaycan", s. 47. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33285 (04.09.2022)
[97] Sevil Piriyeva, "Ahiska Türkləri Azərbaycanda (tarixi, sosial-mədəni həyatı) ", **Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A. A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu,** 2005, s. 5.
[98] Mehebbet Paşayeva, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", s. 2506. https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/PA%C5%9EAYEVA-Mehebbet-AZERBAYCAN-T%C3%9CRKLER%C4%B0N%C4%B0N-ETN%C4%B0K-TAR%C4%B0H%C4%B0NE-KISA-B%C4%B0R-BAHI%C5%9E.pdf (04.09.2022)
[99] Görüryılmaz, **age,** s. 14.

Osmanlı savaşlarının önemli bir bölümü bu topraklar üstünde yapılmıştır. Söz konusu bölge sık sık Türkmenlerle Moğolların akınlarına maruz kalmıştır. Bundan dolayı, Azerilerin geçmişini Oğuzlardan başlamak suretiyle Türk, Selçuklu, Moğol, Arap, İranlı, Osmanlı, Türkiye'nin, Çarlık Rusya, Sovyetlerle bugünkü Rusya'sının geçmişinden bağımsız olarak ele almak imkânsızdır.[100]

Azeri Türklerini incelerken onların dini yapısına da göz atmak gerekir. Şöyle ki SSCB'deki Müslümanların birçoğu Sünnî'dir, Hanefîliğe bağlıyken Dağıstan'da Şafiler çoğunluktadır. Bu duruma karşın Azerbaycan'daki Müslümanların %70'i Şiî olup Caferi mezhebine bağlılardır. Kafkasya Şiilerinin dinsel merkezi Bakü'dedir ve başında da bir şeyhülislâmları vardır. Şeyhülislâmın Ehli-i Sünnet'ten Hanefî bir müftü yardımcısı bulunur. Söz konusu dinsel idare toplumsal ve ekonomik faaliyetlerden yoksundur ve kendilerinin vakıflarıyla şer'i hüküm çıkarma gibi yetkileri bulunmamaktadır. 1920'den başlayarak hac görevinin yerine getirilmesiyle Şiilerin Irak ve İran'daki kutsal mekânları ziyaret etmesi yasaklanmış olan Azerbaycan'da 1924 yılında şeriat kaldırılmış, 1928 yılındaysa tüm medreseler kapatılmış ve 1930 yılına dek tüm vakıflara el konulmuştur. 1929 yılında Arap alfabesinin kaldırılması da dinsel yaşamı olumsuz olarak etkilemiştir. Azerbaycan'ın SSCB'ye katılmasının ardından Azerbaycan Müslümanlarının öteki Müslüman ülkelerle ilişkileri önemli ölçüde kesilmiştir.[101]

Geçmişten günümüze Azerbaycan, işgal ettiği coğrafi konumdan dolayı ciddi bir ilgiye maruz kalmıştır. Bu durumun bir neticesi olarak da devlet defalarca kez istila edilmiş, ele geçirilmiş ve pek çok ülkeye ev sahipliği yapmıştır. Azerbaycan'da politik karışıklık hemen hemen her dönemde egemen olmuştur, bundan dolayı Azeriler, söz konusu karışık atmosferden kurtulmak ve hür olmak için devamlı bir mücadele halinde olmuşlardır. Bilhassa Rusya'nın bölgeye egemen olması ile beraber Azerbaycan'ın geçmişi yeni bir aşamaya girmiştir ve tarihsel sürecinde uzun bir Rusya-Azerbaycan mücadelesi yaşanmıştır. Azerbaycan'ın Ruslardan ayrılarak özgür bir ülke olabilmesi kısa sürede mümkün olmamış bu çerçevedeki isteklerle mücadeleler devamlı olarak şiddet ile karşılanmıştır. Bunun üstüne Azerbaycan Türkleri, Ruslara karşı silahlı bir özgürlük mücadelesini seçmek mecburiyetinde olmuştur. Azerbaycan'ın Rusya'yla bu yöndeki münasebetlerinde Osmanlı da taraf olmaya başlamış ve Azerbaycan'dan taraf bir siyaset takip etmiştir. Fakat XX. asrın başına gelinceye

[100] Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı 1, 2016, s. 155.
[101] Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan Asya'nın batısında bulunan, İran ile Sovyetler Birliği arasında bölünmüş bölge" , **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 4, 1991, s. 317-318.

dek söz konusu teşebbüslerden herhangi bir netice alınamamıştır. 28 Mayıs 1918'de sağlanan bağımsızlık uzun süreli olamamıştır, SSCB'nin kurulmasıyla beraber Azerbaycan yine Rusya'nın egemenliğine girmiştir. Hemen hemen 70 sene boyunca SSCB'nin şiddet ve baskı yönetimleriyle karşılaşan Azeriler 17 Kasım 1991 tarihinde bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kabul eden ilk devlet Türkiye olmuş, bu sayede Azerbaycan'a karşı gerçek duygularını kanıtlamıştır. Günümüzde Azeriler, SSCB tesirinden sıyrılarak kendi ayakları üstünde durmaya gayret eden bir devlet şeklinde devam etmektedir.[102] Azerbaycan Türkleri ile Türkiye'nin ilişkilerini daha iyi görmemiz açısından, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yayınlanmış, aşağıda yer verilen kaynakta, 1934 yılında Azerbaycan Türkleri ile alakalı söylenenler önemlidir:[103]

> *"Azerbaycan Türkleri Türkiye ile büyük Türk kitlesi arasında bir vasıl hattıdır. Bunların Millî Mevcudiyetlerini muhafaza etmeleri ana vatanda doğan içtimaî inkılap hareketlerinin ve Milliyet cereyanlarının kolaylıkla büyük kitleye intikalinin ve kültür birliğinin yıkılmaktan korunmasına ve Türk kitleleri arasında tecanüs tesisine yarar."*

2.6. Ahıska Türkleri

(Kaynak; Rehman SEFEROV ve Ayhan AKIŞ, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** s. 395)

[102] Hacer Göl, **age,** s. 167.
[103] *BCA,* 30-10-0-0, 261-759-1 (13.01.1934)

Ahıska, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Gürcistan'a bağlı bir bölgenin tarihsel merkezidir. Ahıska ve çevresinin eski bir Türk bölgesi olduğu söylenilebilir. Geçmiş çağlardan itibaren buralardaki Türk varlığından bahsedilmektedir.[104] Ahıska, milattan önceden beri önemini koruyan bir yerleşim ve ulaşım merkezi olmuştur. Huriler, Urartular, Kimmerler ve Sakalar bu bölgede egemenlik kurmuşlardır. MÖ 4. yüzyıl sonlarında Büyük İskender, Kafkaslara geldiğinde bu bölgede yaşayan Kıpçak ve Bun Türkleri, İskender'e karşı direnmişlerdir. Daha sonra Alanlar ve Romalılar bölgede hâkimiyet kurmuşlardır. Bölge 6. yüzyılda Hazarların egemenliğine girmiştir. Bu bölgede milattan önceki dönemden itibaren devamlı Türk nüfusu yaşamıştır.[105] Gürcistan'ın güneybatısında var olan Ahıska, Gürcistan Cumhuriyeti'nin Ahıska-Cavaheti eyaletine bağlı bir ilçedir. Ahıska'nın Türkiye sınırına mesafesi ise yalnızca 20 km'dir. Ahıska, geçmişten bugüne bir şehir adı olmasının yanı sıra bir bölge adı olarak da kayıtlara geçmiştir.[106]

Ahıska bölgesi pek çok mücadele sonucunda 16. yüzyılda iki Türk hanedanı olan Osmanlılar ve Safeviler arasında bir savaş alanı haline gelmiştir. Ağustos 1578'de Osmanlılar ile Safeviler arasında yapılan Çıldır Savaşı'ndan sonra Ahıska, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlılar, kimseden Hristiyanlıktan vazgeçmesini istememiş; tam tersine Katoliklere ve Yahudilere de barınak sağlamışlardır.[107] Ahıska Türkleri, etnik bakımdan Kıpçak Türklerindendir. Toplamdaki nüfusun 350.000-400.000 arasında bulunduğu düşünülmektedir.[108]

Çarlık Rusya'sının 16. yüzyıldan itibaren başlayan yayılma ve büyüme siyaseti sonucunda gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı'nda 28 Ağustos 1828'de Ahıska, bütün direnişlere karşın Rusların eline geçmiştir. Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Cumhuriyeti haline gelen Gürcistan'daki Ahıska Türklerine hiçbir hak verilmemiştir.[109] İkinci Dünya Savaşı zamanında Stalin'in "tehlikeli halklar"dan saydığı Ahıska Türkleri, 1944 Kasım'ında Orta Asya'ya sürülmüş ve SSCB'nin son senelerine dek burada yaşamlarına devam etmişlerdir. Ayrıca SSCB'nin son zamanlarında Ahıska Türkleri Özbekistan'dan da sürülmüşlerdir. Bu dönemde Ahıska Türklerine; Azerbaycan, Kazakistan ile Kırgızistan göçmenlik hakkı

[104] Yunus Zeyrek, **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,** Nadir Kitap, Ankara 2001, s. 4.
[105] Umay Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe,** Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 596.
[106] Fadime Tosik Dinç, "Türkiye-Ahıska Türkleri İlişkileri", Cihat Yıldırım vd. (Ed.). **20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri**, *içinde* ss. 353-408, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021,s. 353.
[107] Asif Hacılı, **Ahıska Türkleri: İnanç Dünyası,** Mutercim Yayınları, Bakü, 2014, s. 6.
[108]https://tr.wikipedia.org/wiki/Ah%C4%B1ska_T%C3%BCrkleri#:~:text=Ah%C4%B1ska%20T%C3%BCrkleri%20etnik%20olarak%20K%C4%B1p%C3%A7ak,400.000%20aras%C4%B1nda%20oldu%C4%9Fu%20tahmin%20edilmektedir. (03.12.2022)
[109] Türkeş Günay, **age,** s. 597.

tanımak suretiyle sahip çıkmışlardır. 600.000 civarında Ahıska Türkü anayurtlarından sürülmüştür. Ahıska Türkleri, günümüzde göçmen şeklinde 15 ayrı ülkede yaşamaktadır. Nüfusları en çok olan ülkelerse Türkiye, Kazakistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan ile Kırgızistan'dır. [110] Türkiye, Ahıska Türklerinden Anadolu topraklarına göç etmek isteyenleri soydaş olarak görmüş ve iskânlı bir şekilde Anadolu topraklarına yerleştirilmesinde gerekli kolaylıkları sağlamıştır.[111]

2.7. Gürcistan Kıpçakları

Kıpçaklar ile Gürcülerin ilk ilişkileri 1095-1106 tarihlerinde Kıpçakların bir kısmının Atrak önderliğinde Karadeniz'in kuzeyindeki öteki Kıpçaklardan ayrılıp 740 km ötedeki Osetlerin (Alanlar) yanına gelmesi ile başlamıştır. Gürcü tarihçi Guili Alasania, Kıpçakların Gürcistan'a kesin şekilde hangi tarihte geldiğinin hiçbir kayıtta bulunmadığını ifade ederek 1118-1120 yıllarında geldiklerinin kabul edildiğini ifade etmiştir. Gürcü tarihçiler, Kıpçakların Gürcistan'a çağrılmasının bir nedeninin Kral IV. David'in genişleme siyasetiyle ve hırsıyla alakalı olduğunu yazar. Kıpçakların Gürcistan'a gelme nedeni Kral'ın, Kafkasya'da Gürcü egemenliği kurmakla ülke içinde idaresini kuvvetlendirmek şeklinde de görülmektedir.[112]

Kıpçakların bölgeye geldikleri nüfusları hakkında farklı pek çok görüş bulunmaktadır. Bölgeye geldiklerinde toplu halde değil de dağınık bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Gürcistan'a gelmiş olan Kıpçaklar, daha ziyade "Sağ Gürcistan" olarak bilinen bölgeyi kendisine vatan edinmiştir. Ahıska, Kars, Erzurum, Revan ve Gence bölgesindeki yerli Türkler, Gürcistan'ı "Sağ Gürcistan" ve "Sol Gürcistan" olmakla iki farklı bölge şeklinde nitelendirmişlerdir. Merkezi Tiflis olan doğu tarafına "Sağ Gürcistan" ya da Terekeme Gürcistan'ı, merkezi Kutayis/ Kartli olan batı tarafınaysa "Sol Gürcistan" ya da "Asıl Gürcistan" olarak tanımlamışlardır. Hatta Avrupalı gezginlerin "Türk Gürcistan'ı (Georgie Turque) dedikleri alan Türklerin bulunduğu "Sağ Gürcistan/Terekeme Gürcistan'ıdır.[113] IV. David, Kıpçakların yardımıyla Didgorni Savaşı'nı kazanıp Selçuklu Devleti'ni yenmiş daha

[110] Rehman Seferov ve Ayhan Akış, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** s. 396.
[111] *BCA,* 30-18-1-2 / 730-378-6 (12.11.1992)
[112] Mehmet Kıldıroğlu, "XII. Yüzyıldan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçakları", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı 41, 2020, s. 231.
[113] Azad Dedeoğlu, **Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyılları Arası),** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2018, s. 104.

sonra bölgedeki en mühim şehir olan Tiflis'i de hâkimiyeti altına almıştır. Gürcü ordusunun mühim bir bölümünü teşkil eden Kıpçaklar, IV. David döneminden itibaren Gürcistan Krallığı'nın bölgedeki egemen kuvveti olduğu söylenilebilir.[114] Bu sayede Kıpçaklar bölgede güçlenmeye başlamışlardır.

III. Giorgi zamanındaysa Gürcü feodal beyleri arasında en güçlüleri şeklinde bilinen Orbelyanlıların ayaklanmasıyla karşı karşıya kalan Kral'ın en büyük destekçisi Kıpçaklar olmuştur. Kıpçak komutan Kubasar tüm Gürcistan ordu komutanı olmuştur ve onun döneminde bahsedilen Türk kavminin devletteki söz hakkı daha da artmıştır. III. Giorgi döneminin bitmesiyle Gürcistan'ın altın çağı şeklinde zikredilen Kraliçe Tamara zamanındaysa Kutlu Arslan liderliğindeki Kıpçakların devlet içindeki nüfuzlarının zirveye ulaştığı görülmüştür. Kraliçe onların nüfuzlarını gayet iyi bildiğinden Kıpçakları karşısına almak istememiştir. Kraliçe'den sonra tahtı ele geçiren IV. Giorgi Lasha'nın egemenliğinde Moğolların Kafkasya'da görülmeleriyle Gürcistan'daki politik ortam bütünüyle değişmiştir. Söz konusu değişmeden Kıpçaklar da etkilenmiştir. Bu neticede Kıpçakların farklı yerlere göçmek durumunda oldukları bilinmektedir.[115] Bilhassa Ahıska bölgesinin dışındaki Kıpçaklar, Hristiyanlıkla tabi oldukları ulusların etkisi ile asimile olmuştur ve adları değişmiştir. Bu duruma mukabil Ahıska ile etrafında yaşamlarını sürdüren Kıpçaklar, Osmanlı egemenliğine dek Hristiyan olmalarına karşın Osmanlı zamanındaki süratle Müslümanlaşmaya başlamışlardır.[116] Özbekistan'da Fergana vadisinde yaşamlarını sürdüren Kıpçaklar bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan Kıpçakların nüfusu 1926 nüfus sayımı çerçevesinde 33.502 kişiydi. Özbeklerle Kırgızlar arasında bir büyük kabile, Başkurt ile Nogaylar arasındaysa daha küçük topluluklar günümüzde Kıpçak ismini taşımaktadır.[117]

2.8. Terekemeler (Karapapaklar)

Karapapaklar ya da Terekemeler (Qarapapaqlar, Terekemeler), tamamen Türk etnik kavimlerinden birisi olarak Türkiye'de genelde Doğu Anadolu'da (yoğun şekilde Ardahan, Kars şehirlerinde); bir kısmı da Erzurum, Adana, Ağrı, Sivas, Eleşkirt, Bursa, Kayseri, Muş bölgelerinde, Gürcistan'a bağlı Aşağı-Kartlı/Borçalı, Azerbaycan'ın Kazah, Şran'ın Sulduz çevresinde bulunmaktadır. Karapapahlar en fazla ve toplu olarak (hemen hemen 500 bin

[114] Cihan Yalvar, "Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** Sayı 245, s. 303.
[115] Yalvar, **agm**, s. 303-304.
[116] Kıldıroğlu, **agm,** s. 240.
[117] Mualla Uydu Yücel, "Kıpçaklar" , **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 25, 2022, s. 421.

nüfus) Gürcistan'a bağlı Borçalı bölgesinde yaşamaktadırlar ve Türkiye'deki Karapapahların ata yurdu burası olarak kabul edilmektedir. Karapapah ile Terekeme aynı anlamda sözcükler olarak kullanılmaktadır. Bunlardan Karapapak daha fazla etnik boy; Terekeme yaylaklı, kışlaklı hayat şekli olan toplum olarak bilinmektedir.[118] 1883 senesinde Ruslar tarafından yapılmış olan nüfus sayımına göre Kars bölgesinde 21.652 Terekeme yaşıyordu ve bunların 11.721'i Sünnî, 9931'i de Şiî idi. 1897'deki Rus nüfus sayımı çerçevesinde bu sayı 29.879'a, 1910'da 39.000'e yükselmişti. Bunlar Kars kazasında 63, Ardahan'da 29 ve Kağızman'da 7 köyde yaşıyordu. 1926'da Rusya'da yaşayan Terekemelerin sayısı 6316'ya düşmüştür. 1979 nüfus sayımı çerçevesinde eski SSCB bağlı Gürcistan ile Ermenistan'da 5000 dolayında Terekeme yaşamaktaydı. Fakat bunlar bölgedeki Ahıska/Mesket, Meshi, Türkmen gibi öteki Türk topluluklarıyla beraber İkinci Dünya Savaşı esnasında Orta Asya ve Sibirya'ya sürgün edildiler. Terekemelerin savaştan sonrası durumlarıyla alakalı bilgi bulunmamaktadır. Ermenistan'da yaşamlarını sürdürenler Karabağ savaşından sonra büyük ihtimal Azerbaycan'a göç etmişlerdir.[119]

Karapapaklar lehçe, dil, müzik ve mutfak kültürü gibi noktalarda Azerbaycan Türklerine oldukça benzerdir. Yalnızca şive farklılıkları mevcuttur. Azerbaycan'da Azerilik ismi, Borçalı'da Karapapaklık ismi daha fazla bilinmektedir. Şöyle ki Türk toplulukları arasında yaşayış şeklinden ve coğrafi koşullardan kaynaklı birtakım değişiklikler mevcuttur. İran tarafında da nüfus olarak Terekeme Türkü'nün çok sayıda bulunduğu bilinir. Terekemeler, girişken, gayretli, olaylar karşısında oldukça duygusal ve saf bir mizacı bulunan, dürüst ve yiğit bireylerdir. Toplumsal münasebetleri kuvvetli bir toplumdur. Kararlı ve dayanıklıdırlar; devletine, ulusuna, gelenekleriyle adetlerine oldukça bağlıdır. Karapapaklar yaşamlarını sürdürdükleri bölgede dilsel baskı olmasına karşın yüz yıllarca Türkçenin ana yapısını bozmaksızın bugüne taşımıştır ve haksızlığa başkaldırmıştır.[120] Dağıstanlı tarih bilimci Devlet-Mirza Şihaliyev'e göre Terekemeler, Nadir Şah'ın yaptığı seferler sırasında Güney Dağıstan'a yerleşmiştir. Kimi bilgilerde Terekemelerin Fars asıllı oldukları bilgisi vardır. Yaşlı Terekemelilerin bahsettiklerine göre Terekeme bölgesi daha önce 12 köyden oluştuğundan "12 Para (parça) Terekeme" denilmekteydi. Dağıstan'da bulunan bu köyler Berekey, Velikent, Cimikent, Deliçoban, Padar, Karadağlı, Tatlar, Ulu Terkeme, Selik, Şahbazkent-Mehrejkent ve Şebede'dir.[121]

---

[118] Muhammet Kemaloğlu, "Terekeme-Karapapah Türklerinin Görenek Gelenekleri (Muş-Bulanık Çevresinden Örnekler)", **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı 75, 2022, s. 43.
[119] İsmail Türkoğlu, "Karapapaklar", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 24, 2001, s. 470.
[120] Muhammet Kemaloğlu, "Terekeme-Karapapah Türklerinin Görenek Gelenekleri (Muş-Bulanık Çevresinden Örnekler)", Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 75, 2022, s. 58.
[121] Gülreyhan Novruzova, **Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı,** Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005, s. 24-25.

2.9. İran Türkleri

(Kaynak; Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri,* Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010, s.40)

Asya Kıtası'yla Orta Doğu coğrafyasının merkezindeki İran, Anadolu'yla Hindistan ile Hazar Denizi'yle Basra Körfezi arasında oldukça mühim bir konumdadır. İlk çağlardan bu yana pozisyonu dolayısıyla mühim medeniyetleri barındırmış ve çoğu liderin dikkatini çekmiştir. Batı ile doğu ve güney ile kuzey arasında köprü görevi üstlenmesi; ticaret yollarının bu noktadan geçişine olanak vermiştir.[122] Bundan binlerce sene önce Türkistan'dan gelerek İran'da saltanat kurdukları tarihten beri aralıksız olarak Türk sülalelerinin birbiri ardınca bölgeye hâkim oldukları tarihi bir gerçektir. Arapların istilasından İran istiklalini kurtaran, İran'a saldırıda bulunan bütün kuvvetlere karşı göğüs gerip kılıçları ile İran'ı koruyan ve Farsçayı ve yazınını bir devlet diliyle şark kültürü durumuna getiren ve Hindistan'a dek söz konusu dili yaygınlaştıran ve koruyan yine Türk Sultanlarıyla Hakanları olduklarını İran kaynakları itiraf ve tasdik etmektedirler.[123]

Türklerin eski zamanlardan itibaren anayurt Türkistan'ın haricinde yurt hâline getirmiş oldukları ve öne çıkan kültür alanlarından biri yaptıkları bölgelerin başında İran coğrafyası gelmektedir. İran, bugün kuzeyinde Nahcivan (Azerbaycan), Ermenistan, Azerbaycan, Hazar Denizi ve Türkmenistan; doğusunda Afganistan ve Pakistan; güneyinde Umman Denizi ile Basra Körfezi; batısında Irak ve Türkiye ile çevrili 1.648.195 km² alana sahip Batı Asya'da yer alan bir ülkedir.[124] Yaklaşık olarak bin senedir Türkler, İran tarihi ve coğrafyasındaki toplumsal ve politik meselelerin şekillenmesinde mühim bir yere sahiptirler. Bakıldığında İran bölgesinde pek çok Türk devleti kurulmuştur ve söz konusu bölgede ticari,

[122] Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi (1700-1925),** Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 17.
[123] San'an Azer, **İran Türkleri,** Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942, s. 5.
[124] Ali Kafkasyalı, **İran Türkleri,** Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010, s. 39.

eğitim, politik gibi konularda birçok eylemde bulunmuşlardır. Günümüzde bu bölgede yaşamlarına devam eden birçok Türk topluluğu vardır.[125] Türklerin İran'a gelmesi, Hunlar döneminde başlamıştır. M.S. 310 ile 374 yılları arasında batıya göç eden Altaylı kabileler İran'a girmişlerdir. Hunlardan sonra Göktürkler, Uygurlar, Avarlar, Sabirler, Hazarlar, Oğuzlar, İran devletleri ile mücadele edip zaman zaman İran'ın içlerine kadar ilerleyerek belli bölgelere yerleşmişlerdir. İslamiyet sonrasında İran'a Türk göçleri ve Türklerin yerleşimi devam etmiştir. Gazneliler, Sultan Mahmud zamanında Horasan ve Harezm bölgelerini hâkimiyet altına almışlardır. Gazellilerden sonra İran, büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girerek uzun bir süre Selçukluların hâkimiyetinde kalmıştır. Selçuklulardan sonra ise Harzemşahlar, İran'da egemenlik sürmüşlerdir. Daha sonra ise İran da Moğol hâkimiyeti başlamıştır. İlhanlı Devleti dağıldıktan sonra İran'da bir kısım Türk kökenli devletler ortaya çıkmış ve uzun bir süre bölgede hüküm sürmüşlerdir.[126] İran coğrafyası geçmişten bugüne Türklerin yurt bildiği bir bölge olmuştur.

Azeri Türkleri, İran'ın kuzey tarafında ve özgür bir ülke olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde hayatlarını devam ettirmektedirler. Fakat burada yaşayan Azeri Türklerini, Aras Nehri ortadan bölmektedir. Coğrafyalar arasındaki söz konusu ayrılıksa 1828 tarihinde İran ile Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'na dayanmaktadır. Söz konusu antlaşmadan dolayı Azerbaycan coğrafyasının kuzeyi Rus, güneyiyse İran hâkimiyetine girecek şekilde fiilen ikiye bölünmüştür. Aras'ın kuzeyinde olan bu bölgeye coğrafi olarak Kuzey Azerbaycan denilmektedir. Nitekim günümüzde Azerbaycan devleti de söz konusu topraklardadır. Söz konusu devletin güneyinde, İran sınırlarındaki bölgeye ise coğrafi bakımdan Güney Azerbaycan denmektedir.[127] İran'ın etnik yapısının %51'ini Farslar, %29'unu Türkler, %8'ini Kürtler teşkil etmektedir. Söz konusu veriler çerçevesinde ülkede hemen hemen 25 milyon Türk vardır. Ancak İran'daki Türklerin 40 milyona yakın olduğuyla ilgili bazı çalışmalar da vardır.[128] İran Türklerini şu şekilde sıralayabiliriz:[129] İran Azeri Türkleri, Kaşkaylar, Afşarlar, Kacarlar, Şahsevenler, Karadağlılar, Karapapahlar, Hamse Türkleri, Kengerlular, Horasani ve Boçagçiler, Karayiler, Bayat, Karaçorlu ve diğer küçük boylar ve Türkmenler.

---

[125] Samad Moghanirahimi, "Tarihten Günümüze İran'daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri", **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı 2, 2002, s. 213.
[126] Mehmet Kaya, "İran Türkleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 180, 2009, s. 139.
[127] Sinan Demirtürk, "İran Türklerinin Örgütlü Mücadele Girişimleri ve Buna Yönelik Kurduğu Teşkilatlar", **Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi,** Sayı 25, 2020, s. 344.
[128] https://www.stratejikortak.com/2019/11/iran-etnik-yapi-turkler-nufus.html (03.12.2022)
[129] Caferoğlu, **age**, s. 64-72.

2.10. Rusya'daki Türk Halkları

(Kaynak; https://www.ahaber.com.tr/video/dunya-videolari/analiz-rusyada-turkler-putinden-rahatsiz 26.10.2022)

MS 240-1502 yılları arasında egemenlik süren Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan hanlıkların ve Osmanlı Devleti topraklarında kalan Türklerin büyük bir kısmı, bu tarihlerde hızla gelişmeye ve büyümeye başlayan Çarlık Rusya'sının hâkimiyeti altına girmişlerdir. Altın Orda Devleti'nde, Kazan (1437-1552), Kırım (1460-1783), Astrahan /Ejderhan/Hacı Tarhan (1466-1556), Kasım (1445-1661) ve Sibir (1220-1596) hanlıkları kurulmuşlardır. Öncesinde söz konusu hanlıklar, Rus Knezlikleriyle mücadele ederek özgürlüklerini korumuşlardır. 16. yüzyıl itibariyle Rus Knezliklerinin birleşerek Çarlık Rusya'sını oluşturmaları ve teknolojik olarak da Rusya'nın ilerlemesi, bu hanlıkların yazgılarını belirlemiştir.[130] Fakat Rusya'nın bölgedeki Türklere yaklaşımının pek de hoşgörü politikasına dayandığı söylenemez.

Kazan Hanlığının Ruslar tarafından işgalinden ancak dört yıl sonra Hacıtarhan Hanlığının da Moskova'nın hâkimiyetine girmesi ve Kuzey Kafkasya'daki kimi Çerkes beyliklerinin Rus egemenliği altına alınması, Terek boyunda Rusların güçlü olduğu noktaların yükselmeye başlaması, Osmanlı devlet adamlarının dikkatlerini Rusya tarafına döndürmelerine yol açtı. Kazan'dan, Ejderhan'dan kaçıp İstanbul'a gelen sığınmacılar, İdil boyundaki Müslüman memleketlerindeki Rus eziyetlerine ilişkin bilgi vermiş, Nogay

[130] Günay, **age,** s. 589.

soylularından İstanbul'a yollanan elçiler, Ruslara ilişkin şikâyetlerde bulunmuştur. Daha sonra Özbeklerle Buhara hanlarından da elçiler gelmiştir, mültecilerle elçiler, Rusların Kazan ve Hacıtarhan gibi yüzyıllardan beri Müslüman ülkesi olan toprakları zapt ettiklerini, mescitleri ve camileri yıktıklarını, ahaliyi toplu şekilde öldürdüklerini anlatmışlardır.[131] Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir takım mücadeleler yaşanmaya başlamıştır.

Rusya Federasyonu içerisindeki toplam sayıları hemen hemen 12 milyon olan farklı Türk topluluklarından ana yurtları Rusya içerisinde bir bölge olmayanlar dışında bakıldığında 29 değişik topluluğa ait olan toplamda 11,4 milyon Türk vardır. Bunlardan %75'i İdil-Ural Türkleri, Tatar, Başkurtlarla Çuvaşlardır. %18'i Kazaklar ve Kafkasya Türkleridir. %7'sini Sibirya Türkleri oluşturur.[132]

Rusya'daki Türkler içerisinde Kafkasya Türkleri önemlidir. Bölgede kurulmuş olan hanlıkların birbirleri ile mücadele içinde olması Rusların Kafkasya üzerindeki arzularını gerçekleştirebilmesi açısından iyi bir fırsat olmuştur. Hanlıklar çağdaş devlet koşullarını yakalama fırsatı elde edememiştir, kent devletçileri gibi kısır bir döngü içine girmişlerdir.[133] Kuzey Kafkasya'daki Cumhuriyetlerin tümü, Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak söz konusu ülkenin iç ve dış siyasi meselelerinden etkilenir. Buna karşılık söz konusu küçük cumhuriyetlerin kendi iç politik, iktisadi ve sosyal ciddi değişimleri de bir biçimde sürmektedir. Kuzey Kafkasya Cumhuriyetlerinin bir kısmında nüfusun önemli bir bölümü Müslüman olduğu için söz konusu devletler İslam camiasının tabii bir parçasıdır. Bunların haricindeki kimi ülkelerde de göz ardı edilemeyecek kadar Müslüman yaşamaktadır.[134] Rusya Türkleri içerisinde 100000'e yakın Kafkas Türkü yer almaktadır.

Kuzey Kafkasya egemenliğine yönelik olarak gerçekleştirilen söz konusu mücadele Şeyh Şamil'in 1859'da teslim olmasına dek sürmüştür. Şamil'in teslim olması, Ruslara karşı direniş için önemli bir kırılma yaşanmasına yol açmış ve Çarlık yönetimi söz konusu tarihten başlayarak Kuzey Kafkasya'daki sükûneti sağlayıp bölgeyi bütünüyle ele geçirmeyi başarmıştır.[135]

---

[131] Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 159.

[132] Ali Yiğit, "Rusya Federasyonu'nda Yaşayan Türk Topluluklarının Anadillerini Kullanma Oranlarındaki Bölgesel Farklılıklar", **e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Nature Sciences,** 2011, s. 32.

[133] Hasan Oktay, "Kafkaslarda Rus Yayılması Karşısında Osmanlı-Kaçar Faktörünün Harekete Geçirilme Teşebbüsü", **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Sayı 2, s. 383.

[134] Mokhmad Akhiyadov, **Kuzey Kafkasya Raporu: Kafkafya'da Din, Siyaset ve Etnisite, Araştırma 111,** İNSAMER, Ocak 2020, s. 41.

[135] Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "Çarlık Rusya'nın Kafkas Hattı'nı İnşası ve Kuzey Kafkasya'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi", **TTK Belleten,** Sayı 306, 2022, s. 744.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI

Tarih boyunca Kafkasya, Türkler için büyük öneme sahip bir coğrafya olmuştur. Gerek Anadolu'ya yapılan göçlerde bir geçiş bölgesi olması gerek bu bölgeye yönelik Türk yerleşimleri ve gerekse de günümüzde Orta Asya Türkleri ile bir bağlantı noktasını teşkil etmesi bölgenin önemini her zaman korumuştur.

Yakın dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye, Hazar bölgesi enerji ve ticari mallarını Batı'ya aktarmada aktif bir rol üstlenmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı projeleri, Kafkas enerjisi üzerinde Rusya'nın tekrar hâkimiyet kurması üzerine oluşturulmuştur. Türkiye, 2000 senesinde Kafkas İstikrar Paktı (KİP) önerisini teklif ederken yine aynı senelerde Gürcistan üslerinden birini Türkiye'nin yönetimine verilmesiyle birlikte Kafkasya'da daha etkin bir pozisyona gelmiştir. Türkiye'nin en fazla göç aldığı bölgelerin başında gelen Kafkasya'da istikrarın sağlanması Türkiye'nin faydasına olacaktır. Bakıldığında Türkiye komşularıyla sıfır sorun politikası izlemektedir. Fakat bu politika şimdilik sadece Rusya ve ABD arasındaki iniş ve çıkış açısından değil Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çekişmeden dolayı da henüz hedefine ulaşamamıştır.

Siyaseti "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*" ilkesi olan Türkiye, Kafkasya'yla olan bağını sağlam tutmayı arzulamaktadır.[136] Günümüzde Türkiye'nin Kafkasya siyaseti, bölgeye yönelik hedefleri, Kafkasya'nın Türkiye açısından jeopolitik ehemmiyeti genel olarak şöyledir:[137]

1. Coğrafi açıdan Türkiye'nin sınırının devamı olan Kafkasya'nın, Türkiye'nin sınır güvenliği, bölge halkı ile sosyo-ekonomik ve politik iletişim ve etkileşimi, bölgenin yeraltı zenginliklerinin Türkiye lehine hammadde ve piyasa imkânı oluşturması, Rusya'nın Türkiye aleyhine siyasi ve diplomatik hareketliliğinin önlenmesinde stratejik bir bölgedir.

[136] İlknur Şemşek, "Türkiye'nin Kafkasya Politikası", **İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 2014, s. 3-8.
[137] Rashad Alakbarov," Türkiyenin Kafkasya Politikası", s. 1-2.
https://www.academia.edu/9058972/T%C3%BCrkiyenin_Kafkasya_politikas%C4%B1 (01.11.2022)

2. Kafkasya bölgesinin gerek yaklaşık %60'lık Türk toplulukları nüfusu gerekse de Orta Asya Türk cumhuriyetleri ve toplulukları arasında irtibatı sağlayan bir köprü görevi görmesi oldukça önemlidir.
3. Kafkasya, Türkiye ile Rusya arasında tampon bölgedir. Kafkasya'daki huzur ve güvenlik her iki devletin yararınadır.
4. Bölgenin yeraltı kaynaklarının Türkiye aracılığıyla dünya piyasasına yönlendirilmesi hem bölge için hem de küresel ekonomi için Türkiye'nin önemini artırmaktadır. Ayrıca Türkiye için de ekonomik ve siyasi katkılar sağlamaktadır.
5. Kafkasya Türkiye'nin politik, iktisadî ve kültürel ilişkilerle tesirini daha çok artırabileceği bir sahadır.

Kafkasya'nın Türkiye açısından önemi büyüktür. Siyasî, ekonomik, kültürel pek çok alanda Türkiye'ye gelişme imkânı sağlamaktadır. Türkiye bu coğrafyaya ilişkin çeşitli politikalar izlemiştir. Bu bölümde anahatlarıyla Cumhuriyet öncesi döneme değinilecek, akabinde dönemler halinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Kafkas politikası genel olarak incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. Osmanlı Dönemi Osmanlı-Kafkas İlişkileri ve Osmanlı'nın Kafkas Politikası

Osmanlı Devleti döneminden önce Kafkasya'da önemli bir Türk nüfusu bulunmaktaydı. Hunlar, Göktürkler ve Hazarlarla başlayan bölgeye göç hareketleri ilerleyen dönemlerde artarak devam etti. Bölgenin dağlık coğrafi yapısı hâkim güçlerin bölgeyi tam olarak kontrol altına almasına engel olmuş, bu durum Kafkasya'daki Türk dünyasının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.[138]

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasını şekillendiren doğu siyasetinin ana hatlarını genel olarak şu şekilde ifade edilebilir: Kafkasya üzerinden Orta Asya'daki Müslüman Türklerle irtibat kurmak, hac görevlerini yerine getirmek isteyen bölge Müslümanlarına yardımcı olmak, stratejik ve iktisadî bir bölge olan Hazar kıyılarını elde etmek ve İran ve Rusya'nın hareket alanını daraltarak Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlere engel olmaktır.[139]

Kafkasya bölgesinde Osmanlı-İran-Rusya çekişmesi Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından itibaren yaşanmaktaydı. Ancak Osmanlılar genişleme yönlü politikası Batı üzerineydi. Bu

[138] Üren, **age**, s. 602.
[139] Sedat Kanat, **Osmanlı Devleti'ne Yapılan 1864 Kafkasya Göçü,** Atatürk üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011, s. 44.

durum Osmanlı Devleti'nin Kafkasya üzerinde yeterli önemi verememesine neden oluyor, devletlerarasındaki nüfuz çekişmesi ve diğer siyasi hadiseler de Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik işgal politikasında başarı sağlamasına alt yapı hazırlıyordu.[140] Osmanlı Devleti genel olarak 16. yüzyılda Kafkasya üzerine yoğunlaştı. Bu durumun oluşmasında Rusya'nın ilerlemeci politikası, İran'ın özellikle Azerbaycan sahası üzerindeki faaliyetleri ve Osmanlı içerisinde mezhepçiliği kışkırtması etkili olmuştur.[141]

Osmanlı Devleti'nin tarihte uzlaşmazlık bölgesi olan Kafkasya'yla alakadar olması koşut olarak yeni politik dengelerle kuvvet odaklarını ortaya çıkarmıştır. Neticede, 15-19. yüzyıllarda Kafkasya'yı aktivite ve nüfuz sahasına dâhil etmeyi arzulayan büyük güçleri Osmanlı, İran ve Rusya'nın teşkil ettiği söylenebilir. Söz konusu 3 büyük güç arasında gerçekleşen mücadele alanı olan Kafkasya, 16-18. yüzyıllarda Osmanlı-İran, 18-19. yüzyıllardaysa gittikçe ağırlığını hissettiren bir Osmanlı-Rus çekişmesine sahne olmuştur.[142] Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yönelmesi, Fatih Sultan Mehmet döneminde başlamıştır. 1451 yılında Sohum şehrini ve Karadeniz'in kuzeyine ele geçiren Osmanlı bu şekilde Kafkasya topraklarına ilk adımı atmıştı.[143]

Karadeniz'de üstünlüğün sağlanması; Kafkasya'nın ele geçirilmesi ve kontrolünün sağlanmasında kritik öneme sahipti. Bu durumun en farkında olan ve bölgede hâkimiyet kurabilecek bir yönetim anlayışının alt yapısını oluşturan Fatih Sultan Mehmet'ti.[144] Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı, ilk aşamada Gürcistan'da hâlihazırdaki Megrel bölgesindeki küçük prenslikleri yok etmeyi hedeflemişti. Fakat Doğu Anadolu'da o zamanlar güçlü bir devlet kuran Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın hısımlıktan dolayı Trabzon Rum İmparatorluğu'nu korumasıyla İmparator David'in Papa'ya müracaat edip yardım istemesi, Fatih Sultan Mehmet'in söz konusu imparatorluğa ilişkin fikrini tetiklemiştir. Osmanlı Devleti, Akkoyunlu Uzun Hasan ve Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine yaptığı ve başarı sağladığı seferlerin ardından Karadeniz ve Kafkasya için stratejik bakımdan önemli olan Kırım'ı 1475'te egemenliği altına almış ve Kırım hanının kendi yanında olmasını sağlamıştır.[145] Fatih Sultan Mehmet'in bu bölgeye önem vermesinin bir

[140] Ali Asker, Sedanur Şeyban, "Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları ", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Sayı 7, 2021, s. 45.
[141] Üren, **age**, s. 606.
[142] Emin Ünsal, **Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikaları ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri (1771-1791),** Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Edirne 2021, s. 33.
[143] Rıza Karagöz, "Osmanlı Devleti´nin Kafkasya Siyaseti", **Ankara Bilim Üniversitesi Akademik Açı Dergisi,** Cilt 2, 1997, s.158.
[144] Üren, **age**, s. 605.
[145] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 53.

başka nedeni de kuzey steplerinden Karadeniz'e inen tarihsel ticari yol ağının kontrolünü ele geçirmekti. Bu bölgelerde söz sahibi olan devlet, Karadeniz'in verimli toprakları, Tuna boylarına dek uzanan taraftaki hayvancılıkla Kırım yarımadasındaki tuz depolarıyla esir ticareti, balık ürünleriyle kürk ticareti gibi tesirli olabilecek iktisadi faaliyetleri belirleyecekti.[146] Bu sebeplerden ötürü bölgeyi kontrol etmek Osmanlı için çok önemli bir konu idi. Fatih Sultan Mehmet döneminde Doğu ile Batı'da bir cihan devleti haline gelen Osmanlının bu bölgeyi de hâkimiyet altına alması gerekmekteydi.[147]

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti, doğu sınırındaki gelişmeleri çok dikkatli bir biçimde izlemiştir. Bölgedeki Gürcü Prensler, Şah İsmail'in faaliyetleri hakkında devamlı olarak İstanbul'a raporlar yollamıştır. Hatta Selimnâmeler'de Yavuz Sultan Selim'in Gürcistan ve Safevi bölgesine seferler düzenlediği ve önemli başarılar elde ettiği ifade edilmektedir.[148] Yavuz Sultan Selim'in buradaki amacı öncelikle İslam camiasında bütünlüğü sağlamak ve Sünni İslam âlemi için tehdit unsuru olmaya devam eden Şiiliği engellemekti.[149] Yavuz Sultan Selim, 1511 yılında Anadolu'da çıkan Şah Kulu isyanında Safevilerin rolünü göz ardı etmemiş, 1514 yılında sefere çıkarak Çaldıran Savaşı ile Şah I. İsmail'i mağlup etmiştir.[150] Bu sefer esnasında Yavuz Sultan Selim, Nahcivan ve Revan topraklarına da girmişti, Yavuz Sultan Selim'in Kafkasya bölgesindeki hareketlerinde; şehzadeliği ve ardından hükümdarlığı dönemlerinde bölgeye gönderdiği ajanlardan aldığı havadislerden yararlandığı görülmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i mağlup etmesinin; Gürcistan'da eskiden ele geçirdiği yerlerin Osmanlılara bağlı olarak kalmasında ve bölgedeki Osmanlı-Safevi mücadelesinin Osmanlılar lehine olmasında önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim kendisinden sonra padişah olan oğlu Kanuni Sultan Süleyman, padişahlığının ilk yıllarında bölgede herhangi bir tehlike arz eden durum olmadığından dolayı Batı siyaseti ile daha fazla meşgul olabilmiştir.[151]

Mizancı Murad, *Muhteşem Yüzyıl* adlı eserinde Kafkasya için "*Kafkasya Kıt'ası Şark ve Garbın köprüsüdür. Muhâcerât-ı 'umûmiyye kapusudur. Kafkasya silsilesi şeklinde Basra Körfezi'ne ve hattâ Hind Denizi'ne kadar vararak etrâfa hükm eylemektedir.*"[152] demektedir.

---

[146] Feridun Emecen, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 153-154.
[147] İlber Ortaylı, **Üç Kıtada Osmanlılar,** Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 13.
[148] Mehmet İnbaşı, Ersin Gülsoy, Zübeyde Güneş Yağcı, **Osmanlı Tarihi El Kitabı,** Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 125.
[149] Ziya Kazıcı, **Osmanlı Devleti Tarihi,** Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015, s. 164.
[150] Karadeniz, **age**, s. 47.
[151] Karagöz, **agm**, s. 159.
[152] Mizancı Murad, **Muhteşem Yüzyıl (Tarih-i Ebu'l-Faruk, III/2)**, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 13.

II. Mehmet, II. Beyazid ve I. Selim dönemlerinde olduğu gibi Kanuni döneminde de Kafkasya bölgesine verilen önemin altını çizer. II. Mehmet ile II. Bayezid devirlerinde temel unsurları saptanan Kafkasya siyaseti, Yavuz Sultan Selim zamanında daha etkili ve süratli olarak uygulanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in ardından oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın, babası gibi kendisinin de Şah İsmail ve Şii İran tehdidini yok etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. 16. asrın başından itibaren ve Kanuni zamanında, bilhassa Atabekler yurdu başta gelmek üzere Gürcistan, Azerbaycan ve hatta Dağıstan bölgelerinin hâkimiyeti sürekli el değiştirmiştir. Bu durumun nedeni Osmanlı'nın gerçekleştirdiği seferlerde bölgede temin edemediği otoriteyi, seferlerin sonucunda ordunun çekilmesi ile İran'a bırakmasıdır. Bunun dışında yukarıda belirtilen bölgelerin yöneticilerinin gerçekleştirilen baskılardan dolayı kimi zaman Osmanlı'ya kimi zaman da İran'a yakınlık duymasından da söz edilebilir.[153]

Osmanlı-İran Savaşları, Osmanlı'nın hazinesinin tükenmesi ve ciddi insan kaybına neden olmuştur.. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti söz konusu savaşların neticesinde, ekonomik ve askeri yönden Rusya'ya karşı önemli bir ordu hazırlayamamıştır. Bu durumdan faydalanan Rusya, Kafkasya'da Hıristiyanlığı yaymak gibi bir olanağa sahip olmuştur. Pek çok Kafkas lideriyle feodal beyler yönetimi ele geçirmek üzere Moskova'ya giderek vaftiz olmuş ve almış oldukları destek ile bölgeye Hristiyan-Rus yöneticisi olarak geri dönmüştür. Anlaşılacağı üzere İran-Osmanlı mücadelesi; Kafkasya'nın tamamında ve Hazar kıyılarında, Rusya'nın kuvvetiyle ideolojisinin tanıtımında, Hristiyanlığı yaymasına, Gürcü ve Ermeniler arasında yandaş bulmasına olanak vermiştir.[154]

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasını ele alırken Karabağ çok önemli bir noktadadır. Karabağ, Azerbaycan tarihinde özgün kültürel, siyasi ve içtimai öneme sahip bir bölgedir. Dünyadaki en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Karabağ, Azerbaycan Hristiyanlarının önemli dini merkezlerindendir. Karabağ Hanlığı'nın hanı olan İbrahim Halil Han ile Rus Başkomutanı General Pavel Tsitsianov taraflarınca imzalanmıştır. Taraflar, Rusya'ya bağlanma şartlarını görüşmek üzere 1 Mayıs 1805'te Kürekçay yakınlarındaki Rus karargâhında buluşarak Kürekçay Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşma ile Çarlık Rusya, Karabağ'ın Dağlık taraflarını, "Karabağ Hanlığı" adı altında topraklarına katmıştır. Rusya, Karabağ'ı resmen İran'ın giriş kapısı olarak görmektedir. Bu sebeple bölgenin ilhakı Rusya açısından oldukça önemlidir.[155] Kürekçay Anlaşması ile Rusya, Karabağ'da nüfuz

[153] Ünsal, **age**, s. 45-46.
[154] Hasan İzzet Altınanıt, **Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya,** Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2014, s. 240.
[155] TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması ile Başlayan

oluşturma şansı elde etmiştir. İbrahim Halil Han, İran'a ya da başka bir devlete tabi olmayacağına, Çar ve haleflerinin egemenliğini kabul edeceğine yönelik sadakat yemini etmekte ve Kur'an-ı Kerim üzerine ant içmektedir. Bu antlaşma metninde Ermenilere, melikliklere ve Hristiyanlığa yönelik herhangi bir maddeye yer verilmemiştir. Kürekçay Anlaşması ile Karabağ Hanlığı'nın Rusya egemenliğine girmesi Rusya'nın işgal politikalarına hız kazandırmıştır. Karabağ; Osmanlı, İran ve Rusya arasında askeri ve siyasi açıdan bir rekabet bölgesidir. Kürekçay Anlaşması ile bu rekabet Rusya'nın lehine sonuçlanmıştır.[156]

Kafkasya'da Rus hâkimiyetini oluşturan olaylardan biri 1804-1813 Rusya-İran savaşıydı. İran'ın yenilgisi ile sonuçlanan bu savaştan sonra imzalanan Gülistan Antlaşması ile Rusya, Kafkasya üzerinde önemli bir kazanç elde etti. Gülistan Antlaşması, Rusya ile İran arasında 12 Ekim 1813'de imzalanmıştır. Gülistan Antlaşması'nın maddeleri şu şekildedir: *"İran Şahı, Rusya'nın Kafkaslarda işgal ettiği toprakları Rusya'nın bir parçası olarak tanıyacaktır. Bu topraklar Kafkasların Dağıstan bölgesinden Arpaçay-Aras nehrine kadar uzanan Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan bölgelerini de içine alan sahayı kapsar. Zikredilen bölgelerde yalnız Şah değil, ondan sonra Şah olacak şehzadeler de Rusya'nın hâkimiyetini tanıyacaktır. Hazar Denizi'nde ticaret yapan Rus tüccarları İran, İran tüccarları da Rus limanlarını serbestçe kullanabilecektir. Savaşta esir alınanlar karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır. Her iki ülke, birbirlerinin başkentlerine yeni elçiler göndererek dostluklarını göstereceklerdir. Her iki ülke tüccarları birbirlerinin topraklarında ticari faaliyette bulunacak ve bu tüccarların emniyetleri sağlanacaktır."*[157] Gülistan Antlaşması ile İran; Dağıstan ve Gürcistan'ın tamamı olan Kartlı, Kaheti, Samegrelo, İmeretya ile Abhazya bölgelerinin Rusya'ya ilhakını kabul etmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın Bakü, Karabağ, Gence, Şirvan, Şeki, Derbent ve Küba hanlıklarının bir kısmını kaybetmişti.[158] Ek olarak Gülistan Antlaşması ile Ruslar, Kafkasya bölgesindeki Türk halklarını ve Ermenileri göç etmeye zorlamışlardır. Güney Kafkasya'da bulunan verimli Karabağ toprakları Rusya'nın boyunduruğu altına girmiştir.[159]

Gerilim ve Çatışma Sürecinde Yaşanan Hak İhlalleri ve Türkiye'deki Ermeni Vatandaşlarımızın Durumu Alt Komisyonu, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması ile Başlayan Gerilim ve Çatışma Sürecinde Yaşanan Hak İhlalleri ve Türkiye'deki Ermeni Vatandaşlarımızın Durumuna İlişkin Rapor,** TBMM Basımevi, 2021, s.15.

[156] Ali Asker ve Sedanur Şeyban, **age,** s. 45-48.

[157] Dadaş Mutallimov, **Azerbaycan Hanlıkları ve Gülistan-Türkmençay Antlaşmaları,** Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Sanatları ve Bölümü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014, s. 51.

[158] Mehmet Bilgin, **19. YY İlk Çeyreğinde Büyük Güçler ve Güney Kafkasya**, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 7/13, s. 292.

[159] TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, **age**, s. 16.

Gülistan Antlaşması'nda Güney Kafkasya'dan hak istemeyeceğini belirtmesine rağmen İran; İngiltere ve Fransa'nın teşvikleri ile Kuzey Azerbaycan Hanlıklarını ele geçirmek üzere Rusya'ya saldırmıştır. Yaşanan gelişme sonrası harekete geçen Rusya; Revan, Nahçıvan, Marendi, Tebriz, Urmiye ve Erdebil gibi önemli şehirleri ele geçirmiştir. İran'ın barış isteği ile Rusya ile İran yönetimindeki Kaçar Hanedanlığı arasında 10 Şubat 1828 tarihinde Azerbaycan'ı ikiye bölen ve bölgede Ermenistan'ın temellerini atan Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın bazı maddeleri şu şekildedir: *"İran, 6 ay içerisinde Revan ve Nahçıvan Hanlıkları'nı Rusya'ya bırakacaktır. İran ve Rusya arasında sınır tespiti yapılmıştır. Tespit edilen sınırların kuzeyinde kalan, Kafkas sıra dağları ve Hazar Denizi arasında bulunan bütün toprak ve adaların, bu topraklarda yaşayan halkların Rus İmparatorluğu'na ait olduğu kabul edilmiştir. İran, Rusya'ya tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Rusya, İran Veliahdı Abbas Mirza'yı önce veliaht, tahta çıkmasından sonra da hükümdar olarak tanıyacaktır. Hazar'da her iki devletin de ticaret gemileri yüzebilecek, fakat yalnızca Rusya'nın savaş gemileri bulunabilecektir. Her iki taraftan da esir düşenlerin tamamı dört ay içerisinde serbest bırakılacaktır. Her iki devlete sığınanlarla ilgilidir. Rusya'nın onaylamadığı kişilerin İran tarafından, belli bölgelere (Karabağ ve Nahçıvan) yerleşmesine izin verilmeyecektir."*[160] Bu antlaşmanın imzalandığı dönemde Kafkasya bölgesine İran Ermenileri göçleri silsilesi başlamıştır. Üç-dört ay gibi bir süre içerisinde 41.245 kişi bölgeye göç ettirilmiştir. Ermeniler, özellikle Dağlık Karabağ bölgesini kendi vatanları olarak görmektedirler. Bu antlaşmadan önce Ermeniler, Karabağ'da varlık göstermemişlerdi ancak antlaşmanın imzalanması ile beraber Kafkasya bölgesinde Ermeni Sorunu başlamıştır.[161]

Osmanlı Devleti, Kafkasya üzerindeki siyasetlerine aktif olarak devam etmek istemiş olsa da karşısına Rusya çıkmıştır. Sonuç olarak doğu sınırlarında güvenliğini sağlamaya çalışan bir Osmanlı Devleti ile güneye inmeyi uzun yıllar boyunca kendisine en önemli siyasal amaç edinmiş bir Rusya'nın dış politikaları doğal olarak birçok alanda çatışmıştır. Bu duruma bir de batılı devletlerin müdahaleleri ile beraber işler içinden çıkılmaz bir hal almıştır.[162]

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı 19. yüzyılda Osmanlı için kötü bir durumdur. Navarin'de donanması yakılan Osmanlı bunun tazmin edilmesini istemiş akabinde yaşanan gelişmeler, Osmanlı ile Rusya'yı büyük bir savaşın içerisine sokmuştur. Osmanlı Devleti, hem Yeniçeri

[160] Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 36, 2008, s. 189-191.
[161] TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, **age**, s. 18.
[162] Kanat, **age**, s. 57.

Ocağının kaldırılmasından sonra kurulan henüz kemale ermemiş yeni ordusu hem Navarin'nde yakılmış donanması dikkate alındığında bu savaşı kaldırabilecek durumu yoktu. Nitekim iki koldan ilerleyen Rus taaruzlarına karşı müdafaa harpleri yeterli olmamıştı. Batıdan Edirne'yi kadar doğudan Erzurum, Kars, Ahıska ve Anapa'yı ele geçirecek kadar ilerlemişti. Osmanlı Devleti bu durum karşısında sulh istemek zorunda kaldı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin barış teklifini kabul etmiş ve böylelikle bir yıl arayla hem İran'ı hem de Osmanlı Devleti'ni yenerek Kafkasya'daki durumunu güçlendirmişti.[163] Bu savaşın ardından 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır. 16 maddeden oluşan antlaşmada Osmanlı topraklarını işgal etme yerine Rusya'nın ilerleyişini kolaylaştırma ve Osmanlı Devleti'ni bir rakip olmaktan çıkarma politikası izlenmiştir. Ruslar, Erzurum, Kars ve Beyazıt'ı Osmanlıya geri vermiş, Eflak, Boğdan ve Dobruca'dan çekilmiştir. Bununla birlikte, Ruslara Tuna nehrinde ticaret yapabilme hakkı, Avrupa'nın diğer devletlerine tanınan ayrıcalıklardan yararlanma hakkı tanınmıştır. Eflak-Boğdan ve Sırbistan'ın muhtariyetlikleri tanınmıştır.[164] Ek olarak Osmanlı, Erivan Hanlığının ve Nahçıvan Hanlığının Rusya'nın egemenliği altına girmesini başka bir deyişle bu alanların Rus hâkimiyetine girmesini kabul etmiştir. Ayrıca Yunanistan bağımsız olmuştur.[165] Yine bu antlaşma ile Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmiştir. Bu antlaşma sonucunda Rusya, büyük oranda Kafkasya'nın işgalini tamamlayarak sıcak denizler hayalini gerçekleştirme avantajı yakalamıştır.[166]

Rusya'nın Kafkaslarda ilerlemesinde önemli bir gelişme de 1853-1856 arasında cereyan eden Kırım Savaşıdır. 3 Temmuz 1853 tarihinde Rusların Eflak ve Boğdan'ı işgal etmeleriyle Kırım Savaşı başlamıştır. Bu işgalin sona erdirilmesi amacıyla Avrupalı devletler bir araya girmiş olsalar da Rusya'dan olumlu bir yanıt alınamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de 4 Ekim 1853'de Rusya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Böylelikle üç yıl kadar sürecek olan Osmanlı-Rus savaşı başlamıştır.[167] Savaşın başlamasıyla birlikte Kafkas Cephesinde de birçok muharebe yaşanmıştır; Şekvetil Muharebesiyle Osmanlı, Rusya'ya karşı üstünlük kazanmıştır. Şekvetil Muharebesinde yenilgiye uğramış olan Ruslar, Osmanlı'nın doğu sınırına doğru harekete geçerek, Musun Boğazı Muharebesini

[163] Mehmet Saray, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, s. 115-116.
[164] Tuğrul Özcan, **Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı**, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s.21-22.
[165] Şerafettin Turan, "Edirne Antlaşması " , **TDV İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1994, s. 442.
[166] Üren, **age**, s. 610.
[167] Mustafa Budak, **1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 40-41.

gerçekleştirmişler; fakat geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ahıska Muharebesi ile Osmanlı sınırını geçmeyi planlayan Ruslar, bu muharebede de istedikleri sonuca ulaşamamışlardır. Bayındır Muharebesinde Osmanlı'nın Ruslara karşı yine bir zafer elde ettiği söylenebilir ve bu muharebe Gümrü Muharebesine giden yolu Osmanlı'ya açmıştır. Gümrü Kalesi Ruslar için stratejik açıdan önemli bir merkezde bulunmaktaydı. Osmanlı için bu bölgeyi ele geçirmek oldukça önemliydi; fakat Osmanlı bu muharebede hedefine ulaşamamıştır. Başgedikler Muharebesine gelindiğinde ise Ruslar bu muharebede Osmanlı'yı yenmişler ve böylece kendi açılarından Güney Kafkasya'nın güvenliğini temin etmişlerdi.[168] Bu muharebelerde iki taraftan da askeri anlamda kayıplar yaşanmıştır fakat kıyas yapılacak olursa, Osmanlı Devleti'nin kayıpları daha çok daha fazlaydı. Yine bu dönemde yaşanmış olan Sinop Baskını da oldukça önemlidir. Bu baskın ile Osmanlı büyük bir bozguna uğramış birçok kayıp vermiş ve kalanların da çoğu Rusya tarafından esir alınmıştır. Osmanlı-Rus mücadelesi devam ederken Kafkasya'nın durumuna bakıldığında ise "Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)" eserinde şu şekilde bir ifade bulunmaktadır:

> "Türklerin öteden beri Kafkas Dağları'nda yaşayan Dağıstanlı kardeşlerine ve onların hürriyetleri için uzun süredir yaptıkları kahramanca mücadeleye bağladığı ümitler, 1853 yılı sonunda bir hayli yitirilmiş hale gelmişti… Osmanlı Devleti'nin öteden beri bu ırkdaşlarına karşı gütmekte olduğu milli siyaset, müttefiklerin milli çıkarlarına uymadığı için 1853 yılı başlarında daha muharebeye bilfiil girmedikleri halde Kafkas Harekâtı'nı baştan, itibaren desteklemek istememişlerdi. 1854-1855 yıllan harekâtında görüleceği üzere daha sonra da bu harekât desteklenmedi. Böylelikle ve Kırım Harbi dolayısıyla Kafkasya'da tutuşturulmak istenen alev, aksine bu yılın sonlarında sönmeye bile yüz tutmuştu denebilir."[169]

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kırım Savaşı'nın, Kafkas Cephesi'ni olumsuz bir biçimde etkilediği söylenilebilir. Bu savaşta Anadolu Ordusu, Türk-Kafkas sınırında Rus-Osmanlı mücadelelerinde Osmanlı bir kaç defa başarı sağlamasına ve savaşın genelinde müttefiklerinin destekleri ile başarılı olmasına rağmen, bu cephede istediğini alamamıştır. Başı-bozuk ve gönüllülerden oluşan birliklerin beklenen desteği verememiş olmaları, düzenli ordunun başarısızlığı yanında ordu kumandanlarının yetersizliği de bu durumda önemli rol oynamıştır.[170] Bu savaştan sonra Rusya'nın Kafkaslarda ilerleme imkânı bulduğu görülmektedir. Hatta özellikle İngiltere tarafından Kafkasların Rusya'ya bırakıldığı ve İngiltere'nin, Rusya'nın bu alandaki hareketlerini desteklediği tartışılmıştır. Ayrıca

---

[168] Budak, **age**, s. 51-59.

[169] T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856),** Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s. 72-89.

[170] Hasan Şahin, "Kırım Harbi'nde (1853-1856) Doğu Anadolu Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebelerde Başı-Bozuk Birlikleri", **A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** Sayı 49, Erzurum 2013, s. 357.

Kafkaslarda çeyrek asırdır Ruslara karşı gerçekleşen mücadele Osmanlı tarafından desteklenmekteydi. Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan Paris Barış Antlaşmasıyla Osmanlı bu bölgelerden çekilmek zorunda kalmış ve Kafkaslardaki Rus işgali kolaylaşmıştır. Nitekim Ruslara karşı direnişin önemli bir figürü olan Şeyh Şamil bu olaydan sonra daha fazla direnme imkânı bulamamış ve yakalanmıştır. Kırım savaşından sonra Kafkaslarda önemli bir ilerleme fırsatı bulan Rusya, daha sonra yönünü Türkistan'a çevirmiş ve 1860 ve 1870'lerde gerçekleştirdiği faaliyetlerle Hazar Denizi'nin doğusunda yer alan Türkmen hanlıkları ile Buhara, Hive ve Hokand Türk Hanlıkları, Rusya'nın vilayetleri veya bağlı birimleri haline getirmiştir. Kırım Savaşından sonra Rusya, Türk dünyası aleyhine genişleme imkânı bulmuş ve bölgenin -özellikle de Bakü'deki petrol kaynakları- olanaklarını kendi menfaatleri için kullanmıştır.[171]

Kırım Savaşından sonra önemli bir diğer gelişme 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından 3 Mart 1878 imzalanmış olan Ayastefanos Antlaşmasıdır. Bu antlaşma Rus orduları İstanbul'a varmak üzereyken, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmıştır. Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı zaferin ödüllerinden tek başına faydalanmak istemekteydi. Rusya'nın amacı Avrupa dengesini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmekti. Ayastefanos Antlaşması ile Karadağ ile Sırbistan bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Osmanlı Devleti; Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum), Beyazıt kasabası, Eleşkirt ovası ve Dobruca'yı Rusya'ya bırakmayı kabullenmiştir. Osmanlı Devleti ciddi bir kayba uğramıştı ve bu antlaşma Osmanlı Devleti ve Rusya ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluşturmakta idi. Rusya, Anadolu için büyük bir tehlikeydi ve bu antlaşma ile Doğu sorununu kendi menfaatleri doğrultusunda çözüme kavuşturmuş oluyordu.[172] Bu antlaşmada Osmanlı Devleti'nin savaş sonucunda kaybettiği topraklarda yaşayan halkın istemesi halinde 3 yıl içerisinde Osmanlı topraklarına gitmesi ayrı bir sorun alanını teşkil ediyordu. Rusya'nın bu denli kazançlı çıkmasını istemeyen başta İngiltere olmak üzere Batılı devletler bu antlaşmanın 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ile revize edilmesini sağladılar. Yeni antlaşmada da Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) Rusya'ya bırakılmış; Beyazıt kasabası ve Eleşkirt ovası ise Osmanlıda kalmıştır. Ayrıca Batum, serbest ticaret limanı statüsünde kalmak üzere Rusya'ya bırakılmıştır. Her iki antlaşmada da Osmanlı Devleti için doğu sınırlarında eksilme olmuş ve Osmanlı Devleti zarar görmüştür. Ek olarak bu savaş sonrası hem Balkanlardan hem de Kafkas topraklarından Osmanlı

[171] Alaeddin Yalçınkaya, **age**.
[172] Hüner Tuncer, **Türkiye Dış Politikası 1. Cilt, Osmanlı'dan Cumhuriyete (1789-1920),** Kaynak Yayınları, Ankara 2017, s. 245-246.

ülkesine göçler yaşanmıştır. Bu durum Osmanlı ülkesinde bir takım sosyal sorunlara sebebiyet vermesinin yanında belirtilen bölgelerdeki nüfus dengesinin Türk-Müslüman aleyhine değişmesine neden olmuştur.[173]

19. yüzyılın sonlarından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Rusya'nın Kafkasya'da elde ettiği kazanımları kalıcı hale getirmek için bir takım çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bölgenin nüfus dengesinin değiştirilmesi, bölgenin Hristiyanlaştırılması, asimilasyon faaliyetleri, Rusya'ya tam itaat halinde olan kişilerin yönetime getirilmesi, grupların olabildiğince parçalara ayrılması, Ermeni nüfusunun arttırılması, Kafkasya'nın Türkiye ile Türk dünyası arasında tampon bölge konumuna getirilmesi gibi faaliyetler yoğun şekilde görülmüştür.[174]

19. yüzyıl her anlamda Osmanlı Devleti için "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı[175]"dır. Osmanlı Devleti, Batı karşısında kayıp yaşamaya devam etmiş bununla birlikte Batı'yı dikkate alan bir takım yenilikler yapmıştır. Devletin bu zor döneminde Kafkasya'ya yönelik önemli bir politika uyguladığını söyleyemeyiz. Özellikle 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-Rus savaşlarında Rusya lehine durum Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkim güç olmasını engellemiştir. Rusya ile yapmış olduğu mücadeleler sırasında imzalanmış olan Küçük Kaynarca Antlaşması (26 Temmuz 1774), Yaş Antlaşması (9 Ocak 1792), Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829), Ayestefanos Antlaşması (3 Mart 1878) ve Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile Osmanlı'nın bölgedeki varlığı önce zayıflamış daha sonra bölgede söz hakkı dahi kalmamıştır. Bunun dışında Rusya'nın ele geçirdiği bölgelerden Anadolu'ya yapılan göçler, bölgede Rusya'nın hareket ve kontrol alanını oldukça rahatlatmıştır.

3.2. Cumhuriyetin İlk Yılları, Atatürk ve İnönü Dönemi Kafkas Politikası

Bu bölümde konu bütünlüğü açısından Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşta açılmış bir cephe olan Kafkasya Cephesi ile başlamak daha uygun olacaktır. 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, İttifak devletleri grubunda yer almış ve müttefikleri ile birlikte savaşı kaybetmiştir. Osmanlı Devleti hem kendi sınırlarında hem müttefiklerine yardım maksadıyla sınırları dışındaki cephelerde savaşmıştır. Bu cephelerden

[173] Taner Gökdemir, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının Kafkasya'yı İlgilendiren Maddeleri, **Uluslararası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın 140. Yılında Kafkas Göçleri ve Etkileri Sempozyumu**, İstanbul 2017, s. 87-88.
[174] Üren, **age**, s. 611-614.
[175] Bkz. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

biri olan Kafkasya Cephesi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlıyı askeri, politik ve toplumsal açıdan derinden yıpratan cephelerin başındadır.[176]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında açılmış olan Kafkasya Cephesi, Osmanlı Devleti için ne derece önemliyse Rusya içinde bir o kadar önemlidir. Çünkü Osmanlı da Rusya da öncelikle sınırlarının güvenliğini düşünmüştür. Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın egemenliği altındaki Kafkasya'daki Türk ve Kafkas kökenli halklar ile bir yakınlık içerisinde olması, Ruslar tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Diğer yandan Osmanlı egemenliği altında yaşayan Ermenilerin de her an Rusların tarafına geçme ihtimalleri vardı. Bu durum da Osmanlı Devleti için bir tehdit unsuru olmuştur. Taraflar arasındaki söz konusu ögeler cephenin değerini daha da artırmıştır.[177] Rusya'nın tüm faaliyetlerine karşı bölgede önemli Türk-Müslüman nüfus yaşamaktaydı ve bu nüfus, Osmanlı Devleti'ne karşı büyük oranda sempati duymaktaydı. Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası bölgenin önemine istinaden bölge halkıyla sıcak ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Bu bölgeden hem Türk dünyası ile bağlantı oluşturmak hem de özellikle Almanya'nın da tavsiyesi ile İtilaf grubundaki Rusya'yı zor duruma düşürmek amaçlanmıştı.[178] Bu cephedeki savaş Türklerin taarruzu ile başladı. Ani ve hızlı bir baskınla kesin netice alma düşüncesine göre hareket edilmiş ilk başlarda 93 Harbinde Rusların eline geçen Artvin, Çoruh, Ardahan ve Oltu geri alınsa da ordunun kış şartlarına hazır olmamasından başarılı olunamadı. Ekim 1917'de Bolşevik Devrimi gerçekleşinceye kadar Ruslar, Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon, Erzincan gibi şehirler Rusların işgaline uğradı.[179] Kafkasya Cephesindeki bu olumsuz durum neticesinde savaş öncesinde arzulanan durum gerçekleşmemiş ve bir müddet, yurdun düşman işgalinden kurtarılmasına uğraşılmıştır.

Kafkasya Cephesindeki Sarıkamış Harekâtı Enver Paşa'nın girişimleri açısından büyük önem arz eder. Rusya'yla alakalı endişelerinden kaynaklı olarak bölgede gerçekleşen olayları gözlemlemeleri kendi güvenlikleri bakımından oldukça tabii karşılanabilir; öteki sebeplerin yanında, içerisinde oldukları zorlu şartlarda 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifakının gerçekleştirilmesinin ardından, Kafkasya üzerindeki politikalarını artırmıştır. Bu savaştan sonra Doğu Anadolu'da Rus işgalinin başlamasıyla, Enver Paşa'nın bundan sonraki

[176] Selçuk Ural, "1914-1915 Yıllarında Kafkasya Cephesi'nde Yaşanan Askeri Olayların Türk Basınındaki Yankıları", **Atatürk Dergisi,** Sayı;4, 2015, s. 65.
[177] Mustafa Öztürk, **Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Politikası,** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 26-27.
[178] Selda Kılıç, **Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor**, TAD, 34 (58), s. 711.
[179] Mehmet Saray, **age**, s. 170-171.

hazırlıkları içerisinde Kafkasya'ya dönük uygulamalar mühim bir yere sahip olmuştur. Almanya da Osmanlı'nın kendilerinin yanında bir an önce harbe dâhil olmasını arzularken III. Ordu'nun Kafkaslara yönelmesini istemişler ve Kafkasya'nın Türkler için öneminin üzerinde durmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Türk-Alman ittifakından Birinci Dünya Harbi'ne kadar geçen süredeki çalışmaları arasında Kafkasya'dakilerin önem taşıdığını belirtmek yanlış olmaz.[180] Sarıkamış Harekâtı öncesinde Enver Paşa'ya şöyle bir telgraf gelmiştir: "*Mevsimle kışlık teçhizat, düşünülmekte olan harekâtı başarı ile tamamlamaya uymuyor. Söz konusu harekâtın ya ilkbaharda yapılması veya daha sınırlı bir sahada (kuşatma kolu sol kanadı Kötek istikametinde yürüyecek biçimde) yapılmasına izin verilmesi."* Bu telgrafın Enver Paşa'nın canını çok sıktığını söyleyebiliriz. Ordu karargâhına döndüğünde ilk yazdığı metin, ordu komutanlığını bizzat üzerine aldığıyla ilgili emirdir ve bunun ardından ordunun hazırlandığı 9 maddelik bir emri Başkomutan Vekili olarak imzalamıştır. Bu emrin 2. maddesi*, "Düşman ana güçlerini Kars istikametinden ayırıp Aras Vadisi'ne doğru güneye atmak için 3. Ordunun güçlerinin tamamıyla Oltu istikametinden düşmanın sağ tarafı gerilere doğru ilerleyecektir.*" şeklindedir ve burada ordunun amacı açık ve net bir şekilde belirtilmiştir.[181] Enver Paşa, Rusların elinde olan Sarıkamış'ı geri alarak buradaki Müslümanları kurtarmayı hedefliyordu. Hava durumuna bakıldığında sıfırın altında otuz dereceye kadar düşen zemheri bir soğuğu olduğu söylenmektedir. Üçüncü kolordu ile yapılması düşünülen baskın planı şu şekildedir; *"Bir kolorduyla düşman cephede tespit edilecek, iki kolorduyla kuzey kanadı kuşatılarak Sarıkamış ele geçirilecek, düşmanın imhasından sonra Kafkasya'ya giden yol açılmış olacaktır. On birinci kolordu Rus kuvvetlerini gözetlemek, küçük saldırılarla oyalamak, böylece asıl cepheye takviye kuvvetlerini göndermelerini engellemekle yükümlüdür. Dokuzuncu ve Onuncu Kolordular Rusları kuzeyden ve doğudan sararak imha edecektir. Bütün kolordulara komuta eden; ülkenin, savaşın, askerin, kaderini belirleyecek olan Enver Paşa'dır."*[182] Osmanlı ordusunun Sarıkamış harekâtının ana hedefi, Rus ordusunu ortadan kaldırmak üzere geniş bir çevirme manevrası gerçekleştirmektir. Arazi ve iklim pek göz önüne alınmadığı için birlikler düşmandan ziyade doğa olayları ile savaşmak zorunda kalmıştır. Türk ordusunun kış ve dağ donanımı ile eğitimi yetmediğinden Sarıkamış Harekâtı başarısız olmuştur.[183] Sarıkamış'ta

[180] Vahdet Keleşyılmaz, "Kafkas Harekâtının Perde Arkası" , **Atatürk Araştırma Dergisi,** Sayı 47, 2000, s. 389.
[181] Alman Yarbay Guze, **Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler,** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 44-45.
[182] Bingür Sönmez ve Reyhan Yıldız, **Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış,** İkarus Yayınları, İstanbul 2007, s.138
[183] Gökhan Durak, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Sayı 9, 2015, s. 516.

yaşananlarla ilgili 3. Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa'nın şu sözü İttihad ve Terakki'nin bütün serüvenini özetlemektedir:*"Şereften başka her şey mahvoldu."* [184]

Enver Paşa'nın Kafkasya'nın idaresini Ruslara verme niyeti yoktu. Bu kapsamda; tamamen Müslümanlardan oluşan bir ordu oluşturmuş ve kardeşi Nuri Paşa'yı (Killigil) "İslam Orduları Komutanı" yapmıştır. Turan imparatorluğu mefkûresi kapsamında doğu seferi; Enver Paşa, amcası Halil Paşa ve kardeşi Nuri Paşa tarafından yönetilecekti. Bakü üzerine iki askeri harekât gerçekleştirilmiş ve Halil Paşa'nın başlattığı ikinci harekât sonucunda; İngiliz askerlerin elindeki Bakü, 1918 Eylülünde Halil ve Nuri Paşalar yönetimindeki İslam Ordusunca ele geçirilmiştir. Bundan sonra Enver Paşa'nın direktifiyle Şarki Kafkas hükümeti kurulmuş; ancak, mezhep ayrılıkları gibi nedenlerle bu durum pek başarılı olmamıştır. Enver Paşa'nın düşüncesi bölgede Rusya ve İran'a karşı Almanlarla işbirliği yapmaktı. Bu kapsamda da ilk iş olarak Azerbaycan'da bir hükümet kurma düşüncesi vardı. Bu noktada Enver Paşa'nın Azerbaycan'a bakışı da önemlidir. Enver Paşa'ya göre Azerbaycan kendisini komünizm etkisinden kurtaramayarak bağımsızlığını kaybetmiş olsa dahi Rusya Hükümeti Kafkasya ile birlikte Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyacağını vadetmiştir. Azerbaycan ordusunun yeniden teşkilatlanmasına ve bu ordunun Anadolu'ya yardım edebileceğini vurgulamıştır.[185] Ancak devamındaki gelişmeler ve I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan genel başarısızlık, bu düşüncenin de hayata geçmesini engellemiştir. Talat Paşa hükümetinin istifasıyla Enver, Talat ve Cemal Paşa yurt dışına kaçmışlardır. İlginçtir ki Ruslara karşı direnişin lideri olan Enver Paşa, Rusya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Bu paşaların üçünün de sonları farklı olmamıştır. Berlin'de Talat Paşa, Tiflis'te Cemal Paşa Ermeniler tarafından; Pamir Dağı eteklerinde Enver Paşa Bolşevik birliği tarafından öldürülmüşlerdir. Böylelikle Azerbaycan seferi hüsranla sonuçlanmış ve turan ülküleri sadece bir hayal olarak kalmıştır.[186]

1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi Osmanlı Devleti için olumlu bir gelişmeydi. Yeni yönetim süratle ateşkes yapılmasını istiyordu. Ayrıca açık diplomasi, antiemperyalist yaklaşım, Rusya'daki milletlere kendi geleceklerini tayin etme hakkı gibi gelişmeler sevinç ortaya çıkardı. Çarlık Rusya'sının İstanbul üzerindeki gizli anlaşmalardaki emelleri önemli ölçüde ortaya koyuldu. Yeni yönetim bu şekilde düşünmüyordu. Ayrıca Karadeniz'in kuzeyinde bağımsız bir Ukrayna'nın kurulması bir güvence olarak

[184] Murat Bardakçı, **Enver,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 13.
[185] Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 65.
[186] Uğur Mumcu, **40'ların Cadı Kazanı,** Um:ag Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 17-19.

görülüyordu. 15 Aralık 1917'de Rusya'nın savaştan çekildiği Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Türkiye bakımından ayrıntılar; 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Antlaşması ile belirlendi. Bu iki antlaşmalarının uygulanması sırasında en önemli sorun Türkiye ile Rusya arasında tampon bir Ermeni devleti kurma girişimiydi. 3 Mart 1918'de imzalanan nihai antlaşma olan Brest-Litovsk Antlaşması'nda Rusların Ermeni çetelerinin faaliyetlerine engel olması, sınır olarak da Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Osmanlıya iade edilmesi ve sınırların 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesi sınırların olması kararlaştırıldı.[187] Ancak uygulama sırasında bir takım sorunlar ortaya çıktı. Ruslar, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarından gerekli emniyet önlemlerini almadan ve teslim etmeden çekildiler. Bu durum bölgede Ermeni çetelerine fırsat verdi. Bunun üzerine bölgede gerekli emniyet önlemleri hızla alınmaya çalışılırken aynı zamanda Bakü'ye de bir birlik gönderildi. Ruslar, Türk birliğinin Bakü'ye girmesi ile antlaşmanın bozulduğunu ifade etseler de bu durum yeni bir savaşa sebep olmamıştır.[188] Sovyet yönetimi, bölgedeki milletlerin kendi kaderlerini tayin etmelerine müsaade etmişti. Kafkaslarda Azeriler, Gürcüler ve Ermeniler bir devlet teşekkül etmek için girişimlerde bulundular. Bu durumun Türkiye'ye etkisi ise Gürcüler'in Batum üzerinde, Ermenilerin de Doğu Anadolu üzerinde hak iddia edip çeşitli çetecilik faaliyetlerine girişmelerine neden oldu. Azeri Türkleri de Ermeni ve Rusların hatta daha sonra İngilizlerin faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Nitekim Osmanlı Devleti de Mondros Mütarekesine kadar Kafkasya'da askeri harekâtta bulunarak önemli bir ilerleme sağladı. Ancak Mondros Mütarekesi ile bölgede Osmanlı ilerlemesi durdu.[189]

I. Dünya Savaşı biterken Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarındaki haklarını koruma adına çeşitli faaliyetlerde bulunuldu. Bunlardan biri Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti idi. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kuruluşuna giden yolda Ardahan kongreleri önemli rol oynamıştır. 3-5 Ocak 1919 tarihleri arasında I. Ardahan Kongresi, 3.Tümen Komutanı Halit Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Bu kongredeki alınan kararlara bakıldığında Mondros'un kesinlikle kabul edilmemesi, silahların teslim edilmemesi ve bırakılmaması, II. Ardahan Kongresinin toplanması gibi maddeler vardır. 7-9 Ocak 1919 tarihleri arasında 2. Ardahan Kongresi ilkine göre daha geniş ve kapsamlı bir şekilde yine Halit Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kurulması, bölgenin terk edilmemesi ve

[187] A. Suat Bilge, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 16-21.
[188] Saray, **age**, s. 182-183.
[189] Bilge, **age**, s. 22; Saray, **age**, s. 182-184.

birlikte hareket edilmesi gibi kararlar da bu kongrede alınmıştır.[190] Wilson Prensipleri, "*her millete kendi kaderini tayin hakkı*" veriyordu. Buna dayanarak alınan kararlar sonucunda bölgenin önde gelen isimleri Yakup Şevki Paşa'nın da desteğini alarak Türk ve Müslüman halkı milli bir teşkilat etrafında birleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bunu gerçekleştirmek için 5 Kasım 1918'de Kağızmanlı Ali Rıza, Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, Karslı Sarıhaliloğlu Muhlis, Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin ve Orenburglu Mamiloğlu Tevhidüddin Beylerden oluşan 5 kişilik bir heyet, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile Kars Sancağı Mutasarrıf Vekili Mülkiye Müfettişi Hilmi (Uran) Bey'e başvurarak, Ermeni ve Gürcülere karşı bölgeyi savunmak ve Wilson Prensipleri'ne de dayanarak vatanı korumak hedefleriyle "Kars İslam Şurası" adıyla siyasi bir teşkilat kurma izni almışlardır. Böylece 5 Kasım 1918'de "Kars İslam Şurası" kurulmuştur.[191] Kars İslam Şurası bölgesel kurulmuş bir topluluk olarak görülse de daha sonraki gerçekleştirdiği faaliyetlerle, bir hükümete dönüşmesi sebebiyle önemlidir.[192]

Kars İslam Şurası, Kars'ta çeşitli tarihlerde kongreler düzenleyerek teşkilatlanmaya başlamıştır. Yapılan bu kongreler Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetinin kuruluş sürecini hızlandırmış; hatta bu Hükümetin temelini oluşturmuştur. Toplanan kongrelerin hemen akabinde 17-18 Ocak 1919 tarihleri arasında Kars'ta 131 delegenin katılımıyla büyük bir kongre düzenlenmiştir. Bu kongrede daha önce Milli Şura Hükümeti olarak kurulan Hükümetin isminin Cenub-i Garbi yani Güneybatı Kafkas Hükümeti Muvakkata-yı Milliyesi olarak değiştirilmesi kararı alınmıştır. Bu kongrede alınan kararlar ile Şura Hükümeti diğer bölgelerde kurulan şura ve hükümetlerle bir çatı altında birleşerek Ermeni ve Gürcü tehditlerine karşı tek yürek olma yolunda önemli bir adım atmıştır.[193] Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin sınırları ve nüfusu ise genel olarak şu şekildedir: *"Batum vilayeti, Kars vilayeti, Ahıska livası, Sürmeli livası, Ahılkelek livasının batısı ile Eçmizidyan sancağının batı kısımlarıdır. Genel nüfusu ise 1.738.478'dir. Bölge'nin azınlık kısmını meydana getiren Rus, Rum ve Malakan gibi unsurlar bu sayının yaklaşık 10/1,5'ini meydana getirmekteyken 10/9'u da bölgedeki Türk-İslam nüfusunu oluşturmaktadır. Bu durum da gösteriyor ki bölgede çoğunluğu Türk-İslam nüfusu oluşturmaktadır."*[194] Kurulan bu

[190] Emrullah Kuzgun, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ve Siyasi Faaliyetleri,** Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2019, s. 24-26.
[191] Nurhan Aydın, Elif Aygün, "Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümeti ve Bölgede ki Faaliyetleri", **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi,** Sayı 2, 2019, s. 309.
[192] Nebahat Arslan, Süleyman Tekir, "Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümeti'nden, TBMM'ye Fahrettin Erdoğan", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı 6, 2010, s. 4.
[193] Kuzgun, **age**, s. 27-28.
[194] Kuzgun, **age**, s. 39-42.

hükümetin amacı Kafkasya'da ilerlemek değil mevcut Türk topraklarını korumaktı. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kurulmasının ardından General Kvinitadze kumandasındaki düzenli Gürcü ordusu Atabekoğlu Server Bey'in idaresinde olan Ahıska-Ardahan Milli Şura kuvvetlerini geçerek ilerlemişler ve 1919 Nisanında Ardahan sınırına kadar gelmişlerdir. General Dvi ve şehirde bulunan İngiliz alayı 12 Nisan 1919 akşamı ansızın Kars parlamentosunu basmışlar ve hükümet üyelerini yakalamışlardır. Yakaladıkları kişileri ise Tiflis üzerinden Batum'a ardından da Malta'ya sürgün göndermişlerdir. 13 Nisan'da ise General Dvi, Kars'ı işgallerini resmen duyurmuştur. Bu işgal üzerine Hariciye Mümessili Fahrettin Erdoğan Bey, İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri'ne Wilson ilkelerine uyulmadığına dair bir telgraf çekmiş ve bu durumu her fırsatta protesto etmiştir. Batum'da çıkan Saday-i Millet Gazetesinde de bu durumun duyurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu olaylardan cesaret bulan Gürcüler Ardahan'ı; Ermeniler ise Kars ve Sarıkamış'ın ardından Kağızman'ı işgal etmişlerdir. Fakat yakalanmamış ve saklanmış olan Milli Şura kuvvetleri Ermenilere karşı mücadeleyi bırakmamış, sık sık onları bozguna uğratarak bölgeye korumaya çalışmışlar ve halkın soyulmasına ve ezilmesine engel olmuşlardır.[195] İngilizler, Hükümeti feshettikten sonra bölgeye Ermeni yöneticiler atamak istemişlerdi. Asıl amaçları bölgeyi Ermenilere bırakmaktı. Gürcü ve Ermenilerin bölgede yağma ve halka eziyet faaliyetleri de devam etmekteydi.[196] Ankara Büyük Millet Meclisi kurulduktan iki ay sonra 15. Kolordu ve Milli Şura kuvvetleri birlikte hareket ederek işgal edilen bölgelerin kurtuluşu için mücadele edilmeye başlamış ve başarılı bir şekilde bölge İngiliz, Ermeni ve Gürcü işgalinden kurtarılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortada yıkılmış bir Osmanlı vardı. Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin stratejik topraklarının işgal edilmesini sağlıyor buna karşın Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlıyordu. Bu işgal hareketine tepki gecikmedi. Milli mücadelenin başlangıcı olarak Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı sayılmaktadır. Mustafa Kemal'in milli mücadeleyi başlatma çabası Sovyetler Birliği'ni de ilgilendirmektedir. Başlangıçta ne Türkiye'nin ne de Sovyetler Birliği'nin birbirleri ile ittifak hedefleri yoktu. Ancak gelinen durumda iki devletin ortak menfaatleri doğrultusunda birlikte hareket etmesi gerekti. Bu dönemde Türkiye ve Sovyet Rusya ile alakalı Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları eserinde; *"Birinci Cihan Harbi'nden sonra, garp devletlerinin Türkiye aleyhindeki emperyalist siyasetleri ve Türkiye'yi parçalamak emelleri karşısında Türkler,*

[195] M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Kars Tarihi I. Cilt**, Işıl Matbaası, İstanbul 1958, s. 556-558
[196] Kuzgun, **age**, s. 60.

ister istemez Rusya ahvalini hoş görmek istemişler ve Bolşeviklerle hakiki dost olmaya çalışmışlar, onların yardımlarına arzı iftikar etmişlerdi."[197] demektedir.

1920'li yıllarda yardım bulmaları için bir grup Rusya'ya yollanmıştır, bu konuyla alakalı olarak Suat Bilge, Güç Komşuluk eserinde şunları kaleme almıştır: *"Rusya'ya gönderilenler arasında durumu en tartışmalı olan Halil Paşa'dır. Kazım Karabekir'e göre evvelce Kafkasya'da kumandanlık etmiş olan Halil Paşa 1920 yılı başında Rusya'ya gönderiliyor. İstanbul'da Bekir Ağa Bölüğü'nden kaçan Halil Paşa, küçük Talât ile Sivas'a gelip Atatürk'ten talimat alıyorlar. Daha sonra Azerbaycan'a hareket ediyorlar. Halil Paşa bir miktar para yardımı sağlıyor. Ancak kendisinin Rusya'daki faaliyetleri oldukça karışıktır. Atatürk tarafından gönderilmesine rağmen eniştesi Enver Paşa, İngilizler ve Bakü'deki Türk Komünist Partisi adına da faaliyetlerde bulunuyordu."*[198] Buradan da anlaşılacağı üzere milli mücadele döneminde Rusya ile ilişkiler oldukça karmaşıktı. Her iki devlet de bir birleri ile ortak menfaatleri çerçevesinde ilişki kurmaya gayret gösteriyor. Ancak yer yer çeşitli pürüzlerde görülüyordu. Sovyet Hükümetinin benzer rejim hareketliliğini Anadolu coğrafyasında gerçekleştirmek istemesi, Kafkaslarda Ermenistan ve Gürcistan lehine politikalar takip etmesi ilişkilerde görüşme trafiğini arttırıyordu. Bu görüşmelerde Ermenistan'ın büyük Ermenistan hayalinden vazgeçtiği; ancak, Van ve Bitlis'i istediği görülmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde 3 Haziran 1920 tarihinde Sovyet Dışişleri Komiseri Georgi Vasilyeviç Çiçerin, her iki ülke ilişkilerinin diplomatik olarak daha gelişmesini önerdikten sonra Türkiye'nin dış politikada benimsediği ilkeleri memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. Bu ilkeler:

1. Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı,
2. İtiraz edilmeyecek kadar Türk toprağı olan toprakların, Türk devletine bağlanması,
3. Arabistan ve Suriye'nin birer bağımsız devlet olarak ilanı,
4. Büyük Millet Meclisi'nce alınan karara göre, Türkiye Ermenistan'ında, Kürdistan'ında, Lazistan'ında, Batum toprağında, Doğu Trakya'da Türk ve Arapların karma olarak yaşadıkları bütün devlet topraklarında milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin tayin etme hakkının tanınması. Sovyet Hükümeti olarak, mültecilerin ve istekleri dışındaki sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan tüm göçmenlerin de bu bölgelerde serbestçe yapılacak bir referanduma katılabilmeleri için bunların yerlerine geri dönmelerini doğal sayıyoruz.

[197] Cebesoy, **age**, s. 15-16.
[198] Bilge, **age**, s. 27.

5. Büyük Millet Meclisi yönetimindeki yeni Türk devletine ait topraklarda yaşamakta olan milli azınlıklara tanınan tüm hakların tanınması,

6. Boğazlar sorununun çözümlenmesinin Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından yapılacak bir konferansa sunulması,

7. Yabancı devletlerin mali kontrolüne ve kapitülasyona son verilmesi,

8. Her türlü yabancı nüfus alanlarının ortadan kalkması. " [199]

Kazım Karabekir'in bu değerlendirmelerle ilgili pek hoşnut kalmadığı bilinmektedir. Özellikle dördüncü maddede bulunan bölge isimlerine çok tepki göstermiş, oralarda yaşayan hakların yeni kurulacak Türk Devleti'nden ayrı mı görüleceği hususuna dikkat çekmiştir. Bu dönemde Sovyet Rusya ile ilişkiler önemli devlet adamlarının arasında bu durum gibi tartışmalara sebep olmuş olsa da milli mücadele döneminde Mustafa Kemal'in Sovyetlere karşı izlemiş olduğu politikanın gayet ılımlı yönde olduğu ve iyi yönde gelişerek devam ettiği söylenilebilir.[200]

Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkasya'da izlediği politikası 6 Şubat 1920 tarihli Heyet-i Temsiliye adına yazılmış, 1920 Ocak ayında Türkiye'nin politik durumunu ele alan raporda görülmektedir. Raporda; *"…Türkiye Kafkasya'dan Bolşevik istilasını kolaylaştırmaktadır ve bununla hareket birliğine geçer ise, batıdan doğuya doğru, Anadolu, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarını ciddi bir biçimde açacaktır. Söz konusu açık kapıları kapatmak üzere müttefikler bir taarruz girişimini devam ettirecek güçleri hızlı bir şekilde sağlayamazlar. Bundan dolayı Kafkas settinin yarılmasını Türkiye kesin biçimde ortadan kaldırılması projesi sayıp, söz konusu seddi İtilaf Devletlerine yaptırmamak üzere en son yollara başvurmak ve bunun için tüm tehlikeleri dikkate almak zorundayız. Kafkas ulusları bizim önümüzde set olmaya karar vermişler ise bir arada taarruz için Sovyetler ile anlaşmak, içte ulusal örgütlenmeyi çok fazla genişleterek, berkitmektir..."*[201] Bilhassa sahip olduğu petrol imkânları nedeniyle Azerbaycan üstünde oynanan oyunların kolay bir biçimde son bulmayacağı realitesinden hareketle Mustafa Kemal, Kafkasya'da yaşanmakta olan bu karmaşık ortamdan Anadolu'nun lehine yararlanmayı kararlaştırmıştı. İtilaf Devletleri karşısında müşterek düşmanlıkla Türkiye içerisinde olduğu güç koşullar, Anadolu Hükümeti ile Rusya'yı birbirlerine yakınlaştıran en mühim faktör olmuştur. 26 Nisan 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e göndermiş olduğu resmi mektupta *"Türkiye sömürgeci*

[199] Bilge, **age**, s. 36-37.
[200] Bilge, **age**, s. 38-41.
[201] Aygün Attar, "Atatürk'ün Kafkasya Politikası", **Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları** https://www.altayli.net/ataturkun-kafkasya-politikasi.html (04.11.2022)

ülkelere karşı Sovyetlerle beraber savaşmayı üstlenmektedir…" denilmiştir ve söz konusu savaşta aslında Sovyet Rusya'dan yardım istenmiştir.[202]

Ankara Hükümeti adına, Sovyet Rusya ile ilk resmi temas, dönemin Dışişleri Bakanı Bekir Sami, İktisat Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk ve Lazistan Mebusu Osman Bey'in, 11 Mayıs 1920 tarihinde Moskova'da Ruslar ile yapmış oldukları toplantı ile gerçekleşmiştir.[203] Bu temasın ardından Sovyetler ile ilişkilerin karşılıklı olarak devamının geldiğini görmekteyiz. Bu hususta 16 Mart 1921'de imzalanmış olan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması olan Moskova Antlaşması önemlidir. Mustafa Kemal, Sovyetler Birliği'nden para, cephane, silah sağlamak ve Anadolu'yu güvenlik altına almak amacıyla Halil Paşa'yı 1919'da Sovyetler Birliği'ne yollamıştır. Halil Paşa bu görüşmelerde Mustafa Kemal'in hedefleri doğrultusunda bir görüntü çizmeyi başarmıştır. Sovyet devlet adamlarının görüşlerine göre, Mustafa Kemal'in gelecekteki Türkiye'nin politikasına yönelik hedefleri açık ve netti. Mustafa Kemal'in bu politikası Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsız bir Türkiye kurmaktı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de komünistliği yayma gibi bir amacı vardı. Ayrıca Doğu vilayetleri ve Batum'un kendi kaderlerini seçmeleri gibi hususlarda ısrar etmekteydi. Karşılıklı görüşmeler ardından Antlaşmada bulunan "Türkiye" deyiminden Misak-ı Milli sınırlarının kastedildiği anlaşılmaktadır. Moskova Antlaşması'na göre Türkiye'nin Batum limanını serbestçe kullanabilmesi hakkıyla Batum Gürcistan'a bırakılacak, Nahcivan da Azerbaycan'ın koruyuculuğuna bırakılacaktı. Kritik öneme sahip Boğazlar sorunu daha sonra görüşülecekti. Ek olarak Sovyetler Birliği, Çarlık Rusya'sına verilen kapitülasyonlardan vazgeçti.[204] "Sovyetler Birliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kütahya-Eskişehir mağlubiyetinin ardındaki durumunu izlemiş, Sakarya Meydan Muharebesi galibiyeti ile sonunda 22 Eylül 1921'de iki taraf adına, Moskova Antlaşması, Kars şehrinde görüşülmüştür. 26 Eylül'e gelindiğinde ise Sovyetler Birliği Baş delegesinin de katılmasıyla Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan arasında Kars Konferansı gerçekleşti. 13 Ekim 1921'de Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan taraflarıyla Dostluk Antlaşması başlığı altında Kars Antlaşması imzalandı. Kars Antlaşması ile Moskova Antlaşması'ndaki maddelerde bir değişiklik yapılmamış, sadece sınırlar daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir."[205] Böylelikle Milli Mücadele döneminde doğu sınırları

[202] Attar, https://www.altayli.net/ataturkun-kafkasya-politikasi.html
[203] Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 35.
[204] Hüner Tuncer, **Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002),** Kaynak Yayınları, Ankara 2017, s.49-51
[205] Fadime Tosik Dinç, **age**, s. 366-367.

büyük oranda kesinleşmiş oldu. Moskova Antlaşması ve devamındaki Kars Antlaşması ile Milli Mücadele için doğudaki askerî kaynağın önemli bir bölümü batıya sevk edilmiş ve asıl mücadele için önemli bir avantaj oluşturmuştur. Ayrıca Milli Mücadelenin önemli bir bölümünde Sovyet Rusya'nın desteği alınmıştır. Bu antlaşmaların Sovyet Rusya için önemi de büyüktü. Sovyet Rusya, Kafkaslar ve Karadeniz'i kapsayan güney sınırlarını güvence altına almış ve bu bölgede ideolojik, siyasî, ekonomik, kültürel etki alanını genişletmiştir. Bu anlamda Kafkaslarda daha rahat hareket etme imkânı elde etmiştir.[206] Özellikle Kars Antlaşması'ndan sonraki süreçte yaklaşık 70 yıl Türkiye'nin bölgedeki devlet ve milletlerle olan ilişkisi asgari düzeyde seyretmiştir. Bölgeyi ilgilendiren meseleler, Ankara ile Moskova arasında görüşülmüş; özellikle Soğuk Savaş dönemi bitinceye değin Moskova, Türkiye'nin bölgede etkin bir politika izlemesine müsaade etmemiştir.[207] Ek olarak; Mart 1922'de Azerbaycan, Ermenistan ile Gürcistan'ın SSCB çatısı altına girmesinin ardından gittikçe kâğıt üstünde bağımsızlıklarını da yitirmişler ve 30 Aralık 1922 tarihinde kurulmuş olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası durumuna gelmişlerdir.[208]

Bölge politikası açısından Türkiye'nin İngiltere-Sovyet Rusya çekişmesinden faydalandığı ve Türkiye'nin bölgesindeki İngiltere-Rusya mücadelesinde Rusya'nın üstünlük kazanmasını, kendi çıkarlarına daha uygun gördüğü ve bunun uzun sürede Türkiye'ye daha az zararı olacağını düşündüğü ifade edilebilir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Mart 1921 yılında TBMM gizli oturumunda gerçekleştirdiği konuşmasında bu düşünce görülmektedir: *"...Ruslar, bizim doğu âlemiyle olan bağlarımızı kesmeyi istiyor. Bunu bir an için kabul edelim. Ama İngilizler de bizim doğu âlemiyle olan bağlarımızı kesmek istiyor ve böylece varlığımıza da suikastta bulunmayı arzu ediyorlar. Bunun için Kafkaslarda İngilizlerle Rusların savaşından hangisi bizim için ehven-i şerdir? Ben düşünüyorum ki; Rusların bu tür bir amaçla olsa da bizim doğu âlemiyle bağlar kurmaktan uzak tutamayacaktır. Ama İngilizler galip gelirlerse bizim için daha fazla tehlike arz edebilir. Ruslar bizi doğu dünyasına bağlılıktan uzak tutulabilsinler, bu şekilde olduğu da düşünülebilir. Kafkasya'da Ruslar mı yoksa İngilizler mi üstünlük sağlansın, egemenlik sağlansın? Bunu da detaylı bir değerlendirmeden geçirmek lazımdır."* Bölgenin Anadolu coğrafyasına yakınlığı ve bölgedeki Türk nüfusu dikkate alındığında ilerleyen süreçte bu

[206] İmren Arbaç, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye ve Sovyet Rusya Arasında Yapılan Moskova Anlaşması'nın Önemi (16 MART 1921)", Cezmi Eraslan vd. (Ed.), **Mütarekeden İstiklâle 1921 Yılında Millî Mücadele**, *içinde* ss. 319-336, Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2021, s. 333.
[207] Üren, **age**, s. 619.
[208] Derya Çini Şimşek, "Yeni Dünya Düzeninde Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası", **Mavi Atlas Dergisi,** Sayı 7, 2020, s. 38.

potansiyelin kullanılma ihtimali göz önüne alındığı düşünülebilir.[209] Mustafa Kemal'in bu sözleri Milli Mücadele ortamındaki öncelikli politikasını göstermektedir: Doğu sınırını güvence altına almak, Sovyetlerin desteğini sağlamak, Misak-ı Milli sınırları içindeki düşman işgaline son vermek. Ancak Mustafa Kemal Atatürk, Sovyetler ile dostluklarının baki olmadığını ve gelecekte ne gibi durumlarla karşılaşacaklarını hiç kimsenin öngöremeyeceğini, bu sebeple Türk dünyasıyla iletişime geçmeye hazırlıklı olunması telkininde bulunmuştur.[210] Bolşevikler'in iktidarı ele geçirdikleri andan 1922 yılına kadar izledikleri politika, Sovyet ve Bolşevik rejimini ülke içinde kabul ettirmeye çalışmak ve devlet olarak organize şekilde hareket etmek olmuştur.[211]

Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkasya siyaseti ele alındığında Rusya'ya geniş yer verilmesinin 3 ana sebebi vardır: İlk olarak, Mustafa Kemal Paşa Anadolu hükümetinin çalışmaları esnasında Kafkasya'ya her daim Türkiye-Rusya-Kafkasya üçgeni ekseninden bakmıştır. İkinci olarak, Rusya Türkiye'nin sadece kuzey komşusu olmakla kalmamıştır, İtilaf devletlerine karşı en mühim politik ortağı haline gelmiştir. Üçüncü olarak, Rusya, Azerbaycan ve Dağıstan başta gelmek üzere sadece Kafkasya'da değil büyük coğrafyaya dağılan Türkistan'daki Türklerin de politik otoritesini elinde tutan baskıcı bir idari sistemin egemen olduğu sözde Sosyalist Cumhuriyetler Birliğiydi.[212] Bu dönemdeki Sovyetlerle olan yakınlaşmanın bir boyutu da dış yardım sağlama düşüncesidir. Bu konuda Cebesoy; *"İstenilen yardımları Fransa ve Sovyet Rusya'dan almayacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin misakı milli hudutları içerisinde istiklalin sulh yoluyla temini mümkün görülemezdi… Uzun zaman harp halinde kaldığımız takdirde, bizimde iktisadi vaziyetimizin çok beter olacağından cidden endişe edilebilirdi…"*[213] ifadelerini kullanmış ve dış yardımların önemine vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye ile SSCB ilişkilerinde ihtiyatlı davrandığı bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 1922 Haziran ayında Moskova'dan yurda dönen Büyükelçi Ali Fuat Cebesoy'a "*Sovyet Rusya ile daima iyi komşu olmaya gayret etmeliyiz. Fakat ne haklarımızdan en küçük bir şey feda etmeliyiz ve ne de oyunlarına kapılmalıyız.*" ifadelerini kullanmıştır.[214]

Atatürk zamanında Türkiye'nin Kafkasya siyaseti, 1919-1922 yıllarında Misak-ı Millî ilkeleri çerçevesinde şekil almıştır. Elviye-i Selâse'nin (Kars, Ardahan ve Batum) alınması,

[209] Mehmet Evsile, **Millî Mücadele Tarihi,** Etüt Yayınları, Samsun 2012, s. 95.
[210] Üren, **age**, s. 620.
[211] Gürün, **age**, s. 35.
[212] Attar, https://www.altayli.net/ataturkun-kafkasya-politikasi.html
[213] Cebesoy, **age**, s. 408.
[214] Bilge, **age**, s. 351.

Türklere dönük Ermeni işgallerinin engellenmesi ilk hedeftir. Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması öncesi Kafkasya siyasetinde bölgedeki üssü Azerbaycan'dır. Bunun üzerinde bölgenin Türk-İslâm unsurlarından oluşan yapısı en önemli payı oluşturmuştur. Ayrıca bölge Kuzey Kafkasya Müslüman topluluklarına da en yakın yerdir. Yine Anadolu Türkleriyle olan tarihi bağları da çok kuvvetlidir. Ancak Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Müslüman Kafkas topluluklarıyla olan bağları 1918 senesi sonlarına doğru kopmuştur ve söz konusu tarihten sonra da istenilen etkileşime girilememiştir. Türkiye, Lozan Barış Antlaşması sonrasında ise Kafkasya bölgesini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'yle olan münasebetlerini zedeleyerek, kendine yönelmiş olan bir tehdit durumuna getirmemek için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası şeklinde görmüştür.[215]

Milli Mücadelenin başarıyla tamamlanmasında ve yeni devletin ortaya çıkmasında Lozan Barış Antlaşması'nın önemi büyüktür. Bu dönemde Sovyetlerle olan problemler vardı. Boğazlar meselesi dışında Sovyetlerin İngilizlerle anlaşma girişimleri, Gürcüler vasıtasıyla Pontusçuları desteklemesi, Ermenileri desteklemesi, komünizmi yayma çalışmaları, Enver Paşa'ya yaptığı yardımlar iki ülke arasındaki ilişkilerde şüphe/güvensizlik ile yaklaşma eğilimini arttırdı. Lozan Konferansı'nda Sovyetler Birliği boğazlarla ilgili bölüme davet edilmiş; ancak, onlar konferansın bütününe katılmak istemişti. Sovyetler Birliği, hem tanınma ve bölgede söz sahibi olma adına hem de Türkiye'nin İngiltere ile olası yakınlaşma durumunu önleme adına konferansa katılmak istiyordu. Buna karşın Türkiye ise Sovyetlerle direkt savaş yapmadığını belirtiyor ve Sovyetlerin konferansa katılması durumunda doğu sınırının tekrar gündeme gelmesi ve Ermenilerle ilgili meselelerde sorun yaşanmasından endişelendiği için Sovyetlerin konferansın tamamına katılmasını istemiyordu. Neticede Sovyetler Birliği, konferansa boğazlarla ilgili konularda katılma fırsatı yakalasa da boğazlarda bir komisyonun varlığı, boğazların silahlandırılması ve savaş gemilerinin bazı sınırlandırmalar da olsa boğazlardan geçebilmeleri gibi gelişmeler Sovyetlerin arzuladığı bir sonuç değildi.[216] Lozan Konferansı'nın Türkiye'nin Kafkas politikasıyla ilgili diğer boyutu da Ermeni meselesidir. Konferans boyunca Ermeni meselesi üç ayrı konuda ele alınmıştır: Türkiye'deki Ermeniler ile Ermenistan'daki Ermenilerin mübadelesi, Ermeni soykırım iddiaları ve Ermenilere yurt verilme meselesidir. Türkiye, mübadele fikrini göçmen sorunu olacağı gerekçesi ile reddetmiş, soykırım iddialarını elindeki bilgi ve belgeler doğrultusunda kabul etmemiş ve Ermenilere yurt verme meselesini de Misak-ı Milli çerçevesinde taviz

[215] Öztürk, **age**, s.156-158
[216] Bilge, **age**, s. 79-97.

verilmeyecek bir konu olarak değerlendirmiştir. Neticede Lozan Antlaşması'nda Ermeniler ile ilgili bir madde eklenmemiş ve Türkiye'de kalan Ermeniler de eşit vatandaş olarak değerlendirilmiştir.[217]

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki diğer önemli bir gelişme 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'dır. Aslında Lozan'dan sonra Türkiye'nin özellikle Musul meselesinde yalnız bırakılması Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerin devam etmesini sağlamıştı. Özellikle Türkiye'nin sanayileşme çabalarında ve dış politikada Sovyet Rusya desteği görüldü. Bu antlaşma ile de üç yıl süre ile iki tarafın birbirine saldırmaması, düşmanca hareketlerde bulunmaması, birbirlerine karşı antlaşma yapmaması, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerinin tarafsız kalması karara bağlanmıştı. Ayrıca bu antlaşmadaki yükümlülükler dikkate alınarak tarafların diğer devletlerle serbestçe ilişki kurması kabul edildi. Bu antlaşmaya müteakip 31 Mayıs 1926 tarihinde Moskova ve Kars antlaşmalarında belirlenen sınırların çizilmesine ilişkin protokol imzalanmış ve doğu sınırımız bir kez daha teyit edilmiştir. Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 7 Kasım 1945 tarihine kadar uzatıldı.[218] Bu antlaşmanın diğer önemli boyutu da iki tarafında hassas olduğu sorunlara yaklaşımla ilgiliydi. Rusya'nın hamiliğinde olan bir kısım Kürt aşiretlerinin hareketliliği ve Ermeni faaliyetlerinin önü kesilmiş; ancak bunun karşılığında Türkiye'nin Kafkaslarla irtibat kurması engellenmiştir.[219]

Türkiye'nin Sovyet Rusya ile doğu sınırını belirlemesi ve belli bir dönem yakın ilişkiler geliştirmesi Kafkaslara ilişkin etkin bir politika takip etmesine engel oldu. Türkiye'nin Kafkaslarda siyasi ve askeri etkisinin azalmaya başlaması ile birlikte Sovyet yönetimini, ideolojisini kabul etmeyen bazı grupların Türkiye'ye iltica talebinde bulunduğu görülmüştür. Türkiye, Milli Mücadelenin ilk yıllarında Sovyetlerle yakınlaşmanın ortaya çıkardığı bir durum olarak Kafkas muhacirlerinin vatandaşlığa alınmasına ve iskânına yönelik daha temkinli yaklaşılırken[220], daha sonraları Kafkaslardan Türkiye'ye gelen muhacirlerin kabul edildiği, iskân işlemlerinin yapıldığı ve Türk vatandaşlığının verildiği dikkati çekmektedir.[221] Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve ortak

[217] Durdu Mehmet Burak, Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt 21, sayı 62, s. 565-567.
[218] Mithat Atabay, **Türk Dış Politikası**, Paradigma Akademi, Çanakkale 2014, s.143-144.
[219] Üren, **age**, s. 620.
[220] Komünizme karşı olmaları sebebiyle Kafkas ve Azerbaycan'dan Tebriz'e kaçanların istisnai olarak vatandaşlığa alınamayacaklarına ilişkin belge için bkz. BCA, 30-18-1-2, 4-48-16 (19.02.1922).
[221] BCA, 272-0-0-11, 19-95-17 (25.09.1924); BCA, 272-0-0-12, 41-49-4 (25.05.1924); BCA, 272-0-0-12, 42-52-2 (03.08.1924); BCA, 272-0-0-12, 49-98-23 (11.09.1926); BCA, 30-18-1-2, 4-35-3 (12.06.1929); BCA, 30-18-1-2, 4-32-9 (26.05.1929).

güvenlik olarak iki önemli sorunu vardı. 1926-1936 yılları arasında 11 Mart 1927 tarihinde Ankara'da imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması dışında karşılıklı geziler, silahsızlanma ve Milletler Cemiyeti iki ülke arasında önemli çalışma konularıydı.[222] 1930'larda SSCB-Türkiye ilişkilerine bakıldığında uluslararası ortamdaki gelişmelerin de etkisiyle iki devlet arasındaki ilişkilerin işbirliğine dayandığını görmekteyiz.[223]

1930 yılından sonra Türkiye, sosyal ve ekonomik olarak güçlenmek için hem Batılı devletlerin hem de Sovyetler Birliği'nin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin ilişkileri bu yıllarda iyi bir şekilde devam etmektedir. Ancak Türkiye'nin, ABD ve Batı Avrupa'dan kredi alma girişimleri, Sovyetler Birliği'ni endişelendirmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin önemli devlet adamlarını, 1932'de Moskova'ya davet etmiş ve Türkiye de bu davete icabet etmiştir.[224] İsmet İnönü'nün Başvekil olarak gerçekleştirdiği Moskova ziyareti oldukça önemlidir. 25 Nisan-10 Mayıs 1932'de gerçekleşen ziyarette *Kültürel işbirliğin artması, Uluslararası alanda işbirliğinin sürdürülmesi (Türkiye özellikle Balkanlarda izlediği politika üzerine bilgi verdi ve Milletler Cemiyeti'ne üye olma isteğini SSCB'ye kabul ettirdi), farklı politik sistemlerin varlığının işbirliğine engel olmaması, SSCB'nin Türkiye'ye kredi vermesi (8.000.000 dolar, faizsiz, 20 yıl içerisinde tarım ürünleriyle ödemeli, kurulacak fabrikalara teknoloji ve uzman yardımı koşullarını içeren) gibi* önemli konular ele alınmıştır. Bu ziyaretle Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin SSCB tarafından kabulü ve SSCB'nin Türkiye'ye kredi vermesi sağlanmıştır.[225]

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri için şunları söylemiştir; "*Son günlerde Boğazlar sorununu ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetler'in, bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı kabul etmiş olmaları Türk ulusunda yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır. Türk-Sovyet dostluğu, ulusal barış için şimdiye kadar yalnızca hayır ve yarar getirmiştir. Bundan sonra da yalnızca hayırlı ve yararlı olacaktır.*" Sovyetler Birliği ile olan işbirliği ilişkisi 1939'a kadar devam etmiştir. 1939'da Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin uzaklaşmaya başlamasının nedeni ise Sovyet Hükümeti'nin Hitler Almanya'sı ile yakınlık kurmasıydı.[226]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk-Sovyet ilişkilerinin mevcut durumu ve sonrasında yaşanabileceklere ilişkin şu tespitleri önemlidir[227]:

---

[222] Bilge, **age**, s. 104.
[223] Baskın Oran vd., **Türk Dış Politikası,** İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.318
[224] Tuncer, **age**, s. 115-116.
[225] Oran vd., **age**, s. 319-320.
[226] Tuncer, **age**, s. 117.
[227] İsmet Bozdağ, Atatürk'ün Sofrası, İstanbul 1970, s. 26–27; Akt. Ercan Çelebi, "Atatürk ve Türk Dünyası", Kastamonu Eğitim Dergisi, 18 (1), s. 204.

> "Düşün bir kere Osmanlı İmparatorluğu ne oldu? Avusturya Macaristan İmparatorluğu ne oldu? Dünyayı ürküten Almanya'dan bugün ne kaldı? Demek ki hiç bir şey sürgit değildir. Bugün Sovyet Rusya, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün elinde tuttuğu milletler, avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşır. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, öz kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız". Atatürk "Milletler buna nasıl hazırlanır?" sorusuna ise yine konuşması içerisinde şu satırlarla cevap verir: "Manevî köprülerini sağlam tutarak! Dil bir köprüdür; İnanç bir köprüdür; Tarih, bir köprüdür. Bugün biz bu kitlelerden dil bakımından, gelenek, görenek, tarih bakımından uzak düşmüşüz. Bizim bulunduğumuz yer mi doğru, onlarınki mi? Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir. Tarih bağı kurmamız lazım; folklor bağı kurmamız lazım… Bunları kim yapacak? Elbette biz. Nasıl yapacağız? İşte görüyorsunuz dil encümenleri, tarih encümenleri kuruluyor. Dilimizi onların diline yaklaştırmaya böylece birbirimizi daha kolay anlar hale gelmeye çalışıyoruz. Ortak bir mazi yaratmak peşindeyiz. Bunlar açıktan yapılmaz, adı konularak yapılmaz, bunlar devletlerin ve milletlerin düşünceleridir."

Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerinden yeni kurulmuş bir devletin menfaatleri gereği Sovyetler Birliği ile yakınlaştığı ve Kafkaslardaki Türk dünyası ile sınırlı ilişki kurduğu; ancak zamanı gelince etkin bir politika izlenmesi için gerekli hazırlığın da yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk dünyasında yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiği bilinmektedir. Ancak izlenen politika gerçekçi bir çizgidedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ile birlikte Cumhurbaşkanlığı makamına İsmet İnönü seçilmiştir. Ancak İsmet İnönü'nün göreve geldiği dönem oldukça zor bir dönemdir. Henüz 1929 Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz etkileri atlatılmamışken II. Dünya Savaşı öncesi gergin ortam ve akabinde II. Dünya Savaşı'nın yaşanması ve savaşın olumsuz etkileri İnönü döneminde etkili olmuştur. Dolayısıyla hem iç politika hem de dış politika bu gelişmeler doğrultusunda şekillenmiştir.

İnönü, Cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra bir taraftan, hükümetle parti üstündeki politik otoritesini, prestijini artırmaya çaba harcarken diğer yandan da Cumhuriyet döneminde farklı nedenler ile farklı dönemlerde muhalif konumuna gelen ve politik sahayı tümüyle bırakmak zorunda kalan önde gelen siyasi kişiliklerle tekrar ilişkiler kurmak ve uzlaşmak istemiştir.[228]

İnönü dönemiyle alakalı olarak Uğur Mumcu; *"40'lı yılların ikinci yarısı soğuk savaş yıllarına rastladı. Türkiye çok partili yaşama bu soğuk savaş koşullarında hazırlandı. Çok partili yaşam bu ikilemde yeşerdi. Çok partili yaşamın mayasıyla yoğruldu. 1950-1960*

[228] Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** İletişim Yayınları, Ankara 1986, s. 173-174.

dönemi de ister istemez, soğuk savaş yıllarının izlerini taşıdı." [229] demiştir. Türkiye bu dönemde hem demokrasiyi oturtmaya çalışıyor hem ülke içindeki ekonomik, toplumsal sıkıntılarla uğraşıyordu. İnönü, prensip olarak Avrupalı müttefiklerin yanında olmayı uygun görmüştür. Bu düşünceden geri dönülmeyecek ve Mihver güçlerinin tehdidine karşın Avrupalı güçlerin asker desteğinin kazanılmasına çalışılmıştır. Fakat İsmet İnönü, Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri de önemsiyordu. İnönü, müttefiklere katılırken SSCB'yi bütünüyle dışta bırakmak istemiyordu aksine SSCB'yle de bir uzlaşma/antlaşma imkânı elde etmeyi arzuluyordu. Yani Türkiye, bu dönemde siyasetini hiç değiştirmeden hem Batı'yla hem de Sovyetler Birliği ile anlaşma yoluna gidecek ve gerek Batılı güçler, Fransa ve İngiltere ile gerekse daha önce imzaladığı antlaşmalara da dayanarak Sovyetler Birliği ile münasebetlerini ilerletmeyi arzu etmişti.[230]

İsmet İnönü dönemi dış politika, Atatürk'ün belirlediği eksende ancak daha ihtiyatlı şekilde ilerlemiştir. Bu dönemde Lozan'daki statükonun korunması ve savaşta tarafsızlık politikası izleyen Türkiye'nin savaşın başlangıcından itibaren de Sovyetler Birliği'ni karşısına almadan Batı yönlü bir politika izlediği söylenebilir.[231] İnönü döneminde yaşanan önemli olay II. Dünya Savaşı'dır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı başladıktan bir buçuk ay sonra, 19 Ekim 1939 yılında imzalamış olduğu ittifak antlaşmasından dolayı İngiltere'nin yer aldığı tarafta yer alıyordu. Bu duruma karşın Fransa'nın beklenenden çok daha süratli bir biçimde çöküp 22 Haziran 1940 yılında teslim olması, Yunanistan'ı işgal edip sınırlarına kadar gelmiş Nazi Almanya tehdidi sebebiyle savaşa katılmama politikası çerçevesinde 1945 yılı Şubat ayına kadar tarafsız kaldı.[232]

İnönü Hükümeti, İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanmış olan faciada ülkenin geleceğini belirleyecek konumdaydı. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kazanan ülkelerin acımasızca davranışlarına ve haksızlığa uğradığı halde dış siyasetinin amaçlarını belirlerken duygusal davranmamıştır. Ülkenin menfaatleri ile uluslararası siyaset realitelerini uzlaştırmaya çalışmıştır.[233] Bu noktada İsmet İnönü'nün Kafkasya politikasını izah ederken bu gerçeklikle hareket edildiği göz önüne alınmalıdır. Bu dönemde bir yandan Türkiye, 1940 senesi Şubat ayında yaklaşmış olan savaş tehlikesi karşısında Balkan Antantı devletleri

[229] Mumcu, **age**, s. 157.
[230] Koçak, **age**, s. 260.
[231] Ahmet İlyas ve Orhan Turan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", Atatürk Dergisi, 1 (1), s. 319, 339.
[232] İsmail Köse, "Boraltan Faciası; Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi (1945) ", **Atam Dergisi,** Sayı 93, 2016, s. 151.
[233] Bayram Peker, **İsmet İnönü'nün Başbakanlık Dönemi (1931-1937)**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2005, s. 32.

arasında dayanışmayı güçlendirmeye çalışıyordu. İtalya'nın Fransa'ya savaş açmasıyla, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu antlaşma gereğince savaşa dâhil olması icap ediyordu. Türkiye kendisini garantiye almak için Sovyetler Birliği'nin tutumunun ne olacağını öğrenmek istedi. Ancak Sovyetler Birliği'nden güven verici bir yanıt alamamıştır. Bu durumda da sonucunda zarar görme olasılığı olan bir maceraya girilmemiştir.[234]

Cumhuriyetin ilk yıllarında Sovyet Birliği ve Türkiye ilişkilerinde; o dönemin dışişleri bakanı, daha sonrasında başbakan olacak olan Şükrü Saraçoğlu'nun 1939'da yapmış olduğu Moskova ziyaretinin ehemmiyeti büyüktür. İki tarafın karşılıklı çekinceleri ve beklentilerini ifade ettiği bu ziyaretle savaş içerisindeki konum etraflıca değerlendirilse de belirgin bir netice elde edilemedi.[235] Türkiye bir yandan tarafsızlığını korumaya çalışıp bir yandan da savaşa girmemeye çalışırken; Sovyet Rusya, Türkiye'yi kendi menfaatlerini düşünerek savaşa çekmek istemekteydi. Bu isteklerinin karşılıksız kalması sonucunda ise Türkiye'yi kendi başına bırakma yani yalnızlaştırma politikası izlemeye başlamışlardır.[236]

İnönü'nün, Sovyetler Birliği'ne ilişkin fikirleri ise şu şekildeydi:

> "1930'da Sovyetler Birliği'ne gittim. Yakın temaslar ve tetkikler yaptım. Sovyetler Birliği, o zaman büyük iç buhranlar geçiriyordu. Ve dış dünyada hemen hemen yalnızdı. Bu büyük sıkıntılar içindeki Sovyetler dünyasını yanı başımızda kudretli bir devlet olarak gördüm. Ve bu devletin bizimle dost geçinmek fikrinde olduğuna şu şekilde inandım. Bu şekil düşündüğüm zaman, hem Atatürk'e hem Meclis Grubu'na anlattım. O şekil şuydu: Sovyetler, batı sınırlarını sürekli bir tehlike olarak görüyordu; eğer biz doğu sınırında onlara bir gaile olmak durumuna girmezsek, bizimle dost geçinmeyi isteyeceklerdir. Bu durum batı sınırları çözüme kavuşturuluncaya değin sürecektir. Şimdiki dünya koşullarına göre de, Sovyetler'in batı sınırlarını çözüme kavuşturabilmeleri 25 yıllık bir iştir. Batı sınırlarını çözüme kavuşturduktan sonra yeni bir dünya görüşünü benimseyebilirler. Bizim politikamız buna göre yürütülmelidir."[237]

İsmet İnönü'nün görüşlerinden Sovyetler Birliği ile gereksiz bir rekabet içerisine girilmemesi gerektiğini ve enerjinin ülkenin iç dinamiklerine ve başka sorunlarına harcanması gerektiği anlaşılmaktadır. İsmet İnönü'nün genel politikası aktif tarafsızlık üzerine kuruluydu. İnönü'nün dış politikasıyla alakalı Edward Weisband; *"Türkiye'nin izlediği dış politika, bir tarafsızlık politikasıydı. Bu politikanın geniş boyutlu sonuçları ve olayların gerektirdiği değişiklikleriyle birlikte kapsamı, her şeyden önce bir tek adamın çabalarına dayanıyordu: İsmet İnönü'nün."*[238] demektedir. Dolayısıyla İsmet İnönü'nün

---

[234] Bilge, **age**, s. 146.
[235] Bkz. Bilge, **age**, s.129-148.
[236] T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946),** s. 239.
[237] Hüner Tuncer, İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 170.
[238] Weisband, **age**, s. 19.

hem genel politikası hem de Sovyetler Birliği politikası gereği Kafkasya'da yaşanan olaylara müdahalesi olmamıştır, bunun en önemli sebebi ise SSCB'yi karşısına almak istememesidir. İnönü'nün dış politika anlayışı, "*ne başkasının bir karış toprağına göz koymak ne de başkasına bir karış toprak vermek olmuştur.*"[239]

II. Dünya Savaşı'nda Kafkas Türkleri için de zor bir süreç olmuştur. Kafkas coğrafyasında Alman ve Rusların nüfuz mücadelesi yaşanmış ve sonuçta bölgedeki Türkler için zor zamanlar başlamıştır. Bölgede Sovyet yönetimine karşı önemli ölçüde bir tepki vardı. Almanların da Kafkas coğrafyası üzerinde ekonomik (petrol kaynakları, madenler gibi) ve siyasi hedefleri vardı. Üstelik Kafkas halklarının koruyucusu olarak görülen Türkiye'yi de yanına çekebilirdi. Almanlar öncelikle Kafkas halklarında Sovyet yönetimine muhalif bir güç oluşturmayı denedi ve bir kısmına da eğitim verdi. Kızılordu'nun Kafkaslarda Almanlarla verdiği mücadelede Almanlar, başta Karaçay-Malkar Türkleri olmak üzere bölgedeki diğer bazı gruplar tarafından da az ya da çok desteklendi. Ancak Almanların Sovyetlere karşı kaybetmesi ve tüm Rus coğrafyası ile birlikte Kafkaslardan da çekilmesiyle bölgede Rusların şiddetini arttırmasına yol açtı. Ruslar tank, top ve uçaklarla büyük saldırı başlattı. Akabinde de 2 Kasım 1943 tarihinde önce Karaçay halkı 1944 Şubat ve Mart aylarında da Çeçen-İnguş ve Malkarlılar sürgün edildi. Diğer taraftan Almanlar ile birlikte bölgeden çekilen yaklaşık 15.000 kişilik Kafkas muhaciri de Avusturya'nın Oberdrauburg kenti yakınlarında Drau Irmağı Vadisi'ne kadar ulaştıktan sonra 28 Mayıs 1945'te Sovyetlere teslim edildiler.[240] II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Sovyetler Birliği düşmana yardım eden/yardım etme olasılığı olan grupları (Karaçay, Çerkez, Kalmuk, İnguş, Dağıstan, Balkar, Tatar, Mesket gibi) etnik sürgüne tabi tutmuştur. Özellikle Kafkas coğrafyasından ağır yaşam koşullarına sahip Novosibirsk, Yakutya gibi bölgelere gönderilerek dünya ile iletişimleri kesilmiş ve sistematik olarak asimile edilmişlerdir.[241] Sürgüne uğrayan gruplardan biri Ahıska Türkleridir. 31 Temmuz 1944 tarihinde alınan karar çerçevesinde 14 Kasım gecesinden itibaren "Alman işgaline karşı korumak" gerekçesiyle Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürülmüşlerdir. Aslında bölge Almanlardan temizlenmişti. Esas olarak ise Türkiye'nin hemen yanı başındaki Müslüman-Türk varlığı Stalin için endişe oluşturuyordu. Türkiye'nin Türk dünyası ve Kafkasya ile irtibatını

[239] Tuncer, **age**, s.169-171
[240] Ufuk Tavkul, "İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya", Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu (Ed.). İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, *içinde* ss. 77-93, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2016, s.77-93.
[241] Süleyman Erkan, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Etnik Sürgünler", Uluslararası Suçlar ve Tarih, sayı 1, 2006, s. 170-172.

koparmak maksadıyla böyle bir uygulamaya gidilmişti.[242] Türkiye'nin bu olayları takip ettiği ancak daha önce yapılan antlaşmalarla bölgenin Sovyetler Birliği'nin kontrolüne verilmesi ve bu ülke ile ilişkilerin bozulmamasına yönelik azami dikkati etkili olduğu düşünülmektedir.

İsmet İnönü'nün Kafkasya stratejisini anlamak açısından, Türkiye içerisinde 1944'lü yıllarda cereyan eden Turancılık hareketleri önemlidir. Türk milliyetçilerinin her zaman tüm Türkleri tek çatı altında toplamak gibi bir mefkûresi olmuştur. Bu dönemde propaganda yapanların tutuklatıldığını görmekteyiz. Bu propagandayı yapanların birleştikleri en büyük nokta ise SSCB'ye karşı güttükleri düşmanlık olduğu söylenebilir. Bu tutuklamaların altında yatan sebebin Türkiye ile SSCB ilişkilerinin bozulmaması arzusuyla yapıldığı görüşü o dönemde hâkim olan bir düşüncedir.[243]Haliyle tarafsızlığı bozabilecek ve/veya karşı tarafın saldırısına sebep olabilecek bir çizgide hareket edildiği söylenebilir. Buna rağmen, savaş sırasında bir ülkenin alması gereken en tabii önlemler bile bazen sorun oluşturmuştur. Mesela, II. Dünya Savaşı sırasında Karadeniz sahillerine olası bir çıkarma ihtimaline karşı Türkiye'nin Trabzon ve Hopa civarında askeri önlemler alması ve Eylül 1942'de Trakya'dan getirilen 10 tümen askerin Karedeniz kıyılarına ve Kafkas sınırına yerleştirilmesi Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni karşı karşıya getirmişti.[244] Tüm süreç dikkate alındığında bu dönemde SSCB karşıtı kamuoyunun güçlendiğini hatta 4 Aralık 1945 tarihinde İstanbul'da SSCB karşıtı bir miting düzenledikten sonra Rusça kitapların satıldığı iki kitapçı ve solcu Tan gazetesinin matbaası tahrip edilmiştir. 8 Aralık 1945'te SSCB bu olayları kınayan bir nota verse de SSCB-Türkiye ilişkileri 1945'ten sonra zor bir döneme girmiştir. İlişkilerin gerginleştiği bu dönemde Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki profesörün 14 ve 20 Aralık 1945 tarihinde yayınlanan yazılarında Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon bölgesini Doğu Lazistan bölgesi olarak ifade etmişler ve bu bölgenin Gürcistan'ın koparılan bir parçası olduğunu savunmuşlardır.[245]

İsmet İnönü dönemi yaşanan önemli bir hadise Boraltan Köprüsü hadisesidir. Mülteci sayısı, mültecilerin niteliği, iade edilen mülteci sayısı ve iade yeri tam olarak ortaya çıkarılamamış bu olayda 1945 senesinde Sovyetler Birliği askeri iken Türkiye'ye sığınma amacıyla geçiş

[242] Fadime Tosik Dinç, **age**, s. 370-371.
[243] Edward Weisband, **2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası,** Milliyet Yayınları, Ankara 1974, s. 295-298
[244] Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), İletişim Yayınları, C.2, 8.Baskı, İstanbul, 2018, s.707; Akt. F. Rezzan Ünalp, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 45, s. 211.
[245] Oran vd., **age**, s. 503-504.

yapan bir grup Azeri askerin iade edildiği görülmektedir. Sovyetler Birliği de iade edilen bu kişileri idamla cezalandırmıştır. Türkiye'nin Boraltan Köprüsü hadisesindeki gibi benzer durumlara ilgili antlaşmalar çerçevesinde benzer uygulamaları yaptığı görülmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği ile de karşı karşıya gelinmek istenmediği bir gerçektir. Ancak bu durum zamanla Türkiye'de iç politikada gündeme gelmiş ve bu gibi durumlar üzerinden İnönü dönemi eleştirilmiştir.[246]

İsmet İnönü döneminde uygulanan bu politikalar tartışılmaktadır. Ancak Sovyetler Birliği'nin 1945 yılında II. Dünya Savaşı henüz bitmeden Montreux Sözleşmesinin tadil talep etmesi, boğazlardan üs istemesi, Doğu Anadolu'dan (Kars, Ardahan) toprak talep etmesi ve Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı bitirmesi gibi gelişmeler[247] dikkate alındığında Sovyetler Birliği'ni karşımıza almamayı hedef tutan politikaların tamamen yanlış olmadığı söylenebilir. Türkiye'nin doğu sınırı ve Kafkaslar açısından Sovyetler Birliği tehdidi Sovyetler Birliği yıkılıncaya kadar devam etmiştir.

3.3. Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Kafkas Politikası

Demokrat Parti'nin kurulmasına neden olan rejim içi muhalefet, yeni demokrasi akımına uyumlu şekilde, 1945 ortalarında iyice kendini göstermeye başlamıştı. 21 Mayıs'ta başlamış olan bütçe görüşmeleri TBMM'de şiddetli bir muhalefetin mevcudiyetini ortaya çıkarmıştı. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi konuşmacılar, hükümeti sert bir dil ile eleştirmişler ve tek parti devrinin alışkın olmadığı bir şekilde zıt görüşlerini açıklamışlardır. 1 Aralık'ta basına yansıyan demeçte Celal Bayar, yeni bir partiyi kuracaklarını net bir şekilde açıklamış; sonra dedikleri gibi 7 Ocak 1946'da resmen Demokrat Parti'yi kurmuşlardı.[248] Böylelikle Türk siyasetinde Demokrat Partili dönem başlamış oldu.

Türkiye'nin Kafkas politikası; Demokrat Parti döneminde de Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu dönemde de büyük oranda mevcut durum muhafaza edilmiştir. Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarı sürecinde izlediği dış politikasını belirleyen; öncelikli olarak muhalefet olduğu dönemdeki uluslararası alanda ve ülke içinde yaşanan gelişmelerdir. Partinin kurulduğu dönem; dünya siyasetinde başrollerde ABD ve

[246] İsmail Köse, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 9, Cilt: 9, Toplantı: 1, 101. Birleşim (18.07.1951); https://www.ismetinonu.org.tr/boraltan-koprusu-olayi-agustos-1945/ (05.11.2022)
[247] Bkz. T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), s. 263-266.
[248] Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1990, s. 9-12

Sovyetler Birliği karşı gruplarda iki büyük güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem dış politikasının şekillenmesinde en önemli husus, SSCB tehdidi karşısında Batı bloğu ile özellikle de ABD ile yakınlaşma isteği olmuştur. Nitekim SSCB'nin İnönü döneminde bir nota ile Mart 1945'ten itibaren 17 Aralık 1925'te Türkiye ve SSCB arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı devam ettirmeyeceklerini bildirmesi, boğazlardan üs istemesi ve Doğu Anadolu'dan toprak iddiasında bulunması Türkiye'nin SSCB'yi bir risk olarak görmesine yol açtı.[249] Dolayısıyla bu nota ile Türkiye'deki Sovyet endişesini artırmakla kalmadı; hükümetleri, Batı ittifakına katılmaya teşvik eden esas temel oldu.[250] Başka bir deyişle, 1945 sonrası SSCB'nin Türkiye'den istekleri iki ülkenin ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. SSCB'nin bu tutumları karşısında Türkiye ise Batı blokuna yakınlık duymaya başlamıştır. Hatta Türkiye'nin NATO'ya bu yüzden girdiği de ileri sürülen görüşler arasında yer almaktadır.[251] Türkiye, SSCB'ye verdiği notalarda SSCB'nin talebini bağımsız bir devletin egemenlik hakkına uygun düşmeyeceği gerekçesi ile kabul etmediğini beyan etmiş; bununla birlikte, Boğazların statüsünün devam etmesi, iki ülke arasındaki güven verici ilişkilerin yeniden tesis edilmesi üzerinde durmuştur.[252] Bu yaşananlar sonrasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin 1951 sene sonuna kadar durgun geçtiği söylenilebilir.[253] Daha sonra SSCB'nin 1953'ten başlayarak Türkiye'ye karşı bir yakınlaşma politikası izlediği görülmektedir. Fakat Türkiye, SSCB'nin bu yaklaşımına aynı doğrultuda cevap vermemiş ve Batı Blokuna yakınlık göstermeye devam etmiştir. Yani Sovyet tehdidi algısından kaynaklı iki ülke arasındaki ilişkilerin Demokrat Parti iktidarının ilk dönemlerinde iyi bir yönde ilerlediğini söylemek güçtür.[254]

Menderes devrinin ana dış siyaset anlayışı "aktif Amerikancılık" şeklinde isimlendirilmiştir. Bu devir dış siyaset anlayışında ABD taraftarları takip etmenin ve söz konusu siyasetlere destek olmanın Türkiye menfaatine olduğu inancı egemen olmuştur.[255] Menderes döneminde SSCB ve Türkiye arasında üst düzeyde hiçbir resmi ziyaret gerçekleşmemiş, hatta devlet başkanları bile hiç bir araya gelmemişlerdir. İki ülke arasındaki ilişkileri oluşturan asıl unsur Soğuk Savaş Politikaları olmuştur. Türkiye'nin karşı blokta olması SSCB için bir tehdit unsuru olmuştur. SSCB ve Türkiye özellikle Ortadoğu bölgesinde karşı karşıya gelmişlerdir.[256]

---

[249] Gürün, **age**, s. 159.
[250] Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikasında Liderler,** Bağlam Yayınları, Ankara 2007, s. 50.
[251] Oran vd., **age**, s.507-508
[252] T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **age**, s .313.
[253] Bilge, **age**, s. 334.
[254] Oran vd., **age**, s. 514.
[255] Sarı, **agm**, s. 24.
[256] Demir, **age**, s. 86.

14 Mayıs 1950 seçimleriyle hükümete geçen Demokrat Parti devrinin dış siyasetini biçimlendiren ana iki faktör II. Dünya Savaşı'nda izlenen tarafsızlık siyasetinin etkileriyle Soğuk Savaş dönemi olmuştur. Bu dönemde ABD ile SSCB arasındaki rekabet bloklaşmaya doğru evrilmiş ve Türkiye, SSCB tehdidini ve tarafsız kalmanın Türkiye'nin güvenliği, politik ve iktisadi sisteminde negatif neticelere neden olacağını öngörerek ABD tarafında yer almıştır. Bilhassa Sovyetler Birliği'nin, Türkiye üzerindeki siyasal baskıları ve emperyalist dış politikası Türkiye'yi bir güvenlik arayışına itmiş ve onu Batı Bloku'na yakınlaştırmıştır. Bir taraftan da Türk askerî ve ekonomik yapısı savaş sonrası oldukça kötü olduğundan, Batı Bloku yanında yer almak Menderes Hükümeti tarafından faydalı görülmüştür. Neticede Menderes Hükümeti, ülkenin menfaatlerini daha iyi koruyacağını düşündüğü tarafı belirlemeyi ve bu anlamda aktif bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir.[257]

İkinci Dünya Savaşı'nın güçlü ülkelerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin esas hedefinin, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini zayıflatarak Türkiye'yi kendi müttefiki yapmak olduğu söylenebilir.[258] İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB'nin talepleri Türkiye ilişkilerinde uzun süre tamir edilemeyecek bir tahribata yol açmıştı. Fakat 5 Mart 1953 yılında Josef Stalin'in ölümü ve yerine Georgi Malenkov'un gelmesi ilişkilerde yeni bir yaklaşımı beraberinde getirdi. Malenkov, uluslararası ilişkilerde gerginliğin azaltılması, ekonominin yeniden yapılanması ve bunun için de köyle olan ilişkilerin düzenlenmesine yönelik bir politika izledi. Bu dönem SSCB-Türkiye ilişkilerinde gerginlik azaldı. Hatta 30 Mayıs 1953 tarihinde SSCB, Türkiye'ye bir nota vererek II. Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelen isteklerinden vazgeçtiğini ve ilişkileri iyileştirmek istediğini bildirmişti. 8 Şubat 1955'te Malenkov'un istifasıyla yerine gelen Nikolay Bulganin'in de aynı politikaları devam ettirmiştir.[259] Yani 1955-1956 yıllarına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı bir barış yanlısı politika izlediği görülür. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu tutumunda Türkiye ile ilişkilerin yeniden geliştirilerek Türkiye'yi NATO'dan ayırma düşüncesinin etkili olduğu da yorumlanmıştır.[260] Ancak Türkiye, NATO'yu bir güvence olarak görmüştür. Bu konuda Adnan Menderes, *"Atlantik Paktı sistemine giren Türkiye doğu ve cenup sınırlarının ötesindeki komşu milletleri de her türlü tecavüz tehlikesinden masun ve tam bir emniyet içinde yaşıyor görmekte bizzat onlar kadar menfaatlidir."* sözlerini dile getirmiştir.[261]

---

[257] Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikası,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2018, s. 132.
[258] Hasan Yılmaz, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", **Birey ve Toplum Dergisi,** Sayı 12, 2016, s. 207.
[259] Oran vd., **age**, s. 509, 511. .
[260] Bilge, **age**, s. 340.
[261] *BCA,* 30-1-0-0 / 35-216-28

SSCB-Türkiye ilişkilerinde SSCB açısından sorun olarak Türkiye'nin 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya girmesi, topraklarında NATO üsleri bulunması ve bu üslerde ABD'nin rahatça hareket edebilmesi, Türkiye'nin çevreleme politikası kapsamında 28 Şubat 1953 tarihinde Balkan ve 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Paktlarına katılması önemli konu başlıklarını oluşturmaktaydı. Bununla birlikte, 1957 Suriye bunalımı, Aralık 1957'de ABD'nin Türkiye'ye Jüpiter füzeleri yerleştirmesi, 14 Temmuz 1958 Irak'ta gerçekleşen darbe, 1 Mayıs 1960'ta İncirlik Üssünden havalanan U-2 ABD istihbarat uçağının SSCB topraklarında düşürülmesi Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkileri iyice gerdi. SSCB, Türkiye'nin topraklarını kendi aleyhinde kullandırdığını ve SSCB açısından bu durumun güvenlik meselesi olduğu vurgulanıyordu. Meselelerde ABD'nin Türkiye'yi koruyucu söylemlerde bulunması ayrıca bir sorundu. Bu sorunlara rağmen SSCB bir savaş ortamı oluşturmaktan kaçınıp, Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istediğini ifade etmiştir. Ancak Türkiye'nin bu gergin ortamı ve güvenliğini gerekçe göstererek ABD'den yardım aldığı da bir gerçektir. 1959 Aralık ayında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın Moskova ziyareti ilişkilerin devamı yönünde önemli bir adımdı. 15 Temmuz 1960'ta Başbakan Adnan Menderes'in Moskova ziyareti ise Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960 darbesinden dolayı gerçekleşmemiştir. [262]

Türkiye'nin Demokrat Parti döneminde Kafkasya bölgesindeki Türkler üzerinde etkili bir politika izlediği söylenemez. Tarihi bir yakınlık olması dışında bölgede yaşanan olaylara karışılmamış Güney Kafkasya veya Kuzey Kafkasya'daki Türk dünyasıyla ciddi anlamda bir etkileşime geçilmemiştir. Menderes yüzünü daha çok Batıya dönmüş ve Batı ile yakınlaşmasının ülke çıkarlarına daha uygun olacağını düşünmüştür. Bu dönemde sadece Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinden birisi olan Azerbaycanlı Türkler ile ülke içinde sivil toplum kuruluşları üzerinden bir etkileşim olmuştur. Özellikle Kafkas coğrafyasından II. Dünya Savaşı ve sonrasında yurtlarından edilen binlerce Türk bulunmaktaydı ve bu Türkler, bir şekilde uğradıkları haksızlıkları anlatmak ve ilk fırsatta yurtlarına geri dönmek niyetindeydi. Azerbaycanlı Türkler, bu konuda etkin bir şekilde çalışmışlardır. Ankara'da İsmayıl Sayıyal, Mehmet Altunbay, Aziz Alpaut ve Nurettin Ardıçoğlu gibi önemli isimler tarafından kurulan ve siyasetle meşgul olmayan Azerbaycan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti oldukça önemlidir. Bunun dışında Mehmet Emin Resulzade, yine Ankara'da 1 Şubat 1949 tarihinde Azerbaycan Kültür Derneği'ni resmi olarak açmıştır. Derneğin ilk önemli yayınlarından birisi 1949 yılında Ankara'da basılmış olan "Azerbaycan Kültür

[262] Oran vd. **age**, s. 512-520.

Gelenekleri"dir. Ayrıca dernek, 1 Nisan 1952'de Azerbaycan isimli bir dergi de yayınlamıştır. Bu dönemde yayın faaliyetleri önemsenmiş ve Azerbaycan'ın tarihi, sanatı ve siyasi oluşumları üzerine 56 adet kitap yayımlayarak Azerbaycan'ın Türkiye'de daha iyi tanınmasında önemli katkılar yapmıştır. Gerek Karabağ göçmenlerinin yaralarının sarılması gerekse sivil toplumculuk yönünde Azerbaycan'da faaliyet gösteren benzer kuruluşlarla tesis ettiği ilişkiler sonucunda bölgeye insani yardım projeleri hazırlamıştır. Tüm bu belirtilenler Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadarki dönemde Türkiye-Azerbaycan Sivil Toplum Kuruluşları ilişkileri açısından altyapı niteliğindeki çalışmalar olmuştur.[263]

Demokrat Parti döneminde Kafkasya Politikası dediğimizde elimizde elle tutulur bir politikada mevcut değildir. Bunun en önemli sebebi ise bu dönemde Türkiye ile Kafkasya'nın yakınlaşmasına SSCB'nin izin vermediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönem cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olan 1960 darbesi ile son bulmuş ve Türkiye yeni bir döneme adım atmıştır.

3.4. 1960-1980 Dönemi Türkiye'nin Kafkas Politikası

1960-1980 dönemi Türkiye için iki askeri darbe arası dönem olarak nitelendirilebilir. Dönemin askerî bir darbe ile başlaması Batı demokrasisi için bir sorundu. Türkiye'nin bundan sonra atacağı adımlar dikkatlice takip edilmekteydi. Yönetimin sivillere devredilmesi, anayasa çalışmaları, dış politikadaki yaklaşım önemli konulardı. Türkiye'nin bu dönemdeki durumu Türkiye'yi çok yönlü bir politika izlemeye itiyordu. Son yıllarda Türkiye içerisinde meydana gelmiş olan olaylar, dış siyasette sıkıntılara sebep olsa dahi çok büyük bir zarara yol açmamış idi. Yani Türkiye dış politikada yeniden gerginliğin azalmasını sağlama şansına sahip olabilirdi.[264] Bir takım olumsuzluklar yaşansa da darbe ile gelen yönetim, özgürlükçü bir anayasa hazırlamış, seçimleri gerçekleştirmiş ve görece kısa sürede Cumhurbaşkanı asker kökenli biri olmakla, hükümeti askerin tavsiyesi doğrultusunda İnönü kurmakla birlikte yönetimi sivillere bırakmıştı. 1961-1965 yılları arasında İsmet İnönü hükümet kurmuştu. Dönemin ilk hükümet programında Batı, BM, NATO, CENTO vurgusu önemliydi.[265]

---

[263] Araz Aslanlı, Vefa Kurban, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** Sayı 1, 2016, s. 36-37.
[264] Musa Qasımlı, **SSCB-Türkiye İlişkileri Türkiye'de 1980 Darbesi'nden SSCB'nin Dağılmasına Kadar,** Kaktüs Yayınları, İstanbul 2012, s. 71.
[265] Bkz.İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, "Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri", Cilt 3, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 1334-1336.

Türkiye bu dönemde başlangıçta Batı yönlü bir politika takip etmişken ilerleyen dönemlerde füze krizi, Kıbrıs bunalımları gibi sorunlarda tek taraflı dış politika izlemenin kendisini yalnızlığa sürüklediğini fark etmişti. Türkiye için hayati konularda Batı tarafından gerektiği kadar desteklenmediğini görmüştür. Bu dönemde Türk kamuoyunda Batı'ya yönelik ve özellikle ABD'ye karşı büyük tepki ve şüphe oluştu. Bu gelişmeler Türkiye'nin dış politikasını yeniden gözden geçirmesine ve çok yönlü dış politika ekseninde adımlar atmasına sebep oldu. Bu bağlamda, SSCB ile buzlar eritilirken Orta Doğu ülkeleri ile de eskiye nazaran yakınlaşma başlamış oldu. 1973 petrol krizinin ardından Türkiye'nin enerji kaynağına olan ihtiyacı sebebiyle Ortadoğu; Türk dış politikasının ana bir unsuru olarak konumunu almış oldu.[266]

Türkiye'nin dış politikayı çok yönlü hale getirmesinde SSCB ile olan ilişkisi önemliydi. Bu çerçevede 2-14 Mayıs 1963 tarihlerinde Suat Hayri Ürgüplü'nün Rusya ziyareti gerçekleşmiş ve SSCB ile olan ilişkilerin normalleşmesi adına adım atılmıştı. Ancak SSCB, Irak'ta başlayan Kürt hareketine Türkiye'nin müdahale ettiği gerekçesiyle nota vermiş ve Türkiye'de bunun doğru olmadığını bildirmişti. Yine 1963'te Kıbrıs krizi patlak verdiğinde SSCB, Türkiye'yi bağımsız bir devletin iç işlerine karışmakla suçlamıştı.[267] Kıbrıs sorunu devam ederken 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Feridun Cemal Erkin'in Rusya ziyareti yapması Sovyetlerle olan ilişkilerin belirli bir seviyede tutulmak istenmesinin göstergesidir. Nitekim ticaret, ekonomi ve kültür alanındaki ilişkileri geliştirmek maksadıyla yapılan bu ziyaretten ve kurulan diğer diplomatik faaliyetlerden sonra SSCB'nin Kıbrıs ile ilgili görüşlerini anlayışla karşılamaya başladığı görülmüştür.[268]

Kıbrıs meselesi önemli bir hadise olduğu değerlendirildiğinden ve Türkiye-SSCB ilişkilerinde bir yakınlaşma yaklaşımı oluşturduğundan süreç kısaca özetlenecektir. Bu dönemde Kıbrıs meselesi, Türk dış politikası için önemli ve hayati bir konu haline gelmişti. Kıbrıs meselesinin patlak vermesinden sonra Kıbrıs'ta ardı ardına önemli hadiseler meydana gelmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtlarına kadar da on yıllık süreçte yaşananlar, Türkiye'nin bölgeye müdahalesinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. 1963 olayları sonucunda iki toplum birlikte yaşayamayacak duruma gelmiş ve binlerce Kıbrıslı Türk, güvenli bölgelere gitmek zorunda kalmışlardır.[269] 1964 Kıbrıs Hava Harekâtından sonra, ABD ve

[266] İdris Bal, **Türk Dış Politikası (1960-1980),** TTA Yayınları, 2015, Ankara, s. 23.
[267] Gürün, **age**, s. 203.
[268] Bilge, **age**, s. 347-350.
[269] Aycan Kahya, **Kıbrıs'ta Dondurulmuş Bir Sorun: Kapalı Maraş,** Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2022, s. 43.

NATO ile Türkiye'nin ilişkilerinde bir soğukluk ortaya çıkmıştır. Türkiye bu ortamda SSCB ile ilişkileri sıcak tutmaya ve uluslararası siyasette yalnız kalmamaya çalışmıştır. 1965'te Sovyetler Birliği ile karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş ve bir yakınlaşma söz konusu olmuştur, ancak Ruslar o dönemde Kıbrıs konusunda Türkiye tarafından yana tavır ortaya koymamışlardır. BM Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Galo Plaza Lasso, Kıbrıs'taki Türk varlığını azınlık durumuna düşürmeyi ve Kıbrıs'ın askerlerden arındırılmasını isteyerek Garanti Antlaşmasını ortadan kaldırmak amacıyla bir rapor sunmuştur. Türkiye bu duruma karşı çıkmış olsa da bu konuda gereken desteği görememiştir. Böylece Kıbrıs'ta yönetim Rumların eline geçmiş ve Kıbrıslı Türklere her anlamda ambargo uygulanmaya başlanmıştır.[270] Kıbrıs toplumunda çatışmaların son bulmaması ve NATO çerçevesinde bu durumun çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine, İngiltere 15 Şubat 1964'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne çağrıda bulunmuştur. 4 Mart 1964'te Kıbrıs'a Barış Gücü'nün yollanmasını ve bir arabulucunun atanmasını hedefleyen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 186 sayılı kararı onaylamıştır. Ayrıca bu karara göre, Kıbrıs Hükümeti'nden bölgede şiddetin engellenmesi ve güvenliğin temin edilmesi için her türlü tedbirin alınması istenmiştir. Bu karar, Kıbrıs Sorunu açısından oldukça önemlidir.[271]

1967 yılında, uluslararası bir problem haline gelmiş olan Kıbrıs hala çözüme kavuşmamıştı. 1968-1974 arasında Kıbrıslı Rumlar ile Türkler arasında görüşmeler devam etmiştir. Bu görüşmelerde Rumları Glafkos Klirides, Türkleri de Rauf Denktaş temsil etmiştir. Görüşmelerde Rumlar, veto haklarının kaldırılmasını ve Türk memur kotasının % 30'dan % 20'ye düşürülmesini istemişlerdir. Türkler ise bu isteklerinin kabul edileceğini ancak Türklere yerel yönetimlerde özerklik verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Makarios; Türklere yerel yönetimlerde özerklik verildiği takdirde, adanın bölüneceğini, bu yüzden bu isteği kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. Rumların, yerel yönetimler konusundaki bu tutumları iki toplum arasında uzlaşma ortamının oluşmasını engellemiştir. 14 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta askeri bir darbe gerçekleşmiştir. Yaşanan bu olayları yakından izleyen Türkiye, Rum darbesini kabul etmediğini ve gerekli önlemlerin alınacağını açıklamıştır. Kıbrıs'ta oluşan yeni durum üzerine dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Kıbrıs Adası'nda garantör ülkelerden biri olan İngiltere ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bülent Ecevit'in görüşmelerden olumlu bir dönüt alamaması; Türkiye'nin, Kıbrıs'ta güvenliğin ve barışın sağlanması için Garanti Antlaşması'ndaki müdahale hakkını kullanma kararını almaya

[270] Davud Kapucu, "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Sayı 4, 2020, s. 84-85.
[271] Kahya, **age**, s.44.

zorlamıştır.[272] Başbakan Ecevit, 20 Temmuz 1974 yılında harekâtla ilgili olarak, Türkiye'nin bölgeye barış için gideceğini söylemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'ta kanlı olayları durdurmak amacıyla uluslararası antlaşmalardan doğan hakkını kullandığını ifade etmiştir. Kıbrıs'ı işgal etmek hedefi ile değil Kıbrıs toplumunun güvenliğini sağlamak amacıyla böyle bir barış harekâtının yapılacağını vurgulamıştır. Birinci Kıbrıs Barış Harekâtının başarıyla devam ettiği bir süreçte, ABD ve BM'nin isteği ile 22 Temmuz 1974'te ateşkes kararı alınmıştır. Daha sonra İkinci Barış Harekâtı gerçekleştirilmiş bu harekât da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına uyularak ateşkes ile sonuçlanmıştır. Türk hava kuvvetleri bu harekât ile Kıbrıs'taki Türk toplumunun korunması ve varlıklarının devam etmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir.[273] SSCB, Kıbrıs Barış Harekâtı sürecinde hem kendisi ile ilişki halinde olan Makarios'a yapılan darbe ile Batı ittifakının Kıbrıs'ta güçlenmesini olabildiğince engelleme hem de Kıbrıs ile ilgili çözüm süreçlerinin içerisinde yer alma adına Türkiye ile ilişki kurmaya devam etmiştir.[274] Bu konuda SSCB ve ardılı Rusya Federasyonu'nun başarılı olduğu söylenebilir. Nitekim, Soğuk Savaş sonrası Batı İttifakı NATO'nun endişesi; Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs yüzünden çıkabilecek bir çatışmada Sovyetler Birliği'nin bölgede etkinlik kazanmasıydı.[275]

1960-1980 yılları arası dönem hem uluslararası sistemde hem de Türk dış politikasında önemli değişimlere sahne olmuştur. Bu dönemde uluslararası sistemin iki süper gücü ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş'ta gerçekleşen yumuşama sonucunda, bu iki süper gücün etrafındaki küçük devletlerin dış politikalarındaki hareket sahaları genişlemiştir. Soğuk Savaş zamanında Türkiye'de ABD'nin önderliğindeki Batı bloğunun bir üyesi olarak yumuşama sebebiyle görülen hareket serbestliğinden faydalanmıştır.[276] 60-80 arası dönemde SSCB-Türkiye ilişkileri ise özellikle 1965'ten başlayarak, 1979'da SSCB'nin Afganistan'a müdahalesine değin karşılıklı üst düzey ziyaretler, imzalanmış olan iki önemli antlaşma ve SSCB'den sağlanmış olan ekonomik yardımlar ile tam olarak işbirliği içerisinde geçtiğini söylemek mümkündür.[277] Nitekim 2-14 Mayıs 1963'te Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü, 30 Ekim-6 Kasım 1964 Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 9-17 Ağustos

[272] Özgün Becenen, **1974 Kıbrıs Hava Harekâtı'nın Batı Trakya'daki Yansımaları Bir Sözlü Tarih Çalışması,** Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2021, s. 57-59.
[273] Kapucu, **age,** s. 91-100.
[274] Kübra Pak, **Soğuk Savaş Döneminde SSCB'nin Kıbrıs Politikası**, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2023.
[275] Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu", **Akademik Bakış Dergisi,** Sayı 1, 2007, s. 60-61.
[276] Sarı, **age**, s. 22.
[277] Oran vd., **age**, s. 776.

1965 Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, 19-29 Eylül 1967'de Başbakan Süleyman Demirel'inn ziyaretleri ilişkilerin normalleşmesinde önemliydi. SSCB de bu ziyaretlere karşılık vermekteydi. Bu dönemde Rus Başbakanı Kosigin'in 3 Temmuz 1965 tarihinde Akis dergisine verdiği demeçte "*Her sahada işbirliği yapmalıyız, buna mani yoktur. Rusya'nın Türkiye'den hiçbir toprak talebinde bulunmadığını beyan ederim, yeni bir andlaşma yapmalıyız.*" ifadesi SSCB tarafından da ilişkilerin ilerletilmesi düşüncesi olduğunu göstermektedir. Nitekim Başbakan Kosigin'in 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretten sonra 25 Mart 1967'de Türk-Rus Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştı.[278]

Laik ve demokratik Türkiye'yi örnek olarak almak isteyen, Rusya'nın yüzyıllardır baskı ve işkencesini görmüş ve serbest piyasa ekonomisi kurallarına sıcak bakan, kuvvetli bir Türk dünyası, Rus işgaline ve emperyalizmine karşı Türkiye açısından da oldukça önemli görülmektedir.[279] Bu dönem için de bölgesel güç olarak Türkiye'nin, Kafkasya bölgesinde nüfuz edecek potansiyeli vardır. Ancak Türkiye'nin bölge üzerindeki etkinliği Batılı güçlerin genel sınırlamalarına bağlı olarak ilerlemektedir. Bu sebeple geleneksel olarak Türkiye'nin, Kafkas devletleri arasındaki çatışmalara karışması mümkün görünmemektedir. Türkiye isteyerek veya istemeyerek de olsa daha çok BM, NATO, AGİT gibi uluslararası organizasyonlar üzerinden bölgedeki sıkıntılarda etkin olmaya çalışmaktadır. Türkiye, Kafkaslarda yapıcı ve ileriye dönük bir siyaset izlemektedir. Türkiye bu yöndeki gayretlerinde özellikle Gürcistan ve Azerbaycan üzerinde başarılı neticeler elde etmiştir. Türkiye'nin söz edilen iki ülke ile gelişen ekonomik ilişkileri, enerji ve ticaret alanındaki faaliyetleri Rusya'yı ve Ermenistan'ı rahatsız etmiştir.[280]

Türkiye'nin Kafkasya ile ilişkilerinde Ermenistan'ı ayrı bir yerde tutmak gerekir. Çünkü diğer Kafkas devletleri ile olduğu gibi Ermenistan ile Türkiye'nin sıcak bir ilişki kurması özellikle 1960-1980 dönemi için çok olanaklı değildir, bunun en önemli sebebi Ermenistan'ın Türkiye'ye olan yaklaşımıdır. SSCB-Türkiye ilişkilerinde soğukluğun oluşmasında Ermeni meselesi önemli rol oynamaktaydı. Ermenistan'ın sınırlarını daha geniş bir alana ulaştırma adına yaptığı terör faaliyetleri, yine büyük devletler nezdinde yürüttüğü lobi faaliyetleri Türkiye'nin aleyhine faaliyetlerdi.[281] Özellikle 1973 yılında başlayan

[278] Gürün, **age**, s. 203-204.
[279] Hakan Kantarcı, **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 151.
[280] Vedat Gürbüz, **Kafkasya'da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler,** Kadim Yayınları, Ankara 2012, s. 378.
[281] Qasımlı, **age**, s. 73.

bireysel Ermeni terörü, 20 Ocak 1975 tarihinden itibaren ASALA terör örgütü ile devam etmiştir. Bu terör faaliyetlerinin etkili olmamasında Türkiye'nin uluslararası politikada yeterli gücü olmaması büyük rol oynamaktaydı. Önceki dönemlerde etkin bir dış politika izlenememesi, Kıbrıs Barış Harekâtı ve Yunanistan ile bozulan ilişkiler nedeniyle Türkiye, güvenilmez olarak görülmüş ve uluslararası alanda yalnız bırakılmıştı. Ayrıca ekonomik ve siyasî istikrarsızlıkla birlikte dönemin sonunda gerçekleşen askerî darbe Türkiye'nin sesinin duyulmasını zorlaştırmıştır.[282] ASALA kelimesi "*Ermenistan'ın Özgürlüğü İçin Gizli Ermeni Ordusu*" ifadesinin kısaltmasıydı. Amacı; demokratik, sosyalist ve devrimci bir hükümetin önderliğinde birleşmiş bir Ermenistan'ın kurulmasını sağlamaktı. Bu hedefe yönelik olarak, 1975-1983 yılları arasında üstelik de çoğunlukla Türkiye'nin modernleşmesi ve kendi güvenliği için sığınılacak liman olarak gördüğü Batı ülkelerinde 110 terör eylemi gerçekleştirmiş, birçok diplomatımızın şehit olmasının yanında sivillerden de ölenler olmuştur.[283] Yine 1980'li yılların ortalarından başlayarak Ermeniler, anti Türk kampanyası Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Muhtar vilayetinin Ermenistan ile birleştirilmesi gibi somut arzularını açık etmişlerdi.[284] Ermenilerin saldırgan yaklaşımları doğal olarak Türkiye ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekteydi.

Soğuk Savaş döneminin Türkiye açısından önemi; özellikle dış güvenlik endişelerini gidermek etrafında şekillenmiştir. Bundan dolayı Batı Bloku içinde bulunmanın önemli olduğunu düşünen dış politika karar mekanizmaları Soğuk Savaş'ın bitişine kadar NATO ve ABD'nin desteği ile bu endişelerin önüne geçmeyi başarabilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin ABD'den aldığı ekonomik ve askeri yardımlar devam etmiş, dolayısıyla Batı önem merkezini korumuştur.[285] Nitekim Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 4 Ocak 1962 tarihindeki TBMM'deki bütçe görüşmelerindeki konuşmasında SSCB ile komşuluk ilişkilerinin Batı müttefikleriyle olan taahhütler ve NATO ittifakı göz önüne alınarak düzenlendiğini ifade etmiştir.[286] 1960-1980 arası dönem değerlendirildiğinde Türkiye'nin yine Batı merkezli bir politika izlediği, bununla birlikte dış politikada yeni arayışlar içerisine girdiği görülmektedir. Askerî darbe ile başlayan dönemde askerin siyaset ve toplum üzerinde etkisi artmış bu durum Batı ile olan ilişkilerde olumsuz bir izlenim oluşturmuştur. Bununla birlikte, Kıbrıs Barış

[282] Mehmet Mert Çam, "Ermeni Terör Örgütleri ve ASALA", Yeni Türkiye, Sayı 61, 2014, s. 1723-1725.
[283] Asil S. TUNÇER, "ASALA Örgütü", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2018, Cilt 118, Sayı 233, 2018, s. 91.
[284]Qasımlı, **age**, s. 375.
[285] Hüseyin Bağcı, Arda Akçiçek, **Türk Dış Politikası-II,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013, s. 9-10.
[286] Bilge, **age**, 346.

Harekâtı, Ermeni meselesi gibi hadiseler Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini gözden geçirmeye de olanak tanımıştır. Yine bu dönemde özel olarak etkili bir Kafkas siyaseti izlenememiştir. Bunda SSCB'nin etkisi olduğu kadar Türkiye'nin siyasî, ekonomik iç meseleleri de etkili olmuştur. Yeni bir sorun merkezi ile uğraşmak yerine mevcut durumun devam ettirilmesine özen gösterilmiştir.

3.5. 1980-2002 Dönemi Türkiye'nin Kafkas Politikası

Türkiye'de 1980-2002 yılları arasındaki dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1980 askerî darbesi ile başlayan süreçte ordunun siyaset üzerindeki etkisi devam etmiştir. Bununla birlikte ASALA ve PKK terör örgütlerinin faaliyetleri Türkiye'nin güvenlik açısından dikkat ettiği iki önemli konu olmuştur. Türkiye 1980-2002 yılları arasında Batı ile ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramıştır. Buna ek olarak Turgut Özal'ın önce Başbakan akabinde de Cumhurbaşkanı olarak aktif ve çok yönlü bir dış politika izlediği söylenebilir. Turgut Özal'dan sonra Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel de benzer şekilde bir politika takip etmiştir. Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği'ne aday ülke konumuna gelmesiyle 1999-2002 yılları arasında Türkiye, Avrupalılaşma yönlü politikalar takip etmiştir. Komşularıyla ve Avrupa ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmanın yanında, Avrupa ile ekonomik bütünleşmeyi sağlayacak bir takım adımlar atışmıştır. Yine demokrasi ve insan hakları konusunda bir takım gelişmeler yaşanmıştır.[287] Başka bir deyişle bu dönemde de Türkiye'nin önceliği kendi iç güvenliği, komşularla iyi ilişkiler ve Avrupa ile bütünleşme süreci olmuştur.

Türkiye'nin bu dönemdeki Kafkasya politikası SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin bitmesi ile birlikte yeterli olmamakla birlikte daha etkin bir çizgide seyretmiştir. Soğuk Savaş sonrası Türk Dünyası üç farklı şekilde Türk dış politikasının gündeminde olmuştur: Bağımsız Türk devletleri (Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti); çeşitli devletlere bağlı olarak varlıklarını devam ettiren özerk Türk cumhuriyetleri ve yine farklı devlet sınırları içinde herhangi bir siyasi statüye sahip olmadan yaşamlarına devam etmek zorunda kalan Türk toplulukları.[288] Soğuk Savaş sonrası gelişmeler bölgenin stratejik durumunu daha da geliştirmiştir. Bölge tüm Avrasya'da, istikrar ve refahın sağlanması için gittikçe artan bir önem kazanmıştır. Bölgenin, Avrasya için stratejik önemiyle birlikte Kafkasya'da istikrar

[287] Ali Balcı, Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s. 183-185, 209-212, 233, 261-263.
[288] Üren, **age**, s. 594.

ve refah, Türkiye'nin, kendi güvenliği ve istikrarı açısından özel önem teşkil etmiştir. Aynı zamanda Kafkasya, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan doğal kapısı olma durumunu sürdürmüştür.[289] Bununla birlikte Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki gelişmelerle daha yakından ilgilendiği söylenebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında çeşitli nedenler söz konusudur. Bu nedenlerden biri Güney Kafkasya'nın stratejik önemidir. Oktay ve Cerrah, Güney Kafkasya'nın Türkiye için stratejik önemi şu şekilde sıralamışlardır:

1. *"Güney Kafkasya Türkiye'nin yakın kara havzasını oluşturmaktadır. Türkiye ile bölge arasında tarihi, etnik ve kültürel bağlar bulunmaktadır.*
2. *Güney Kafkasya 1991 sonrası dönemde jeopolitik bir alt bölge olarak ortaya çıkmıştır. Bölge Avrasya üzerinde önem taşıyan coğrafi bir konuma sahip bulunmaktadır.*
3. *Güney Kafkasya, Türkiye ile Türk Dünyasını bağlayan bir özelliğe sahiptir. Başka bir deyişle Türkiye'yi stratejik öneme sahip Merkezi Avrasya ile eklemlemektedir.*
4. *Jeostratejik değerleri açısından bölge tüm dünyanın ilgisini çekmektedir. Türkiye böylesine önemli bir bölge ile komşu olarak ve bu bölge ile yakın bağları olan bir ülke kendi önemini de arttırmakta ve politik bir etkinlik sağlamaktadır. Nitekim ABD ve AB bu önemin farkındadır.*
5. *1991 sonrası dönemde yaşanan gelişmelerle bölgede Türkiye'nin ilişki kurabileceği üç yeni devlet ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde bu bölgede yalnız Türkiye'ye tehdit oluşturan SSCB vardır.*
6. *Bölge zengin enerji kaynaklarına sahip Hazar Havzası içinde yer almaktadır. Hazar Havzası enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasında Türkiye güzergâhının kullanımı açısından Güney Kafkasya önem taşımaktadır.*
7. *AB'nin finanse ettiği INOGATE, TRECECA, TACIS, BISTRO gibi projeler Avrupa ile Asya'yı entegre eden kara, deniz, hava ve demir yolları ile enerji hatları yapımını öngörmektedir. Bu projeler Türkiye ile Güney Kafkasya'yı içine almakta ve Türkiye'ye büyük avantajlar sağlayacak potansiyellere sahip bulunmaktadır. Kısacası bu projelerle Türkiye Güney Kafkasya üzerinden Asya'ya ulaşacaktır. Bütün bu projeler "Tarihi İpek Yolu" veya "21. Yüzyıl İpek Yolu" olarak adlandırılmaktadır.*
8. *NATO'nun BİO Projesinin Güney Kafkasya ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiş olması, Türkiye'nin kuzeydoğusunda kısmen güvenli bir bölge oluşturmuştur.*

[289] Kantarcı, **age**, s. 150.

9. *Bugün bazı sıkıntılar yaşansa da bölge devletlerinin Avrupa Konseyine girmesi ile bölgenin geleceği genel olarak şekillenmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye için olumlu sonuçlar yaratabilecektir.*
10. *Bölge başta enerji olmak üzere inşaat, telekomünikasyon, otomotiv, elektrik-elektronik vb. alanlarda yatırım yapılabilecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyel Türkiye'ye ekonomik etki alanı yaratma şansı vermektedir.*
11. *Bölge ülkelerinden Azerbaycan ve Gürcistan'ın NATO'ya girme çabaları ve Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ve yapacağı katkılar bölgede askeri bir etki alanı oluşturulmasını sağlayabilir."*[290]

1980-2002 arasındaki dönemde SSCB ve SSCB'nin dağılmasından sonra ilişkilerin sürdürülmesi adına bir takım diplomatik temaslar yaşanmıştır. Turgut Özal'ın 28 Temmuz-1 Ağustos 1986 tarihleri arasında gerçekleştirdiği ziyarette Planlama Alanında İşbirliği Anlaşması, Turizm İşbirliği Anlaşması, Deniz Ticaret Anlaşması, Karadeniz'de Yük Çizgisi Anlaşması ve Arpaçay Baraj Gölünde Balıkçılık Yapılmasına Dair Anlaşması gibi yapılacak anlaşmaları ve mutabakata varılacak belgeleri imzalamak üzere yetkili kılındığı görülmüştür.[291] Bu şekilde pek çok sahada SSCB ile ilişkilerin devam etmesine çalışılmıştır. Yine Şubat 1991'de Ankara'da yapılan görüşmeler neticesinde Aras Nehri üzerinde köprü yapılması ve Türkiye ile SSCB arasında Nahçıvan bölgesinde sınır kapısı açılması konusunda mutabık kalınmıştır.[292] 1992 yılında Aras Nehri üzerinde Umut Köprüsünün kurulması ve Iğdır il merkezine 85 km mesafede Dilucu Sınır Kapısının açılması; Türkiye'nin Nahcivan Özerk Cumhuriyeti aracılığıyla Kafkasya-Orta Asya ile ekonomik, kültürel zamanla da siyasi ilişkilerinde önemli bir vasıta olmuştur.

Aslında 1990'lı yıllarda Türkiye siyasi bir istikrarsızlık içindeydi. Özellikle terör örgütü PKK'nın faaliyetleri, Türkiye için bir güvenlik sorunu oluşturmaktaydı. Bu yıllarda bölücü ve yıkıcı siyasi olaylar, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırmaktaydı. Böyle bir durumda Türkiye, Kafkasya'ya yaklaşımını geliştirmeyi istemişse de ülke içinde yaşadığı sıkıntılardan dolayı ABD eksenli bir politika izlemiştir.[293] Başlamış olan yeni süreçle beraber Türkiye'nin var olan deneyimlerle yeni kurulan Türk cumhuriyetlerine bir nevi örnek olacağı fikri ortaya çıkmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda çeşitli işbirliği

[290] Hasan Oktay ve Ufuk Cerrah, s. 252-253.
[291] BCA, 30-18-1-2 / 559-503-6 (19.07.1986).
[292] BCA, 30-18-1-2 / 677-163-7 (08.03.1991).
[293] Hasan Oktay ve Ufuk Cerrah, **Uluslararası Politikada Kafkasya,** Hitabevi Yayınları, Ankara 2018, s. 202.

anlaşmaları imzalanmış, farklı konularda projeler üretilmiştir.[294] Bölgedeki ticaret varlığının Türkiye için önemi büyüktü. Başta enerji olmak üzere bu kaynakların bir bölümüne Türkiye'nin de ihtiyacı vardı. Bölgenin öneminin tesiriyle 1991'de Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla Türkiye, Kafkasya ülkelerinin bağımsızlıklarını hiçbir ayrım göstermeden tanıyıp bölge ülkeleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile işbirliği isteğini ortaya koymuştur. Bu hususta Türkiye; adı geçen ülkelerin bağımsızlıklarının sağlamlaştırılması, toprak bütünlüklerinin korunması ve ekonomik varlıklarının hayata geçirilmesine önem göstermiştir. SSCB dağıldıktan sonraki yeni devirde Türkiye, bölge ülkeleriyle irtibatlarını ilerletme yönünde bir siyaset izlese de bu irtibatlar sadece Güney Kafkasya ile kısıtlı kalmış; Kuzey Kafkasya'da tarihi, ırki, kültürel ve dini bağlarının olduğu Türk topluluklarıyla ilişkiler yine kurulamamıştır.[295] Önemli bir husus da ilişki kurulmaya çalışılan alanlarda da Türkî devletlerin Rusya ve Çin ile ilişkilerini bozmama ve Türkiye'nin yeterli politik güce sahip olmaması da ortak hareket etme düşüncesinin önündeki önemli engellerdi.[296]

Kafkasya bölgesinde yeni kurulmuş olan cumhuriyetler ile ilişkileri ele aldığımızda, değişme süresini içeren 1989-91 yılları arasında Türkiye, net olmayan ve ne yapacağı belirsiz olan Sovyet Rusya'sındaki milliyetçi faaliyetlere karşı alakasız, Moskova merkezli bir dış siyaset güttü. Orta Asya ve Kafkas devletlerinin art arda bağımsızlıklarını duyurmalarının devamında 1991-95 yılları arasında ise Türkiye bu ülkeleri tanımış olan ilk ülke olmasıyla bölgede örnek ve önder olma gayretine girişti.[297]

Glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) politikalarının uygulanmaya başlandığı Gorbaçov yönetiminin son zamanlarına kadar Orta Asya ve Kafkasya'daki Türkler ile ilişkiler çok sınırlı kalmış, bu bölgeyle ilgili sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır.[298] Soğuk Savaş döneminin bitiş zamanlarında Türkiye Kafkaslarda önemli oranda rahat bir nefes almıştı. Tüm odağı, içerideki reformlarda olan Gorbaçov, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşmasında (AKKA), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki güçlerin varlığına imkân vererek Türkiye'nin Kafkaslardan (SSCB'den) gözdağı vermesini mühim oranda bitirmişti.[299] Türkiye'nin bağımsızlığını ilan eden Kafkasya Cumhuriyetleriyle ikili ilişkileri ilk yakınlaşmanın vermiş olduğu heyecanla 1991 yılından itibaren ve Türkiye'ye gelen bu

[294] Oktay Berber, **age**, s..748.
[295] Üren, **age**, s. 626.
[296] Mustafa Aydın, Küresel Politikada Orta Asya, Nobel Yayınları, Ankara 2005, s.381.
[297] Emrah Denizhan, "Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve Tika" , **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** Sayı 1, 2010, s. 18.
[298] Özkan, **age**, s. 20.
[299] Baskın Oran, "Türkiye'nin Balkan ve Kafkas Politikası" , s. 274.

ülke başkanlarına sayısız destek ve yardım sözleri verilerek, 1993 yılına kadar olan iki senelik zaman diliminde 140'dan fazla anlaşma imzalanmıştır. 1992 yılı ortalarına gelindiğinde Türkiye bölgede etkili olabilmek ve liderliğe oynayabilmek arzusuyla siyasi, ekonomik, kültürel, askeri ve mali konularda çok ciddi adımlar atmıştır. Kısıtlı kaynaklarına rağmen bu ülkelere kredi vermiş, ekonomik reformlar için teşvik ve yardımda bulunmuştur. Eğitim alanındaki işbirliği kapsamında Türkiye 1992 senesinde toplamda 6729 öğrenciyi kabul etmiştir. Fakat gelinen noktada Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin düşünüldüğü kadar geliştirilemediği ve Batı tarafından da desteklenen "Türk Modeline" rağbet olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli sebepleri; Orta Asya ve Kafkasya'yı Sovyet Rusya'nın iç siyaset meselesi olarak değerlendiren Türkiye'nin bölge hakkında yeterince bilgiye sahip olmaması, bölgede yaşanan ani gelişmelere hazırlıksız yakalanması, bölge ülkeleri ile belirli bir plan ve sistem kurularak, kurumsal politikaların başlatılması yerine; bölgeye "Abi Devlet" yükümlülüğünde yaklaşarak aceleci ve duygusallığın ağır bastığı bir siyaset izlemesi ve yerine getirilmesi zor olan sözler vermesidir. 1992'de Orta Asya ülkelerini ziyaret eden Başbakan Demirel, Türkiye'nin kapasitesini oldukça zora sokacak yaklaşık 1,1 milyar dolarlık ithalat kredisi ve dış yardım sözünde bulunmuştur.[300] Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin bu dönemdeki Kafkasya politikasında rasyonaliteden ziyade duygusallık ağır basmaktaydı.

Turgut Özal'ın SSCB sonrası Türk devletleriyle temasları olmuştur. Türkiye, SSCB sonrası bölge ülkelerinin bağımsızlık süreçlerini yakından takip etmiş ve 12-17 Eylül 1991 tarihleri arasında heyetler göndererek bölge ülkelerinin Türkiye'den beklentilerini öğrenmiştir. Ayrıca, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın, 16 Aralık 1991'de de Türkistan devletlerini resmen tanımıştır. Yeni kurulan devletlere uluslararası sahada diplomatik destekler verilmiştir. 30-31 Ekim 1992'de Ankara'da toplanan Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmiş, yine Türkistan Cumhuriyetlerinin Ekonomik İşbirliği Teşkilatına katılmasına çalışılmıştır.[301] Tüm bu süreçlerde ortak hareket etme mekanizması kurmaya çalışan Turgut Özal, 4-15 Nisan 1993 tarihleri arasında Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'a resmi ziyaret programı planlanmış[302] ve bu yoğun diplomasi trafiğinden sonra Ankara'da 17 Nisan 1993 tarihinde vefat etmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümünden önce yaptığı ziyaretlerde Kafkasya ve Türk dünyasında Türkiye'nin

[300] Ercan Yapa, **1991 Sonrası Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da ki Rolü**, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2008, s. 36-37.
[301] Erdem Eren, "Turgut Özal'ın Orta Asya (Türkistan) Politikası", TASAM, 29 Haziran 2022, s. 7.
[302] *BCA,* 30-18-1-2 / 744-439-6 (01.04.1993).

daha aktif bir rol alacağı siyasi değişikliği tanıtmak amaçlanmıştı. Azerbaycan bu ziyaretlerin son durağıydı. Özal'ın 12 Nisan 1993'te Azerbaycan'da yapmış olduğu konuşma tarihe geçecek kadar önemliydi. Özal, konuşmasında; Ermenistan'ın kuvvet kullanarak toprak ele geçirmesinin geçersiz olduğunu, Ermenistan artık Türkiye'nin göz yummayacağını bilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Problem aslında Dağlık Karabağ değildi. Ermenilerin büyük Ermenistan ideallerini gerçekleştirme arzusuydu. Özal'a göre Türkiye, Azerbaycan'a Azerilerin kendilerine yapacakları yardım kadar yardım edebilirdi. Özal'ın ziyaretinden hiç memnun olmayan Rusya, Kelbecer Katliamı ile Özal'ın ziyaretine karşılık verdi ve bu katliam Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın Rus yörüngesinden çıkmaması yönünde verilen bir tehdit olarak görüldü.[303]

Soğuk Savaş döneminden sonra Kafkasya bölgesinde güç mücadelesi çok taraflı bir hal almıştı. SSCB'den sonra Türkiye'nin yanı sıra, Rusya Federasyonu, İran, Suudi Arabistan, ABD, Pakistan, Çin, Japonya, Güney Kore ve İsrail bölgede nüfuz etmeye çalışıyordu. Orta Asya ve Kafkas halklarının çoğunluğu Türk olmasına rağmen geniş bir kültürel ve siyasal şemsiyenin altında yer almak yerine, kendi kişisel kimliklerini geliştirmeye çalışmışlardır. Özellikle SSCB döneminde yaşanan acı tecrübeler, yeni bir "büyük ağabey" modeline yönelik olumsuz bir hava oluşturmuştu. Haliyle Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya üzerindeki çalışmaları bölgedeki yönetimler tarafından kuşku ile takip edilmiştir. Ayrıca üzerinde durulması gereken diğer bir husus da Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk devletlerinin her ne kadar bağımsızlıklarını elde etmiş olsalar da Rusya'nın etkisinden kurtulamamış olmalarıydı.[304]

Türkiye, Turgut Özal ve Süleyman Demirel dönemlerinde Kafkasya ülkelerinin toprak bütünlüğünün sağlanması, siyasi egemenliklerinin pekiştirilmesi hedefiyle çeşitli gelişmeler ve istikrarlı politikalar izlemeye başlamıştır.[305] Türkiye'nin takip ettiği politikada Kafkasya'daki Türk dünyası içinde özellikle bir devlet olması hasebiyle Azerbaycan önemli bir yere sahip olmuştur. 1993'te Elçibey Hükümeti yapılan darbe sonucunda yerini Haydar Aliyev'e bırakmıştır. Elçibey Hükümeti ile iyi geçinen Türkiye için bu durum iyi olmamıştır. 1994 yılında Haydar Aliyev, Ankara'yı ziyaret etmiş, bu ziyarette Azerbaycan ve Türkiye "tek millet, iki devlet" olduklarını duyurmuşlar ve böylelikle Azerbaycan ile yeniden yakınlaşma imkânı ortaya çıkmıştır.[306] 1995'ten sonraki dönemde ise Türkiye, Kafkasya ve

[303] Gürbüz, **age**, s. 380-381.
[304] Tuncer, **age**, s. 726-727.
[305] Hasan Oktay, Ufuk Cerrah, **age**, s. 205.
[306] Tuncer, **age**, s. 729-731.

Orta Asya Türk ülkeleriyle Rusya Federasyonu'nu dışarda bırakmayan, daha gerçekçi, düzenli ve işbirliği üzerine dayanan bir politika izlemeye özen göstermiştir.[307] Ancak genel olarak kurduğu yakın ilişki neticesinde özellikle Azerbaycan'ın menfaatlerine uygun davranılmıştır. Mesela, Rusya'nın Ermenistan'a 1 milyar $ değerindeki silah ve askeri malzeme yardımı yaptığı yönünde haberler gündem olunca Haydar Aliyev, Mayıs 1997'de Ankara'ya gelmiş ve Türkiye ile "Derinleştirilmiş Stratejik İş Birliği Anlaşması" imzalamıştır. İmzalanan bu anlaşmadaki stratejik ortaklık koşullarına göre her iki ülke birbirlerinin hükümranlık haklarını ve toprak bütünlüklerini BM prensipleri çerçevesinde destekleyeceklerdi.[308] Türkiye'nin Kafkasya politikasını belirlerken etkili olan ve hâlâ devam eden bir anlayış da sınırdaş olduğu ülkelerin varlığının Türkiye'nin kendi güvenlik ve istikrarını da etkileyeceğiydi. Eğer herhangi bir Kafkas ülkesinde sorun çıkarsa bunun bölgeyle olan tarihsel-siyasi bağlar sebebiyle ya da Kafkas kökenli Türk vatandaşlarının eylem-baskılarından dolayı Türkiye'ye sıçrama ihtimali, bu olmasa bile, en azından Türkiye'nin Orta Asya ve ötesindeki ülkelerle ticari ilişkilerine tahribat vereceği yönünde kuvvetli bir kanı mevcuttu. 1990'larda görüldüğü üzere, Türkiye bölgesel sıkıntılara dâhil olmak istemese bile, çok sayıda Kafkasya kökenli Türk vatandaşının mevcudiyeti, Türkiye'nin bölgedeki gelişmelerden tamamıyla uzak durmasına olanak vermiyordu. Bu sebeple Türkiye bölgeyle ilgilenmeye devam etti ve Türk halkı da, özellikle Azerbaycanlıların etnik akrabalığı ve Anadolu Türkçesine çok yakın bir Türkçe konuşmaları sebebiyle Azerbaycan için bir akrabalık duygusu geliştirdi.[309] 1990'ların ortalarına doğru, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki güvenlik ve siyasal ilişkiler iki taraf arasında sağlam temelleri teşkil etmiştir.

Türkiye'nin bu bölgedeki devletler ile ilişkileri genel anlamda; bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışmama ile sınırların korunması ilkelerinin kabulü üzerinden oluşmaktadır. Ancak Ermenistan-Türkiye ilişkileri bu genellemenin dışında tutulmalıdır. 2000 yılında Süleyman Demirel'in Tiflis gezisi esnasında gündeme gelen "Güney Kafkasya İstikrar Paktı" bölge devletlerinin istikrarı için AGİT çatısı altında kurulması amaçlanan önemli bir adımdır. Bölge güvenlik anlaşması, Rusya-AB-ABD işbirliği ve Karadeniz-Kafkasya-Hazar işbirliğinin geliştirilmesi ile bu paktın ana düşüncesi belirlenmeye çalışılmışsa da bunlar sadece anlaşma maddesi olarak kalmıştır.[310] Özellikle

[307] Tuncer, **age**, s. 728.
[308] Gürbüz, **age**, s. 382.
[309] Mustafa Aydın, **Kafkasya'da Değişim ve Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III),** Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2012, s. 204-205.
[310] Atilla Sandıklı vd., **Kafkasyada'ki Gelişmeler ve Türkiye,** Bilgesam Yayınları, Ankara 2014, s. 52.

1996-2008 arası dönemde Türkiye, Güney Kafkasya'ya yönelik daha etkili bir politika takip etmiştir. Dağlık Karabağ ve Abhazya ile meseleler yakından izlenmiştir. Bu dönemde Güney Kafkasya'da; ABD, Türkiye, İran ve Rusya Federasyonu'nun güç çatışması içerisinde olduğu görülmüştür. AB ise bölgede daha çok ekonomik anlamda var olmaya çalışmıştır. Bölgedeki kutuplaşmaya bakıldığında, Rusya Federasyonu ve Ermenistan'ın İran tarafına, ABD ve Türkiye'nin Gürcistan tarafına yakın olduğu, Azerbaycan'ın ise daha çok denge politikası izlediği söylenebilir. Bölgede öne çıkan gelişmelerden biri de Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan tarihi "İpek Yolu"nun canlandırılması projesidir. AB'nin çok ilgili olduğu ve Türkiye'nin önemli bir kazanç elde edeceği öngörülen projede; Ermenistan, Rusya Federasyonu ve İran dışarıda bırakılmıştır. Proje ile ilgili gelişmeler henüz nihai bir hal almamıştır.[311]

Kafkasya'da önemli gelişmelerden biri etnik çatışmalardır. Türkiye, bölgedeki etnik çatışmalara doğrudan müdahale etmemekle birlikte uluslararası örgütler vasıtasıyla sorunların çözümüne çalışmıştır. Ancak Karabağ sorununda Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ı desteklemiştir.[312] Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'ı kendisine büyük bir tehdit olarak görmektedir. Türkiye 1991'de bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ı koşulsuz bir şekilde tanımıştır. Ermenistan'ın, Kars Antlaşması ile çizilen sınırı tanımadığını duyurmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Türkiye, Ermenistan'ın bu sınırı tanıdığını duyurmaz ise onunla diplomatik ilişkilere girmeyeceğini bildirmiştir. 1993'ün Nisan'ında Azerbaycan'ın Kelbecer şehrini Ermenistan'ın işgal etmesiyle Türkiye-Ermenistan ilişkileri kopmuştur. 1994'te Ermenistan ve Azerbaycan'ın barış yapması; Türkiye ile Ermenistan arasındaki soğuk havanın da yumuşamasına zemin hazırlamıştı. İki ülke arasındaki en büyük problemlerden biri Ermenistan'ın soykırım iddialarıydı. Ermenistan ile Türkiye'nin arasında esen soğuk rüzgârların durması için öncelikle Karabağ sorunun çözüme kavuşması ve soykırım iddialarından ve toprak taleplerinden vazgeçmeleri beklenmekteydi.[313]

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan eden pek çok Kafkasya Cumhuriyeti olmuştur. Bu Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri de bölge açısından çok sancılı ve kanlı bir süreç meydana getirmiştir. Günümüzde bu bölgedeki sıkıntılar tam anlamıyla çözümlenmiş sayılmaz ancak problemlerin askıya alındığı söylenebilir. Kafkasya bölgesi yakından incelendiğinde dikkati çekecek husus, bölgenin Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğudur. Buradaki Türklerin, Türkiye ile milli, dini, tarihi ve kültürel gibi derin

[311] Hasan Oktay ve Ufuk Cerrah, **age**, s. 204-205.
[312] Tuncer, **age**, s.733-734.
[313] Tuncer, **age**, s.734-735.

bağları bulunmaktadır. Yani bölgede yaşanacak her durum Türkiye'yi çok yakından alakadar etmelidir çünkü Türkiye'nin bölgede yaşanan herhangi bir durumdan etkilenmemesi olanaksızdır. Türk Dünyasının günümüzdeki konumda olmasının, diğer etkenlerin yanında Rusya'nın Avrasya'da güçlü bir konumda olması ve bugüne değin istikrarlı bir şekilde ilerlemesi büyük önem arz etmektedir.[314]

Kafkasya bölgesinde varlık gösteren Türkiye ve Rusya'nın, arzularına ulaşmaları açısından bölge bu iki devlete bazı avantajlar sunmaktadır. Türkiye, Orta Asya'ya; Rusya da, Akdeniz ve Orta Doğu'ya ulaşma şansı elde edebilmektedirler. Fakat Kafkasya'nın Sovyetler zamanında olduğu gibi tamamıyla Rusya'nın egemenliğinde olması, Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin Türk dünyası ile direkt olarak bağlantı imkânını yok etmektedir. Bu durumlar göz önüne alındığında Soğuk Savaş'tan sonrası aslında Türkiye için avantajdır. Dolayısıyla bu avantajın devamlılığının korunması, Türk dış politikasının gelecekteki başarısına bağlıdır.[315]

Uzakdoğu'nun, 21. yüzyılda da önemli bir coğrafi konuma sahip, siyasi ve ekonomik bir güç merkezi olacağı düşünülürse; Kafkasya-Orta Asya ekseni, Türkiye bakımından çok stratejik bir koridor görevi görmesi ve bağlı olduğu batı ittifakın da kendi coğrafi konumu da değerlenmesi beklenmektedir. Türkiye, soğuk savaş yıllarında sahip olduğu jeopolitik, "vazgeçilmezlik" özelliğinden daha fazlasını elde edecektir.[316] Türkiye'nin Kafkasya siyaseti, temelde enerji ihtiyacı üzerine kurulmuştur. Türkiye'nin Kafkasya yaklaşımı, bölgedeki üç Transkafkasya Cumhuriyeti'nin katılımlarıyla kapsamlı işbirliğinin inşası arzusuyla şekillenmektedir. Bu hususta Türkiye, bu ülkelerin bağımsızlıklarının pekişmesi, toprak bütünlüklerinin korunmasını ve potansiyellerinin faaliyete geçirilmesi, Batı ile her alanda birleşme için işbirliği ve güvenlik gibi konularda önem arz etmektedir. Gelinen noktada Türkiye, Kafkasya ülkeleri ile yakın bir işbirliği kurmak ve geliştirmek idealindedir.[317] Bölgedeki ekonomik potansiyeli değerlendirmek isteyen Türkiye, bölgenin zengin enerji kaynaklarını kullanarak diğer bölgelere olan enerji bağımlılığını azaltmayı amaçlamıştır. Bu durum Türkiye'nin enerji nakil hatlarında önemli bir coğrafyaya dönüşmesini de birlikte getirmiştir. Bölge devletleriyle olan iyi ilişkiler, Türkiye'nin dış ticaretinin gelişmesi bakımından da önemli bir etkendir.[318] Türkiye kadar bölgenin de

[314] Üren, **age**, s. 594.
[315] Üren, **age**, s. 599.
[316] Kantarcı, **age**, s.154.
[317] Kantarcı, **age**, s.173-177.
[318] Sandıklı vd., **age**, s. 56.

Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye ihtiyacı vardır. Avrasya'nın merkezinde yer alan Rusya gibi Orta Asya ve Kafkasya'da yer alan beş bağımsız Türk devleti de uluslararası ekonomik sistemle veya uluslararası denizlerle bağlantı imkânından yoksun olması bu devletlerin Türkiye ile ilişkileri geliştirmeleri için önemli bir faktördür.[319]

Kafkasya'daki Türk halkları ile Türkiye arasında kültürel bir yakınlık söz konusudur. Özellikle Güney Kafkasya ile Türkiye'nin ilişkileri karşılıklı güven temeliyle iyi yönde gelişerek devam etmektedir. Özellikle Güney Kafkasya bölgesinde yaşayan Türkler, Türkiye'yi kendilerine model olarak görmektedirler. Türkiye'nin bölgede kültürel anlamda bir ağırlığı vardır ve bu ağırlığı kullanarak bölge ülkelerini etkisi altına alabilmektedir. Bu durumların hem Güney Kafkasya'nın hem de Türkiye'nin istikrarına ve güvenliğine önemli katkıları vardır.[320] Kafkasya ile ilişkilerde TİKA önemli rol oynamaktadır. Açılımı, Türk İş birliği ve Kalkınma Ajansı olan TİKA; 24 Ocak 1992 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir örgüt olarak kurulmuş daha sonra 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa bağlanmıştır. Hedefi öncelikle Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'nin komşu ülkeleri olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak ve bu ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim konularında işbirliği projeleri geliştirmektir. TİKA, özellikle Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyeti öğrencilerine Türkiye'de burs imkânları sağlamak ve bu ülkelerden gelen uzman ve öğretmenleri eğitmek adına başarılı projeler gerçekleştirmiştir.[321]

[319] Üren, **age**, s. 595.
[320] Hasan Oktay ve Ufuk Cerrah, **age**, s. 209.
[321] Tayyar Arı, **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine,** MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 247.

SONUÇ

Kafkasya bilimcilerinin Kuzey ve Güney olarak ayırmış olduğu Kafkasya bölgesi coğrafi olarak oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır. Kuzey Kafkasya'da Çeçenya, Dağıstan, Kuzey Osetya, Kabartay-Balkarya, İnguşya, Adigey, Karaçay-Çerkesya; Güney Kafkasya'da Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ülkeleri bulunmaktadır. (Gürcistan'a bağlı Abhazya, Güney Osetya, Azerbaycan'a bağlı Karabağ.) Kafkasya göç hareketlerinin geçiş noktasında bulunması nedeniyle tarih boyunca işgal ve mücadele alanı olmuştur. Bu bölgede Türkler dağınık bir şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. Kafkasya bölgesi; Jeostratejik bağlamda Orta Asya'nın giriş anahtarıdır. Orta Asya açısından Batı piyasalarına açılmakta olan bir köprüdür. Orta Asya'nın tamamıyla değerlendirildiğinde de bölgede mühim oranda petrol ve doğal gaz rezervleri vardır. Tüm bu durumlar bölgenin stratejik önemini artıran faktörlerdir.

Kafkasya, Rusya'yı Basra Körfezi'ne ulaştırabilecek en kestirme yoldur. Bunun dışında, Kafkasya bölgesinin etrafındaki ülkeler, özellikle Basra Körfezi Havzası da birçok kaynakları bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenlerden ötürü Kafkasya'nın önemi, geçmişe bakarak daha da artmakta ve Rusya için daha da önemli bir hal almaktadır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgede ki stratejik dengeleri belirleyen önemli ülkelerdir. Azerbaycan bölgenin en büyük devletidir. Hazar ile Orta Asya kaynakları dünya piyasasına bu bölge üzerinden ulaştırılmaktadır, bu durumda yine bölgenin önemi artıran faktörlerden birisidir. Bölgenin önemi Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle daha da artmıştır.

Kafkasya bölgesi geçmişten günümüze birçok sorunla var olmuştur. Bu sorunların başlıcaları; Ermenistan-Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ sorunu, Gürcistan'daki etnik problemler, Ermenistan'ın irredantizm politikaları, bölgesel ve global güçlerin Kafkasya'yla alakalı siyasetleri, enerjide güvenlik, Hazar'ın güvenlikle ilgili problemleridir. Bölgede ki Türk varlığına bakıldığında ise; Nogay Türkleri, Kundurlar, Karaçaylar, Balkarlar, Kumuklar, Azerbaycan Türkleri, Ahıska Türkleri, Gürcistan Kıpçakları, Terekemeler, İran Türkleri ve Rusya'daki Kafkas Türkleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kozmopolit bir bölge olan Kafkasya'da tarih boyunca birçok milletin izlerine rastlamak mümkündür. Kafkasya gerek stratejik konumu gerekse yer altı zenginlikleri bakımından her daim büyük devletlerin uğruna mücadele verdikleri bir bölge olmuştur. Rusya, İran, Türkiye, İngiltere ve ABD ve diğer devletler için bugün hala bir rekabet alanı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bölgenin doğal gaz-petrol gibi zenginliklere sahip olması, coğrafi açıdan Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlaması hiç şüphesiz bölgenin önemini arttıran faktörlerdir.

"Eski Dünya" olarak adlandırılan dönemde ticaret için çok önemli bir bölge olmuş, İpek Yolu güzergâhı bu bölgeden geçmiştir. Kavimler göçüyle birlikte bölgeye gelen Türkler hem bölgeye yerleşerek oranın Türkleşmesine hem de sonraları bu bölgede İslamiyet'in yayılmasına öncülük etmişlerdir. Türklerin bölgede ciddi anlamda hâkimiyet sağlaması Selçuklular döneminde olmuş, Osmanlılar döneminde bu hâkimiyet pekişmiştir. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu döneminde bir hâkimiyet sağlanmışsa da bu, Kafkasya'nın tamamında mümkün olmadığı gibi Rusya'ya girişilen rekabette de uzun vadede başarı sağlandığını söylemek güçtür.

Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelmesinin Fatih Sultan Mehmed ile başladığı söylenebilir. Osmanlı bölgeye yönelmesiyle karşısında İran ve Rusya'yı bulmuştur. Bu hususta Osmanlı-Rus, Osmanlı-İran ve Rus-İran mücadeleleri çerçevesinde; Kürekçay Antlaşması, Gülistan Antlaşması, Türkmençay Antlaşması, Kırım Savaşı, Küçük Kaynarca Antlaşması, Yaş Antlaşması, Edirne Antlaşması, Ayestefanos Antlaşması ve Berlin Antlaşması gibi antlaşma ve gelişmeler Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasını şekillendirmiş ve klasik dönemde daha çok Batıya doğru ilerleme politikası izleyen Osmnalı Devleti, son zamanlarda devletin eski gücünü kaybetmesiyle Kafkaslarda da hakimiyet kuramamıştır.

Milli mücadele dönemine bakıldığında küllerinden doğmaya çalışan Türkiye'nin Kafkasya bölgesinden uzak kalmamak adına büyük çabaları olduğu anlaşılmaktadır. Kafkasya Cephesi, Sarıkamış Bozgunu, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, özellikle Enver Paşa'nın bölge üzerindeki faliyetleri bunu kanıtlar niteliktedir. Mustafa Kemal'in bölgeye yaklaşımına bakıldıldığında, Sovyetler ile dostluklarının baki olmadığını ve bu yüzden Türk dünyası ile her an iletişimde olmaları gerektiği kanaatinde olduğu söylenilebilir. SSCB-Türkiye ilişkilerinin Mustafa Kemal döneminde işbirliği çerçevesinde ilerletildiğini de belirtmekte fayda vardır. Yeni kurulmuş olan bir devletin menfaatlarini gözetmek adına Sovyetler Birliği ile yakınlık kuran Türkiye, Kafkasya'da yaşanan hadiseleride yakından takip etmiştir. İsmet İnönü dönemi Türkiye dış politikası incelendiğinde ise Türkiye'nin bu

dönemde hem demokrasiyi ülke içerisinde oturtmaya çalışmakta hem de ekonomik ve toplumsal sıkıntılarla uğraşmaktadır. İnönü döneminde gerçekleştirilmiş olan Moskova ziyareti de ilişkilerin ilerlemesi adına önemlidir. II. Dünya Savaşı boyunca tarafsızlık politikası izleyen Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ni karşısına almadan Batı yönlü bir politika izlediği söylenilebilir.

Menderes dönemine gelindiğinde, Demokrat Parti'nin ilk dönemlerinde SSCB ile Türkiye ilişkilerinin iyi anlamda bir ilişki içerisinde olduğunu söylemek zordur. Bu dönemde Türkiye, Batı blokuna yakınlık göstermektedir. Zaten Adnan Menderes'in dış politikası denildiğinde akla "Aktif Amerikancılık" tanımı gelmektedir. 1955-1956'lı yıllara gelindiğinde SSCB ile Türkiye ilişkileri düzelmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde de SSCB'nin Kafkasya'ya karşı Türkiye'nin etkin bir politika izlemesine izin vermediğini söylemek mümkündür.

1960-1980 arası dönemde, bu dönemin öncelikle iki askeri darbe arası dönem olduğunu göz ardı etmemek ve dönemi buna göre incelemek oldukça önemlidir. Bu dönemde Türkiye, öncelikle Batı yönlü bir politika izlerken sonrasında çok yönlü bir politika izlemeye başlamıştır. 1960-1980 arası dönemde SSCB-Türkiye ilişkilerinin önemi de Türkiye açısından büyüktür. Karşılıklı üst düzey ziyaretler, imzalan antlaşmalar, SSCB'den sağlanan ekonomik yardımlar ile tam bir işbirliği içerisinde iki ülke ilişkileri yürütülmüştür. 60-80 arası dönemde Kafkasya politikasına bakıldığında ise Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi bitene kadar bölgeye çok fazla yaklaşamadığı anlaşılmaktadır.

1980-2002 dönemi Kafkasya ve dış politikasını incelediğimizde ise Turgut Özal zamanında SSCB ile yine karşılıklı iyi ilişkiler kurulmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Türkiye'nin daha çok ABD eksenli bir politika izlediği görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla birlikte Türkiye bölgede rahat bir nefes almış, Kafkasya ülkelerinin bağımsızlıklarını hiçbir ayrım gözetmeksizin tanımıştır. Bu süreçte özellikle Güney Kafkasya ülkeleriyle iyi ilişkiler kurulurken Kuzey Kafkasya ile ilişkiler daha sınırlı kalmıştır. Özal döneminde bölgeye ziyaretler gerçekleştirilmiştir. 1991-1993 yılları arasında bölge ülkeleriyle pek çok antlaşma imzalanmış Türkiye bölgeden pek çok öğrenciyi ülkeye kabul etmiştir. Kendisini bölgede "Abi Devlet" olarak görmüştür. Ancak bölgeyi tam olarak anlayamamış ve ilk aşamada bölgeye daha çok duygusal yaklaşmıştır. Süleyman Demirel'in 1,1 milyar kredi sözü vermesi Türkiye'nin bölgeye duygusal yaklaşımının kanıtı olarak gösterilebilir. 1995'ten sonraki dönemde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk ülkeleriyle Rusya Federasyonu'nu dışarda bırakmayan, daha gerçekçi ve düzenli işbirliğine dayalı bir

politika izlemiştir. Türkiye'nin Kafkasya ülkeleriyle ilişkileri genel anlamda; bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, iç işlere karışmama ve sınırların korunması üzerine kuruludur.

Rusların hâkimiyetleri döneminde Kafkasya; katliamların, sürgünlerin acıyla sulanan toprakların egemen olduğu bir bölge haline gelmiştir. Rusların bölgede izlemiş oldukları "böl ve yönet" politikasıyla uzun süredir karşı karşıya olan Kafkasya bölgesindeki Türk halkları kimi zaman direniş göstermiş olsa da bu direnişler istedikleri gibi sonuçlanamamıştır. Türkiye için hayati bir öneme sahip olan Kafkasya ile tarihi yakınlığın yanı sıra dış politika bakımından da yaklaşmak ve birlikte hareket etmek gerekmektedir. Bu bölge Türkiye'yi Orta Asya'ya ve bölgedeki Türk Cumhuriyetlerine bağlayan bir köprü vazifesi görmektedir. İncelenen dönemde Türkiye'nin bu konuda yeterli adımlar atılamamıştır. Ancak bundan sonrası için Türkiye dış politikasını şekillendirilirken Kafkasya bölgesine mantıksal çerçevede büyük oranda yer verilmesi Türkiye ve ülke geleceği için icap eden bir durumdur. Kafkasya ile iyi ilişkiler kurmak isteniyor ise bu bölgenin çok daha yakından tanınması gerekmektedir. Türkiye bir şekilde bölge içerisinde varlığını hissettiremez ise geçmişte olduğu gibi ancak Kafkasya'da yaşanan olaylara seyirci kalmaya devam edecektir.

Dünyada artan enerji ihtiyacı, ticaret hacminin büyümesi, Çin'in dünya siyasetinde aktif bir pozisyona gelmesiyle birlikte ABD ve Rusya arasında oluşan çift kutuplu dünya siyaseti de değişmektedir. Rusya'nın artan enerji taleplerini karşılayabilmek için zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri yoğunlaşmıştır. Çin'in üretime dayandırdığı ekonomi modeliyle tesis etmeye çalıştığı Kuşak-Yol Projesi için de Türkî Cumhuriyetler stratejik bir konumdadır. Kafkasya bölgesi de değişen siyasi ve ticari dengeler göz önüne alındığında son derece önemli bir noktadadır. Bulunduğu konum nedeniyle hem Rusya'nın hem Çin'in hem de Türkiye'nin siyasi rekabet alanı içindedir. Türkiye, son dönemde Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerle geliştirilen iyi ilişkiler ve ticaret anlaşmalarıyla Kafkasya bölgesi için hem bir umut olmuş hem de Türkiye üzerinde ticaret yaparak ekonomik olarak zenginleşme fırsatı yakalamıştır.

Kafkasya'da bölgesindeki insanlar Rus baskısıyla çok büyük acılar yaşamışlardır. Ne kendi kaynaklarından istifade edebilmişler ne de güçlü bir siyasi birlik kurabilmişlerdir. Türkiye'nin Kafkasya'daki halklarla bir gönül bağı olmasına karşın siyasi ve ekonomik olarak bu bölgede ciddi bir hâkimiyet tesis edememiştir. Türkiye, rejimiyle, gerçekleştirdiği inkılabıyla, istikrarıyla Türkî Cumhuriyetler için ve dünyadaki Türk nüfusu için de bir umut

olmuştur. Kafkasya halkları da gerek ticari gerekse siyasi olarak Türkiye'ye daha çok ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'nin bu duruma kayıtsız kalması düşünülemez. Yeni ekonomik düzende bir ticaret koridoru oluşturma ve bölge insanının ekonomik refaha ulaşma fırsatı muhakkak değerlendirilmesi gereken bir husustur. Tarih yaşanmış ve dünde kalan bir mefhum olmadığı gibi devam eden geleceğe dair önemli bir yol göstericidir. Yine tarih disiplinler arası bir bilimdir. Ekonomik, siyasî, kültürel, dinî, sosyolojik boyutlarıyla ele alındığında anlam kazanır. Bu anlamda Türkiye'nin pek çok alana ışık tutması açısından tarihi temelleri dikkate alarak Kafkasya ile daha ileri düzey bir ilişki kurması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AÇMA Bülent ve Kübra YENİŞEN, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi,** 2 (2013), s. (131-149).

ADİLOĞLU Adilhan, "Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı 24, s. (7-30).

ADİLOĞLU Adilhan, "Karaçay-Malkar Türklerinin Rus Hâkimiyetine Girişi", **Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**, **International Periodical for the Languages**, Sayı 1, (2008), s.(145-201).

Ahmet İLYAS ve Orhan TURAN, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", **Atatürk Dergisi**, 1 (1), s.(319, 339).

AKBABA Dilek, "Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine", **Tehlikedeki Diller Dergisi,** 2 (2013), s. (232-242).

AKBABA Dilek, "Nogay Türklerine Genel Bir Bakış" **Yeni Türkiye Dergisi**, 80 (2015), s.(313-319).

AKHİYADOV Mokhmad, **Kuzey Kafkasya Raporu: Kafkasya'da Din, Siyaset ve Etnisite,** Araştırma 111, İNSAMER, Ocak 2020.

ALAKBAROV Rashad, "Türkiyenin Kafkasya Politikası'" https://www.academia.edu/9058972/T%C3%BCrkiyenin_Kafkasya_politikas%C4%B1 (ET:01.11.2022).

ALİYEV Saleh Muhammedoğlu, "Kafkasya", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 24 (2001), s.(158-160).

ALLEN W.D.E ve MURATOFF Paul, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** 54 (2001), s. (52-59).

ALPARGU Mehmet ve ŞAHİN Enis, "Sovyet Rusya'nın Dağılmasından Sonra Kafkasya'da Kimlik Problemi", **Akademik İncelemeler Dergisi,** 1 (2007), s.(329-345).

ALTINANIT Hasan İzzet, **Özgürlüğün Görkemli Ülkesi Kafkasya,** Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2014.

APA Adilhan, **Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni,** Türk Tarihi Araştırmaları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türkler, Cilt 2, s.(9).

ARAS Osman Nuri, "Ekonomik Neden Ve Sonuçları Bakımından Hazar'ın Güvenlik Sorunu (Ekonomik Nedenler ve Sonuçlar Açısından Hazar Denizi Güvenliği Sorunu)", **SSRN Elektronik Dergisi,** 2012, s.(273-284).

ARBAÇ İmren, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye ve Sovyet Rusya Arasında Yapılan Moskova Anlaşması'nın Önemi (16 MART 1921)", Cezmi Eraslan vd. (Ed.)**, Mütarekeden İstiklâle 1921 Yılında Millî Mücadele**, içinde s.319-336, Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2021.

ARI Tayyar, **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine,** MKM Yayıncılık, Bursa 2010.

ARSLAN Nebahat ve TEKİR Süleyman, "Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümeti'nden, TBMM'ye Fahrettin Erdoğan", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6 (2010), s.(4).

ASKER Ali ve ŞEYBAN Sedanur, "Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları", **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı7 (2021), s.(34-50).

ASKER Ali, "Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan" (Dipnot) https://turuz.com/storage/Language/2018/2239-Xalqlar_Ve_Diller_Labirenti_Daghistan-Ali_Asker-2014-81s.pdf (ET:02.10.2022)

ASLAN Betül, **"Azerbaycan"**, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33285 (ET:04.09.2022).

ASLANLI Araz ve KURBAN Vefa, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1 (2016), s. (31-43).

ATABAY Mithat, **Türk Dış Politikası**, Paradigma Akademi, Çanakkale 2014.

ATEŞ Sinan, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya" , **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi,** 5 (2013), s.(163-178).

ATTAR Aygün, "Atatürk'ün Kafkasya Politikası", **Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları**, https://www.altayli.net/ataturkun-kafkasya-politikasi.html (ET: 04.11.2022).

AYAN Ergin, "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", **Odü Sosyal Bilimler Enstitüsü-Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (2010), s.(19-50).

AYDIN Mustafa, **Küresel Politikada Orta Asya**, Nobel Yayınları, Ankara 2005.

AYDIN Nurhan ve AYGÜN Elif, "Cenüb-i Garbi Kafkas Hükümeti ve Bölgede ki Faaliyetleri", **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, 2 (2019), s.(309).

AZER San'an. **İran Türkleri,** Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942.

BAĞCI Hüseyin ve AKÇİÇEK Arda, **Türk Dış Politikası-II,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013.

BAĞCI Hüseyin, **Türk Dış Politikası,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2018.

BAL İdris, **Türk Dış Politikası (1960-1980),** TTA Yayınları, Ankara 2015.

BALCI Ali, **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.

BARDAKÇI Murat, **Enver,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

BARTHOLD V.V., **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri,** Yayına Hazırlayan: Hüseyin Dağ, Çağlar Yayınları, Ankara 2004.

BAYRAKTAR Hilmi, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları", **Bilig Dergisi**, 45 (2008), s.(45-72).

BCA, 272-0-0-11, 19-95-17 (25.09.1924)

BCA, 272-0-0-12, 41-49-4 (25.05.1924)

BCA, 272-0-0-12, 42-52-2 (03.08.1924)

BCA, 272-0-0-12, 49-98-23 (11.09.1926)

BCA, 30-1-0-0 / 35-216-28

BCA, 30-10-0-0 / 261-759-1 (13.01.1934)

BCA, 30-10-0-0 / 83-549-16 (26.07.1930)

BCA, 30-18-1-2 / 4-35-3 (12.06.1929)

BCA, 30-18-1-2 / 559-503-6 (19.07.1986)

BCA, 30-18-1-2 / 559-505-7 (28.07.1986)

BCA, 30-18-1-2 / 677-163-7 (08.03.1991)

BCA, 30-18-1-2 / 730-378-6 (12.11.1992)

BCA, 30-18-1-2 / 744-439-6 (01.04.1993)

BCA, 30-18-1-2, 4-32-9 (26.05.1929)

BCA, 30-18-1-2, 4-35-3 (12.06.1929)

BCA, 30-18-1-2, 4-48-16 (19.02.1922)

BECENEN Özgün, **1974 Kıbrıs Hava Harekâtı'nın Batı Trakya'daki Yansımaları Bir Sözlü Tarih Çalışması**, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2021.

BİLGE A. Suat, **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

BOZDAĞ İsmet, "Atatürk'ün Sofrası, İstanbul 1970, s. 26–27; Akt. Ercan Çelebi, "Atatürk ve Türk Dünyası", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 18 (1), s.(204).

BOZKAYA Özge ve EYLEMER Sedef, "Güney Kafkasya'da Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler Sorunu: Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi,** 1 (2019), s.(109-142).

BUDAK Mustafa, **1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.

BUNİYATOV Ziya Musa, "Azerbaycan Asya'nın batısında bulunan, İran ile Sovyetler Birliği arasında bölünmüş bölge", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4 (1991), s.(317-318).

CABBARLI Hatem, "Ermenistan'da Siyasi Aktörler ve Partiler", https://turuz.com/storage/Turkologi/2018/2870Ermenistanda_Siyasi_Aktorlar_Ve_Partiler-Xatem_Cabbarli-2014-57s.pdf (ET:13.02.2021).

CAFEROĞLU Ahmet, **Türk Kavimleri,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

CEBESOY Ali Fuat, **Moskova Hatıraları,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

CHOSSUDOVSKY Michel, "Global Research, The Eurasian Corridor: Pipeline Geopolitics and the New Cold War", 22 Ağustos 2008, https://www.globalresearch.ca/the-eurasian-corridor-pipeline-geopolitics-and-the-new-cold-war/9907 (ET:17.02.2021), Akt: Nilgün Ercan

CULTER Robert M., "Kafkasya'daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri", http://www.robertcutler.org/download/pdf/ch04srmt.pdf (ET:22.12.20)

ÇAM Mehmet Mert, "Ermeni Terör Örgütleri ve ASALA", **Yeni Türkiye**, 61 (2014), s.(1723-1725).

ÇAYCIOĞLU Serdar Oğuzhan, "Çarlık Rusya'nın Kafkas Hattı'nı İnşası ve Kuzey Kafkasya'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi", **TTK Belleten**, 306 (2022), s.(744).

ÇELİKPALA Mitat, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** 25 (2010), s.(93-126)

ÇETİN Pervin, "Nogay Türklerinin Mamay Destanı'na Genel Bir Bakış", **Kesit Akademi Dergisi,** 6 (2020), s.(257-277).

DEDEOĞLU Azad, **Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyılları Arası)**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2018.

DEMİR Ali Faik, **Türk Dış Politikasında Liderler,** Bağlam Yayınları, Ankara 2007.

DEMİRTÜRK Sinan, "İran Türklerinin Örgütlü Mücadele Girişimleri ve Buna Yönelik Kurduğu Teşkilatlar", **Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi,** 25 (2020), s.(343-357), s.(152-171).

DENİZHAN Emrah, "Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve Tika", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 1 (2010), s.(17-23).

DOĞRU Bülent, "Arrow'un Tercihlerde İmkânsızlık Teorimi İle Kafkasya'daki Sorunlara Bakışı", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi,** 1 (2015), s. (1-10).

DURAK Gökhan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,** 9 (2015), s.(506-520).

DURDU Mehmet Burak, "Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 62, cilt 21, s.(565-567).

DURSUN Davut, "Gürcistan", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 14 (1996), s.(310-311).

DURSUN Davut, "Kafkasya", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 24 (2001), s.(157-158).

EMECEN Feridun. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

ERKAN Süleyman, "Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği Dönemlerinde Etnik Sürgünler", **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, 1 (2006), s.(170-172).

EROĞLU Ce, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1990.

EVSİLE Mehmet, **Millî Mücadele Tarihi,** Etüt Yayınları, Samsun 2012.

FOUSKAS Vassilis K., **Balkanlar Ortadoğu Kafkasya Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları,** Çev: Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2004.

GÖKÇE Mustafa ve TOMBULOĞLU Tuba, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Cihat Yıldırım vd. (Ed.), **20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri**, içinde s.49-81, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021.

GÖKDEMİR Taner, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının Kafkasya'yı İlgilendiren Maddeleri", Uluslararası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın 140. Yılında Kafkas Göçleri ve Etkileri Sempozyumu, İstanbul 2017, s.(87-88).

GÖL Hacer, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 1 (2016), s.(153-170)

GÖRÜRYILMAZ Mustafa, **Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler**, Qismət Yayınları, Bakü 2009.

GUZE Alman Yarbay, **Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler,** Çev; Yarbay Hakkı AKOĞUZ, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

GÜNAY Umay Türkeş, **Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe**, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

GÜRBÜZ Vedat, **Kafkasya'da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler,** Kadim Yayınları, Ankara 2012.

GÜRÜN Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

HACILI Asif, **Ahıska Türkleri: İnanç Dünyası,** Mutercim Yayınları, Bakü, 2014.

HARUNOĞULLARI Muazzez, "Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele " **International Journal of Geography and Geography Education,** 38 (2018), s.(202-217)

İNBAŞI Mehmet, GÜLSOY Ersin ve GÜNEŞ YAĞCI Zübeyde, **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

İYİKAN Necati, **Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010,** Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011.

KAFKASYALI Ali, **İran Türkleri,** Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010.

KAHYA Aycan, **Kıbrıs'ta Dondurulmuş Bir Sorun: Kapalı Maraş**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2022.

KALKAN Duhan, **Güney Kafkasya Bölgesi'ndeki Etnik Çatışma Alanları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

KANOĞLU Canan Selvi, "Karaçay-Malkar Destanları", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,** 25 (2008), s. (115-127)

KANTARCI Hakan, **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

KAPUCU Davud, "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 4 (2020), s.(84-85).

KARADENİZ Yılmaz, **İran Tarihi (1700-1925)**, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

KARAGÖZ Rıza, "Osmanlı Devleti´nin Kafkasya Siyaseti", **Ankara Bilim Üniversitesi Akademik Açı Dergisi,** 2 (1997), s.(155-170).

KARATAŞ Ömer ve ARBATLI Mehmed Sait, "Kumuk Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçü", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** 1 (2015), s.(101-120).

KASIM Kamer, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu", **Akademik Bakış Dergisi**, 1 (2007), s.(60-61).

KASIM Kamer, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Usak Yayınları, Ankara 2009.

KAYA Mehmet, "İran Türkleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** 180 (2009), s.(137-148).

KAZICI Ziya, **Osmanlı Devleti Tarihi,** Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015.

KAZIMZADE Firuz, **Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1927 Türkiye-İngiltere-Rusya-Ermeniler-Gürcüler-Türkler**, Çev: Cengiz i. Çay, Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2016.

KELEŞYILMAZ Vahdet, "Kafkas Harekâtının Perde Arkası", **Atatürk Araştırma Dergisi,** 47 (2000), s.(367-393).

KEMALOĞLU Muhammet, "Kafkasya Tarihi, Geçmişi Etnik ve Dini Yapısı, Terekeme (Karapapah) Türkleri", **Akademik Bakış Dergisi,** 32 (2012), s.(1-16).

KEMALOĞLU Muhammet, "Terekeme-Karapapah Türklerinin Görenek Gelenekleri (Muş-Bulanık Çevresinden Örnekler)", **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, 75 (2022), s.(43-78).

KILDIROĞLU Mehmet, "XII. Yüzyıldan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçakları", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 41 (2020), s.(228-245).

KILIÇ Selda, "Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor", **Dergi Park,** 34 (2015), s.(687-714).

KIRZIOĞLU M. Fahrettin, **Kars Tarihi I. Cilt**, Işıl Matbaası, İstanbul 1958.

KOCAMAN Muhammed Emin, "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı 3, s.(152).

KOÇAK Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** İletişim Yayınları, Ankara 1986.

KÖSE İsmail, "Boraltan Faciası; Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi (1945)", **Atam Dergisi**, 93 (2016), s.(149-186).

KÖSE İsmail, **TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, Cilt:9, Toplantı:1, 101. Birleşim (18.07.1951)**;https://www.ismetinonu.org.tr/boraltan-koprusu-olayi-agustos-1945/ (ET:05.11.2022).

KURAT Akdes Nimet, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-TTK Yayınları, Ankara 1987.

KURTULUŞ Rıza, "Kumuklar", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 26, 2002, s.(372-373).

KUZGUN Emrullah, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ve Siyasi Faaliyetleri**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2019.

MİZANCI Murad, **Muhteşem Yüzyıl (Tarih-i Ebu'l-Faruk, III/2),** Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

MOGHANİRAHİMİ Samad, "Tarihten Günümüze İran'daki Türkler ve Türk-İran İlişkileri", **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,** 2 (2021), s.(213-220).

MUMCU Uğur, **40'ların Cadı Kazanı,** Um:ag Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

MURADOV Vidadi, **Qarabağ Bölgəsinin Xalçaçılıq Tarixi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası**, Azər-İlmə, Xalçaçılıq Merkezi, Bakü 2015.

MUTALLİMOV Dadaş, **Azerbaycan Hanlıkları ve Gülistan-Türkmençay Antlaşmaları,** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014.

NERİMANOĞLU Kâmil Veli ve MURADOV Nazım, "Azerî (Türk) – Ermeni İlişkilerinin Tarihî ve Kültürel Boyutu Üzerine", **Yeni Türkiye Dergisi,** 60 (2014), s.(1-46).

NEZİROĞLU İrfan ve YILMAZ Tuncer, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri,** Cilt 3, s.(1334-1336), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

NOVRUZOVA Gülreyhan, **Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı,** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Kayseri 2005.

OKTAY Hasan ve CERRAH Ufuk, "Türkiye'nin Kafkasya'ya Yönelik Politikalarını Şekillendiren Etmenler ve Dış Politika Önerileri", **Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi-Kafkassam Dergisi**, 2018, s.(1-34).

OKTAY Hasan ve CERRAH Ufuk, **Uluslararası Politikada Kafkasya,** Hitabevi Yayınları, Ankara 2018.

OKTAY Hasan, "Ermenistan Diplomasisi ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi,** 60 (2014), s.(1-5).

OKTAY Hasan, "Kafkaslarda Rus Yayılması Karşısında Osmanlı-Kaçar Faktörünün Harekete Geçirilme Teşebbüsü", **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** 2 (2017), s.(379-392).

ORAN Baskın, "Türkiye'nin Balkan ve Kafkas Politikası", Paris'deki Institut de Relatlons Internatlonales etStrateglques'de verilen konferansın Türkçe metnidir, 29 Kasım 1994, s.(271-278).

ORAN Baskın, AKDEVİLİOĞLU Atay, ERHAN Çağrı, TELLAL Erel, ALPKAYA Gökçen, UZGEL İlhan, ÖZERSAY Kudret, FIRAT Melek, AYDIN Mustafa, KÜRKÇÜOĞLU Ömer, BAYKAL Sanem ve ARAT Tuğrul, **Türk Dış Politikası,** İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

ORTAYLI İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ORTAYLI İlber. **Üç Kıtada Osmanlılar,** Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZCAN Tuğrul, **Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı**, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

ÖZKAN Gökhan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", **Akademik Bakış Dergisi,** 7 (2010), s.(17-40).

ÖZKUL Osman ve VERMEZ Hüseyin, "Dağlık Karabağ Probleminin Tarihi ve Siyasi Nedenleri", **Yeni Türkiye Dergisi,** 60 (2014), s.(1-14).

ÖZTÜRK Mustafa, **Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Politikası,** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

PAK Kübra, **Soğuk Savaş Döneminde SSCB'nin Kıbrıs Politikası**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2023.

PAŞAYEVA Mehebbet, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış" https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/PA%C5%9EAYEVA-Mehebbet-AZERBAYCAN-T%C3%9CRKLER%C4%B0N%C4%B0N-ETN%C4%B0K-TAR%C4%B0H%C4%B0NE-KISA-B%C4%B0R-BAHI%C5%9E.pdf (ET:04.09.2022).

PEKER Bayram, **İsmet İnönü'nün Başbakanlık Dönemi (1931-1937),** İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2005.

PİRİYEVA Sevil, "**Ahiska Türkləri Azərbaycanda (tarixi, sosial-mədəni həyatı)**", Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A. A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı «Elm» 2005.

POLAT Doğan Şafak, "Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri", **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (2019), s. (248-265).

QARAOĞLU Fazil, **Dağlıq Qarabağ Münaqişəs**, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası tərəfindən hazırlanmış, Bakü 2015.

QASIMLI Musa, **SSCB-Türkiye İlişkileri Türkiye'de 1980 Darbesi'nden SSCB'nin Dağılmasına Kadar**, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2012.

QƏZƏNƏRQIZI Aynur, "Azərbaycan-qumuq folklor əlaqələri", **Folklor İnstitutu**, 2018.

QULİYEV Samir, "Bölgeselleşme Çerçevesinde Kafkasya'da İşbirliği İmkânları ve Engeller", **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 2019, s.(113-140).

SANDER Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü,** Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1987.

SANDIKLI Atilla, İSMAYILOV Elnur ve GAFARLI Orhan, **Kafkasyada'ki Gelişmeler ve Türkiye**, Bilgesam Yayınları, Ankara 2014.

SAPMAZ Ahmet, **Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri,** Ötüken Neşriyat, Ankara 2008.

SARAY Mehmet, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.

SEFEROV Rehman ve AKIŞ Ayhan, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** 4 (2008), s.(393-411).

SÖNMEZ Bingür ve YILDIZ Reyhan, **Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış**, İkarus Yayınları, İstanbul 2007.

ŞAHİN Hasan, "Kırım Harbi'nde (1853-1856) Doğu Anadolu Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebelerde Başı-Bozuk Birlikleri", **A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 49 (2013), s.(357).

ŞEMŞEK İlknur, "Türkiye'nin Kafkasya Politikası"**, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi,** 2014, s.(2-9).

ŞENSOY Süleyman, **Karadeniz ve Kafkaslar: Ekonomi, Enerji ve Güvenlik**, İstanbul 2017.

T.B.M.M. B: 118 29 . 6. 1993 O: 1 s. (350).

T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946).**

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)**, s.(72-89), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.

TALIBLI Sübhan Elekberoğlu, "İran Basını ve Bilimsel Literatüründe Dağlık Karabağ Sorunu", **Yeni Türkiye Dergisi,** 60 (2014), s.(5-23).

TAVKUL Ufuk, "İkinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya", Nesrin Sarıahmetoğlu ve İlyas Kemaloğlu (Ed.). **İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası**, içinde s.77-93, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2016.

TAVKUL Ufuk, "Kafkasya'daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", **Kırım Dergisi**, 11 (2003), s.(38-46).

TAVKUL Ufuk, "Kafkasya'nın Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi", http://www.circassiancenter.com/ccturkiye/arastirma/0090_kafkasyanin_cografi_konumu_ve.htm (ET:13.12.20).

TAVKUL Ufuk, "Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde Rusya Açısından Çeçenistan'ın Stratejik Önemi" https://www.turansam.org/makale.php?id=214#:~:text=Kafkasya%20Rusya%20i%C3%A7in%20Avrupa%20ile,a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan%20son%20derece%20%C3%B6nemli%20bir (ET:17.12.20).

TAVKUL Ufuk, "Kumuk Türkleri, Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme", **Kırım Dergisi,** 13 (2005), s.(29-39).

TAVKUL Ufuk, "Tarihi ve Etnik Açıdan Karaçay-Malkar Türklerinin Kökeni" https://www.altayli.net/tarihi-ve-etnik-acidan-karacay-malkar-turklerinin-kokeni.html (ET:29.09.2022).

TAVKUL Ufuk, **Kafkasya Gerçeği,** Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, "Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması ile Başlayan Gerilim ve Çatışma Sürecinde Yaşanan Hak İhlalleri ve Türkiye'deki Ermeni Vatandaşlarımızın Durumu Alt Komisyonu", **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması ile Başlayan Gerilim ve Çatışma Sürecinde Yaşanan Hak İhlalleri ve Türkiye'deki Ermeni Vatandaşlarımızın Durumuna İlişkin Rapor,** TBMM Basımevi, Ankara 2021.

TELLİOĞLU İbrahim, "Kafkasya'da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine" **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, s.(558-575).

TOSİK DİNÇ Fadime, "Türkiye-Ahıska Türkleri İlişkileri", Cihat Yıldırım vd. (Ed.). **20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri**, içinde s. 353-408, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021.

TUNCER Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye,** Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

TUNCER Hüner, **Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002),** Kaynak Yayınları, Ankara 2017.

TUNCER Hüner, **Türkiye Dış Politikası 1. Cilt, Osmanlı'dan Cumhuriyete (1789-1920),** Kaynak Yayınları, Ankara 2017.

TUNÇ Zekiye, "İslamiyet'ten Önce Kafkasya'da Türkler", **Yeni Türkiye Dergisi,** Sayı 72, s.(4-17).

TUNÇER Asil S, "ASALA Örgütü", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 233 (2018), Cilt 118, s.(91).

TURAN Şerafettin, "Edirne Antlaşması", **TDV İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1994, s.(442-443).

TÜRKOĞLU İsmail, "Karaçay-Balkarlar", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 24 (2001), s.(380-381).

TÜRKOĞLU İsmail, "Karapapaklar", **TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt 24 (2001), s.(470-471).

TÜYSÜZOĞLU Göktürk, "Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan", **Ermeni Araştırmaları,** 44 (2013), s.(233-276).

ULÇENGO Natalya ve KAZGAN Gülten, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya-Ekonomik ve Kültürel İlişkiler,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

URAL Selçuk, "1914-1915 Yıllarında Kafkasya Cephesi'nde Yaşanan Askeri Olayların Türk Basınındaki Yankıları", **Atatürk Dergisi**, 4 (2015), s.(65-89).

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi,** Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ÜNAL Levent, "Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye'nin Transkafkasya Politikası", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi,** 26 (2009), s.(555-576).

ÜNSAL Emin, **Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikaları ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri (1771-1791)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne 2021.

WEİSBAND Edward, **2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası,** Milliyet Yayınları, Ankara 1974.

YALÇINKAYA Alâeddin, **Kafkasya da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğüme**, Lalezar Yayınevi, Ankara 2006.

YALVAR Cihan, "Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** Sayı 245, s. (279-306).

YAPA Ercan, **1991 Sonrası Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da ki Rolü**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2008.

YEŞİLOT Okan, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 36 (2008), s.(187-199).

YILDIRIM Cihat, TUĞLUOĞLU Fatih, GÖKÇE Mustafa ve OKUMUŞ Osman, **20. Yüzyılda Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri,** Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2021.

YILMAZ Hasan, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", **Birey ve Toplum Dergisi**, 12 (2016), s.(203-232).

YİĞİT Ali, "Rusya Federasyonu'nda Yaşayan Türk Topluluklarının Anadillerini Kullanma Oranlarındaki Bölgesel Farklılıklar", **e-Journal of New World Sciences e,** 2 (2012), s.(16-34).

ZEYREK Yunus, **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri,** Nadir Kitap, Ankara 2001.

http://bilgioloji.com/pages/sosyal/cografya/yer/kafkasya-neresidir/, (ET:13.12.20).

https://www.turkcebilgi.com/irredantizm, (ET:14.02.2021).

https://bpakman.wordpress.com/turk-dunyasi/gunumuz-turkleri-turk-devletleri/kafkasya-turkleri/), (ET:13.09.2022).

http://turkiyenogaylari.hacettepe.edu.tr/nogaylar/, (ET:16.09.2022).

https://www.turansam.org/makale.php?id=10254, (ET:17.09.2022).

https://www.ulkuyaz.org.tr/kuzey-kafkasya-turkleri-ve-ataturk/, (ET:25.09.2022).

https://www.ahaber.com.tr/video/dunya-videolari/analiz-rusyada-turkler-putinden-rahatsiz, (ET:26.10.2022).

https://www.ismetinonu.org.tr/boraltan-koprusu-olayi-agustos-1945/ (ET:05.11.2022).

https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/boraltan-koprusu-faciasinin-98-yasindaki-tanigi-145-azerbaycan-turkunun-katledilisini-unutamiyor/2077212, (ET:05.11.2022) (yazılı ve videolu anlatım).

https://www.turkiyehavadis.com/unultulmayan-lider-menderes/48948/, (ET:06.11.2022).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Nogaylar, (ET:02.12.2022).

https://www.azerbaijans.com/content_1713_tr.html, (ET:03.12.2022).

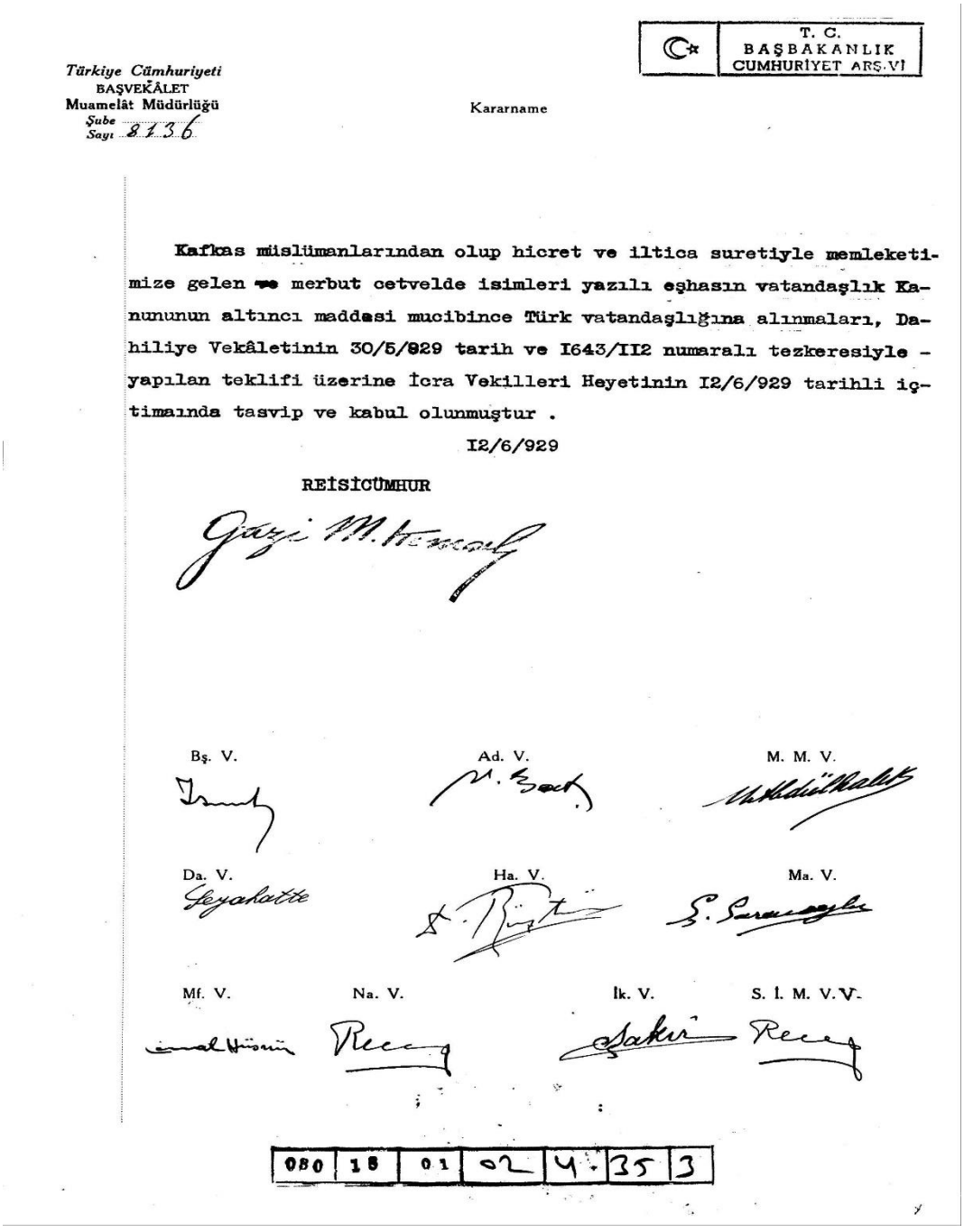
https://tr.wikipedia.org/wiki/Ah%C4%B1ska_T%C3%BCrkleri#:~:text=Ah%C4%B1ska%20T%C3%BCrkleri%20etnik%20olarak%20K%C4%B1p%C3%A7ak,400.000%20aras%C4%B1nda%20oldu%C4%9Fu%20tahmin%20edilmektedir,(ET:03.12.2022)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ah%C4%B1ska_T%C3%BCrkleri#:~:text=Ah%C4%B1ska%20T%C3%BCrkleri%20etnik%20olarak%20K%C4%B1p%C3%A7ak,400.000%20aras%C4%B1nda%20oldu%C4%9Fu%20tahmin%20edilmektedir, (ET:03.12.2022)

https://www.stratejikortak.com/2019/11/iran-etnik-yapi-turkler-nufus.html, (ET:03.12.2022).

EKLER

EK-1: Kafkasya'dan göç ve iltica ederek memleketimize gelen şahısların vatandaşlığa alınmaları.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cümhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube
Sayı 8136

Kararname

Kafkas müslümanlarından olup hicret ve iltica suretiyle memleketimize gelen ve merbut cetvelde isimleri yazılı eşhasın vatandaşlık Kanununun altıncı maddesi mucibince Türk vatandaşlığına alınmaları, Dahiliye Vekâletinin 30/5/929 tarih ve I643/II2 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin I2/6/929 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

I2/6/929

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. Ad. V. M. M. V.

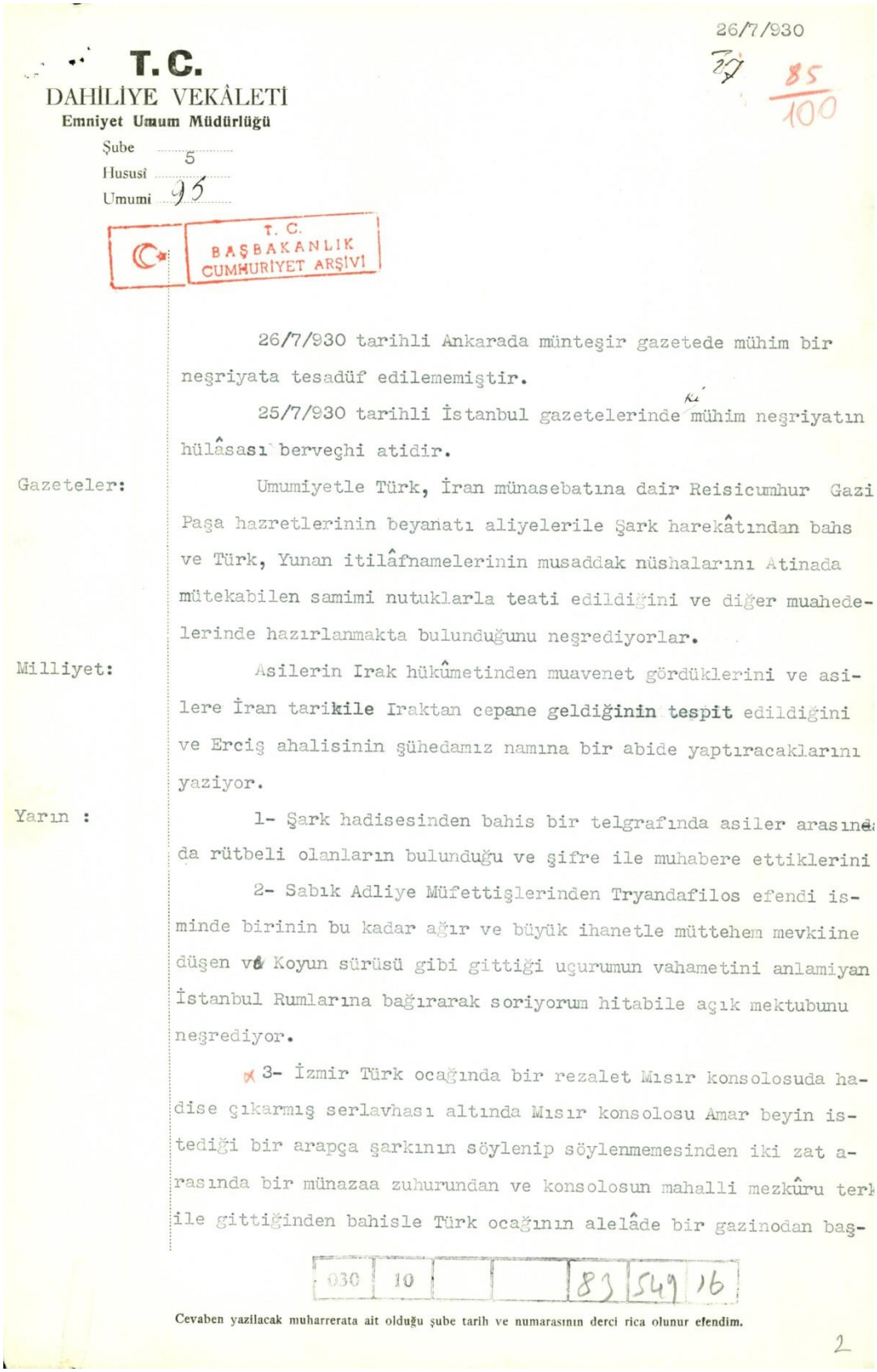
Da. V. Ha. V. Ma. V.

Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V. V.

080 | 18 | 01 | 02 | 4 | 35 | 3

Kaynak: *BCA*, 30-18-1-2 / 4-35-3 (12.06.1929)

Ek-2: Türk-İran ilişkilerine dair Cumhurbaşkanı Gazi Paşa'nın beyanatı, doğudaki olaylarla ilgili telgraf vs. konularda İstanbul ve Ankara gazetelerinde çıkan önemli haberlerin özetleri.

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü
Şube 5
Hususî
Umumi 95

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

26/7/930

85/100

26/7/930 tarihli Ankarada münteşir gazetede mühim bir neşriyata tesadüf edilememiştir.

25/7/930 tarihli İstanbul gazetelerinde mühim neşriyatın hülâsası berveçhi atidir.

Gazeteler: Umumiyetle Türk, İran münasebatına dair Reisicumhur Gazi Paşa hazretlerinin beyanatı aliyelerile Şark harekâtından bahs ve Türk, Yunan itilâfnamelerinin musaddak nüshalarını Atinada mütekabilen samimi nutuklarla teati edildiğini ve diğer muahedelerinde hazırlanmakta bulunduğunu neşrediyorlar.

Milliyet: Asilerin Irak hükûmetinden muavenet gördüklerini ve asilere İran tarikile Iraktan cepane geldiğinin tespit edildiğini ve Erciş ahalisinin şühedamız namına bir abide yaptıracaklarını yaziyor.

Yarın : 1- Şark hadisesinden bahis bir telgrafında asiler arasında rütbeli olanların bulunduğu ve şifre ile muhabere ettiklerini

2- Sabık Adliye Müfettişlerinden Tryandafilos efendi isminde birinin bu kadar ağır ve büyük ihanetle müttehem mevkiine düşen ve Koyun sürüsü gibi gittiği uğurumun vahametini anlamiyan İstanbul Rumlarına bağırarak soriyorum hitabile açık mektubunu neşrediyor.

3- İzmir Türk ocağında bir rezalet Mısır konsolosuda hadise çıkarmış serlavhası altında Mısır konsolosu Amar beyin istediği bir arapça şarkının söylenip söylenmemesinden iki zat arasında bir münazaa zuhurundan ve konsolosun mahalli mezkûru terk ile gittiğinden bahisle Türk ocağının alelâde bir gazinodan baş-

030 | 10 | | | 83 | 549 | 16

Cevaben yazilacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

2

(2)

85
100

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü
Şube 5
Hususi 95
Umumi

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

ka bir şey olmadığını yazmış ve Akşam gazeteside vakayı mezkûreyi havadis şeklinde neşretmiştir.

Vakit: Şark hadisesi dolayisiyle İran hükûmetini mes'ul vaziyete koyan Türk gazetelerine Tahranda münteşir gazetelerin verdiği cevaplardan bahs ve Ecnebi gazetelerin bu bapta neşriyatile beraber bazı delâil serdetmek suretile Tahran gazetelerine cevabı mutazammın bir makale ve Politika gazetesi de aynı esasata istinat etmekle beraber mevzuu bahs dostluğun filiyat ile gösterilmesinden bahis bir makale neşretmiştir.

Politika: Türk, Yunan bahrî kuvvetlerinin tesavisi hakkındaki mukavele bizzat Müsyü Venizelos ile Timalakopolosun Ankarayı ziyaretlerinde müzakere edeceklerini Atinadan aldığı telgraf havadisi olarak yaziyor.

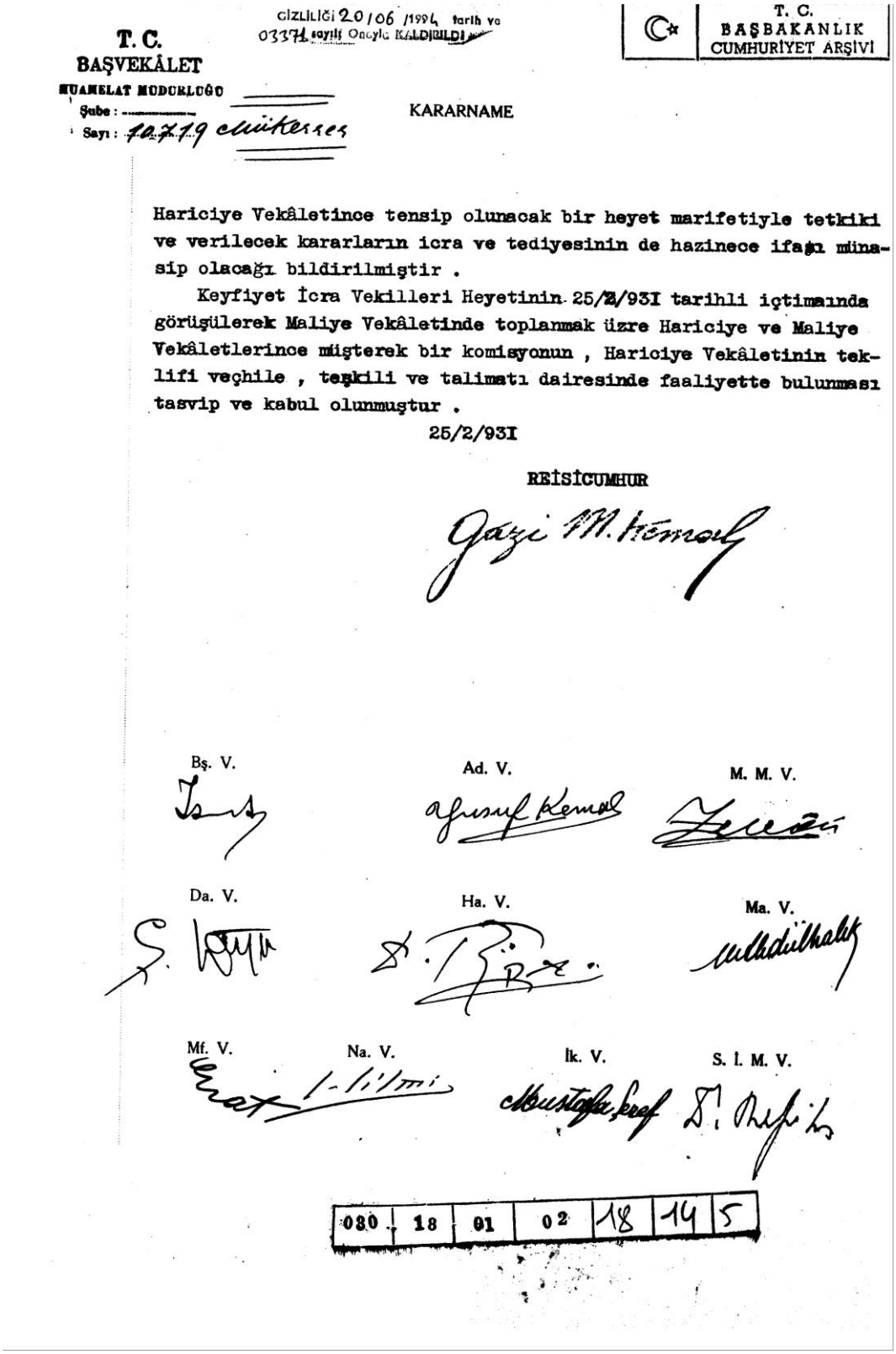
030	10			83	549	16

Cevaben yazilacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

3

Kaynak: BCA, 30-10-0-0 / 83-549-16 (26.07.1930)

Ek-3: Sovyet Rusya'daki Türklerin mülkiyet hukukunun çiğnenmesine karşılık, Türkiye'deki Rus tebaasının malları üzerine yapılmış tasarrufun Hazine'ce karşılanmasını tetkik edecek bir komisyonun kurulması.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube: ———
Sayı: 10719 cümlekeresi

Gizliliği 20/06/1994 tarih ve 03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Hariciye Vekâletince tensip olunacak bir heyet marifetiyle tetkiki ve verilecek kararların icra ve tediyesinin de hazinece ifası münasip olacağı bildirilmiştir .

Keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 25/2/931 tarihli içtimaında görüşülerek Maliye Vekâletinde toplanmak üzre Hariciye ve Maliye Vekâletlerince müşterek bir komisyonun , Hariciye Vekâletinin teklifi veçhile , teşkili ve talimatı dairesinde faaliyette bulunması tasvip ve kabul olunmuştur .

25/2/931

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. İsmet

Ad. V. Fevzi Kemal

M. M. V. Recep

Da. V. Ş. Kâtıp

Ha. V. Kâzım Özalp

Ma. V. Abdülhalik

Mf. V. Cevdet

Na. V. İ. Hilmi

İk. V. Mustafa Şeref

S. İ. M. V. Ş. Saraçoğlu

030 | 18 | 01 | 02 | 18 | 14 | 5

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube : K
Sayı : 10719

KARARNAME

I4/II/928 tarih ve 73I9 numaralı kararnameye zeyldir :

İdarî mukarrerat ve fevkalâda veya istisnaî kanunlarla Türk tebeasının hukuku mülkiyetini kısmen veya tamamen tehdit eden devletlerin Türkiyedeki tebeaları emlâkine mukabeleten bilmisil tedabiri ittihazı hakkındaki (I062) numaralı kanuna tevfikan İcra Vekilleri Heyetince , Sovyet memaliki dahilinde mezkûr sebepler altında zarara uğrayan Türk tebeası hukukunun tazmini için Türkiyede bulunan Rusların menkul ve gayri menkul emvaline vaz'iyet etmek ve bunların hasılat ve bedelinin zarar ve ziyanını isbat eden alâkadarlara tevzi eylemek üzre Maliye Vekâletinde (Tesbiti zarar komisyonu) namiyle bir komisyon teşkil edilmiş ve muayyen müddetten sonra vaki olacak müracaatların kabul edilmemesi takarrür etmiş ve bu komisyon, Bilâhare iştigal edilecek meseleler zuhurunda tekrar toplanmak üzre, faaliyetini tatil eylemiş ise de zikri geçen kanunla istihdaf olunan gaye zarar ve ziyana uğrayan tebeamızın haklarını temin ve istifadan ibaret olmasına vedairei aidesince Rusların emvaline vaziyet edilmeğe devam olunduğu ve alâkadarların haklarının mukabili olan bir çok emvalin mevcut ve varidatının cibayet edilmekte bulunduğu anlaşılmasına binaen müracaat hakkının tahdit edilmesi mezkûr gayeyi ve müsavat lâzimesini muhil telakki ve bu tahdidin ref'i ile tesbiti zarar komisyonunun tekrar faaliyete geçerek içtimalarına muntazaman ve müstemirren devam etmesi hükûmetin maksatlarına uygun mütalea edildiğinden, Rus tebeasının emlâk ve emvalinin yeniden zabt ve müsaderesi katiyen mevzubahs olmamak ve eskiler tamamen taksim edilmemiş ise onların taksimine devam edilmek kaydiyle bu hususta bir karar ittihazı, Hariciye vekâletinin 8/IO/930 , 2I/I/93I tarih ve 96240/546 ve I4II/3I numaralı iki kıt'a tezkeresiyle teklif edilmiş ve Maliye Vekâletinden yazılan 2I/IO/930 , 22/2/93I tarih ve 5486 , 8645 numaralı mütaleanamelerde ; İcra Vekilleri Heyetince muayyen müddetten sonra vaki olacak müracaatların mesmu olmıyacağı takarrür ettiği ve Hariciye Vekâletinin teklifi ; Mahiyet ve mevzuu, bahsi geçen kanun hududuna girmiyecek müracaatlara imkân vereceği gibi yeniden Rus tebeası emvali taharri ve izharı için müsmir olmıyacak mesaiyi ve netice itibariyle de alâkadarların şikâyetini istilzam edeceği cihetle muvafık görülmediği ve ancak Hariciye Vekâletinin teklifi ve hazinenin noktai nazarı tetkik edilerek ittihaz olunacak karar sonraki müracaatların tetkiki lüzumuna mütedair olduğu taktirde zararların talimatı dairesinde ve

[redacted] | 98 | 01 | 02 | 18 | 14 | 5

Kaynak: BCA, 30-18-1-2 / 18-14-5 (25.02.1931)

Ek-4: Azeri Türkleri hakkında rapor.

13. 1. 34.

Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Azeri Türklerinde müşahedeler:

Son defa Makûde toplanan Türkiye-İran Daimî Hudut Komisyonunda Hükûmeti temsil eden Heyete riyaset için gitmiştim. Bu fırsattan istifade ederek Azerbeycan Türklerinin vaziyeti üzerinde bazı tetkikler yapmaktan kendimi men edemedim.

Bu tahkikata iki noktadan lüzum gördüm:

I.- Azerbeycan Türkleri Türkiye ile büyük Türk kitlesi arasında bir vasıl hattıdır. Bunların Millî Mevcudiyetlerini muhafaza etmeleri ana vatanda doğan içtimaî inkılâp hareketlerinin ve Milliyet cereyanlarının kolaylıkla büyük kitleye intikaline ve kültür birliğinin yıkılmaktan korunmasına ve türk kitleleri arasında tecanüs tesisine yarar.

2.- Memleketimizin şarkında mevcut ve Türkçeden başka aile dili kullanan türklerin temsili işinde bir yanlarının Ecnebî memleketlerdeki türk kitlesine dayanması bizim için daha faydalıdır. Bu vaziyet onların türk olmıyan ecnebîlerden tecridine ve Millî benliğe kudretle sarılmalarına hizmet eder.

İran Azerbeycanı Türklerinde Millî Benlik bir kaç sene evvel İran Hükûmetinin temsil işinde gösterdiği şiddetten doğma mukabese hissile şuursuz olarak takviyet bulmuştur.

Türkiyede mezheplere karşı müsamaha ve milliyete kıymet veren inkılâbın doğması Büyük Harpte oralara giden Türk kıtalarının attığı tohumların kolaylıkla tenebbütüne ve milliyet duygularına doğru şuurlu ve nurlu hamleler atılmasına da ayrıca sebep olmuştur.

İran Azerbeycanı ile ilk temasımda kulaklarım en büyük zevkini aldı. Heyetimizi selâmlamağa gelen kıta Zabitan ve efr-

-8-

030 | 10 | | | 261 | 759 | 1

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Resmî Kumandalar haricinde Türkçe tekellüm ediyorlardı.Farisî den başka dil bilmiyen bir Miralay hizmet neferine meram anlatabilmek için Türkçe öğrenmek mecburiyetinde kaldığını söyledi. Orada her fert bizi gördükçe bizle alâkadar olmakta ve bir fırsat bulup kendilerinin de türk olduklarını ve bizimle kan kardeşi bulunduklarını bize duyurmak için tehalük göstermekte idiler.Misafir olduğumuz Makü Serdarı (Bu Zatın İran Şahı tarafından hile ile hapsedilip itlâf edildiği öğrenilmiştir.) İkbalüssaltana Murtaza Kulu Hanın öksüz çocuğu dokuz on yaşlarında Hasan Han bizden türkçe harflerini öğrenmeğe heveslendi.Arkadaşlar bu küçüğe harfleri tanıttılar çarçabuk yazı yazmağa başladı.Matbaa harflerini taklit ederek yazıyordu.Arap harflerile ve Türkçe bir yazı yazmak istedi şu ibareyi yazdı. "Men Türküm.Öz dilim Türkçe idi.Veli Mene medresede farisî okuduplar" Bu cümle Hasan Hanın masum dilile bize yapılmış bir tazallümdü.

Hudut tahdidine memur Zabitandan dinledim:

İran Zabiti neferine farisî bir emir vermiş nefer anlayamamış bizim zabit kumandayı türkçe tekrar edince "Men Türki danışirem farisî bilmirem"demiş ve emri yerine getirmiştir.

Bir gün Rumiye Valisi Muzaffer hanla beraber Bahçecik köyünden Makûye gidiyorduk.Yolda Hacı Emin Paşa Han isminde bir Zata tesadüf ettik.Valiye bir kâğıt uzatıp " bunu oku mene diki ne isteyüpler"dedi.Vali "senden bir şey istemezler kıtlık oldu zahire isterler"dedi.Hacı Emin Paşa "bu farisîdir ben anyamadım cevabını verdi.Beraberimde seyehat eden Birinci Umumî Müfettişlik Cümhuriyet Halk Fırkası kâtibi Alaattin Bey bizden bir iki gün evvel Tebrize gitmişti.Kendisinin tarassutuna memur edilen zabit;türki olduğunu bildirerek vazifesini aynen söylemiş ve İran hükûmetinin temsil siyasetini şiddetle ten-

030 | 10 | | | 261 | 459 | 1

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

kıt edip Türklerin buna tahammül edemiyeceklerini beyan etmekle beraber Farslar nakadar betbahttır.Çünkü türkü takıbe türkü memur etmişlerdir demiştir.Hizmetimize tahsis edilen türk çocukları her fırsattan istifade ederek bizimle konuşmağı fırsat bilmekte idiler. Ve bizden eşyanın isimlerini sorup buna siz nedersiniz demekte ve kendilerince de o şeye verilen ismin ayni olduğunu gördükçe sevinç duymakta oldukları ve kalplerinin gögüslerinde kabardığı ve çarpdığı hissolunmakta idi.Bu grurun kendilerinin siyaseten merbut oldukları camia haricin de ,Kanla ve dille bağlandıkları daha yüksek bir camiayı şahıslarımızda sezmelerinden ileri geldiği anlaşılıyordu.
Tebrize giderken " Merent"te rasladığımız bir çocuk bizi şapkalı görünce Avrupalı zannetmişti. Türkçe konuşduğumuz zaman " siz efendimisiniz"dedi. "Efendi sizde kullanılmaz bu sözü nereden öğrendin?" dedik" Bizden çok gelip geçerler ben efendileri tanırım,biz Rus Türklerine efendi deriz.Biz de türküz amma siz bizden daha selikalı (tekâmül etmiş)siniz."dedi.Biz seni Fars sanmıştık deyince "Ben medrese (Yani mektep) görmedim. medreseden çıkanlar Fars olurlar"cevabını aldık.
Bir gün bir düğüne davet edilmiştik.Düğün Maki köylerinden Kalecikte oranan Hanlarından birinin kızı ile bir diğar Hanın oğluna ait idi.Makûdeki 17.inci piyade alâyı Kumandanı Bağır Han maktul İkbalüssaltana Murtaza kulu Hanın oğlunlan Abbas Paşa Hanın damadıdır.O münasebetle Hanlara akrabadır.Bizi davet eden de Bağır Handı.Muhabbet derhal Türklüğe intikal etti. "Siz hepiniz türksünüz bize bir Fars tipi gösterin de göre - lim."dedik karşımızdaki İran heyetinden hudut komiseri Müfahhamî Hanı göstererek " Fars budur" dediler.Müfahhamî Han da Bağır Hanı gösterdi"bu da onlardandır"dedi.Bağır Han bunu şiddetle x reddetti ve " Ben Afşarım halis türküm"dedi.Bir Hintli tipi olan Müfahhamî Han ile sarışın ve Elâ güzlü penbe çehreli Bağır

030 | 10 | | | 261 | 259 | 1

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Hanın ayni milliyete mensup olmalarına zaten gönlümüz de kail olamazdı.

Şimalî Azerbeycan yani Rus Azerbeycanı Türkleri daha şuurlu milliyetperverdir.Oradan geçerken yeni nesilden olmak ve kominist tanınmak itibarile memuriyet almış bir gümrük memuru ile ilk defa konuştuk. sorduğumuz suallere cevaben bir kız çocuğu olduğunu ve adını Suna taktığını bu adın ölen annesinin adı olduğunu ve soyunu yaşatmak için takdığını söyledi.Komünistlik hisleri içinde bu soy yaşatma arzusu bilhassa dikkati caliptir.Yolda üç Türk arkadaş tirende bir kompartıman işğal etmiştik. Bir yer boş kalıyordu.Oraya birini getirmek için bizden ruhsat istediler.Tabii muvafakat cevabı verdik. Onu getirmeğe giderlerken anî olarak kapı açıldı içeriye uzanan bir başın ağzından şu sözler döküldü:"Men türküm.Yanınıza biri katılacak türkçe bilmez gibi davranacak,yanında lâf etmeyin sizi gözleyicidir"dedi ve sıroldu.Bu vaziyet bizim de orada ğarip olmadığımızı ,bizim için çarpan yürekler olduğunu göstermiştir.Ne bahtiyarlık....

Yine Tiflise geldiğimiz zaman Hammallar bizden Rus parası istediler,"İn Turist "salonunda karşımıza çıkan iptidada milliyetin sezemediğimiz bir ermeni ben Rus parası vereyim Vezne açılınca tebdil eder bana verirsiniz dedi ve on beş manat verdi.Hammal gidince kendisinin fazla duramıyacağını ve mukabilinin ona tesviyesini rica etti.Bir buçuk Manat için bir türk lirasını istiyordu.Hükûmetin Türk lirasına tayin ettiği 89 Kapik itibarile Devlet mağazalarından alış verişteki (çünkü Ecnebî parasile x mallar daha ucuz veriliyor)kıymeti göz önüne alınınca bir lira on Manat etmekle beraber hariçte gizli olarak 5I Manata ve daha yukarıya tebdil imkânı vardı.Derhal bir Türk Makinist ortaya çıktı ve Ermeniye sert sert hitap ederek çıkardı on beş Manatı verdi.Ve bizim türk lirasını yirmi manat itibarile ken

030 | 10 | | | 261 | 759 | 1

T. C.
BAKANLIK
ARŞİV

di bozdu.

İranlılar cenubî Azerbeycanda ilk zamanlar dairelerde Farîsiden başka dil konuşturmamak ve türk adını ağza aldırmamak gibi cebrî temsil hareketlerine teşebbüs ettiklerini ve halk kitlesi arasında bunun muakeseedoğurduğunu görünce bundan vaz geçerek başka çarelere baş vurduklarını öğrendim. Mahaza bu gün yine temsil hareketlerine doğru başka yollardan yürünmektedir.Ötedenberi İranda yazı dili Farsca olduğunu öğrendim.Bu dile halen daha çok ehemmiyet verilmekte ve her tarafta hassaten türk ellerinde mektepler açılmaktadır. Mekteplerini ziyaret yolundaki arzularımız istekle karşılanmadığından muvaffak olamadıksa da hariçten buralarda eskiden bizdeki medreselerde okutulan arapça gibi Farisîye mana verilerek okutulmakta ve çocukların konuşma dili yine türkçe olarak kalmakta olduğunu öğrendim.Bu usul çocukların Farsca yazılmış eserleri anlayabilmesine hizmet eder.Fakat konuşma dillerinin değişmesine müessir olamaz.Olsa olsa içlerinden bazılarının konuşma kudretini kazanmasına yarayabilir. Millî benliğin ilk ve en kuvvetli amili olan dilin kaybolması için bir tehlike arzetmez.

İranlılar bize yakın olan şehirlerini imara hassaten çalışmalta ve yollarını koruma ve çoğaltmaya ehemmiyet vermek suretile Türkiyenin kendilerine yakın ellerine bakarak medenîüstünlük tesisine cabalamaktadırlar.Hududa yakın kıtalarının kıyafet daha iyi olmakla beraber Askerî binalarını da tanzim etmekte ve esaslı binalar vücude getirmektedirler.Maküden başka yerlerd çok kalamamakla beraber türk muhiti olan Tebrizde münevver ve üstün bir Farscı tabakası vücude getirmeğe çalıştıklarını da işittim. Kanaatımca oradaki türk benliği için en büyük tehlike budur. Tarihin gösterdiği misallerle öğrenebiliyoruz ki

030 | 10 | | | 261 | 459 | 1 | 5

T.C.
...ŞAN ARŞİVİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Temsilde kalabalıktan ziyade Medenî üstünlük muvaffak oluyor. İranlılar-da bilhassa Tebrizde Türk diline hele türk harflerine karşı şiddetli bir husumet ve hassasiyet vardır. Ermeniceye bile yer verilen bu memlekette türk dili ve hele türk harfleri en küçük musamahaya mazhar olamamaktadır. İranlaların bu hassasiyet haklarıdır. Fakat bizim için benliğine muhfaza etmesi lâzım olan bu kitleye karşı doğrudan doğruya olmasa da kendilerini ayakta tutabilecek ve düşmelerine mani olacak vasıtalı yardımlara ehemmiyet vermek iycap eder sanırım. gördüğüme ve işittiğime göre Türk dili Vatan hudutları haricinde ve hassaten bizden yeni ayrılan Suriye İrak gibi memleketlerle İran ,Kafkasya ve Ortaasya taraflarında muhtelif dille konuşanlar arasında umumî anlaşma dili olarak tutunuyor. Daha fazla ihmalkâr davranırsak dilimizin bu imtiyazı kaybedeceğine şüphe etmemelidir. Balkan memleketlerinde de Türkçeyi anlayanların ve konuşanların az olmadığını işidiyorum. Bu vaziyete göre bir taşla iki kuş vurabilmek yani hem hariçteki türklerin benliğine takviye hem de türkçemizin imtiyazını korumak için şu hususlara ehemmiyet vermelidir.

I.- Tebrizde tebaamız üç beş ermeniden ibarettir. Orası mühim bir türklük merkezi olmak itibarile suni bir koloni vücude getirmek ve münevver bir türk cemaatini oraya sokup barındırmak ve yaşatmak çaresini aramak ve temin etmek lâzımdır. tâki orada bir türk mektebi açabilmenin yolu bulunabilsin.

2.-Türk dilini kolayca neşredebilmek için münevverlerimizin orada Fransızca öğretme mektepleri açmalarını en doğru yol gibi görürüm. Çünkü oradaki türkler bu mekteplere serbestce rağbet edebilirler. Ve mahallî Hükûmetin dikkat nazarını celbetmeden türk harfleri öğretilmiş olur.

3.-İstanbuldaki Üniversitede veya hükûmet merkezinde ilmî bir Mecmua çıkarma ve bunda hudutlar haricindeki Millî cereyan

030 | 10 | | | 261 | 759 | 1

T.C. ... BAKANLIK ... CUMHURİYET ARŞİVİ

ları mevzuubahs etmeden sadece ilmî ve fennî yazılara ehemmiyet vermek ve bu suretle hükûmetleri kuşkulandırmadan bu Mecmuayı en ucuz fiatla komşu memleketlere sokup satmak muvafık olur.

Bu Mecmuanın yaşaması için bütün memurlar ve zabitler mecburî abone edilmelidirler. Diğer münevver tüccar ve sair vatandaşlar da propoğanda ile bu aboneye teşvik edilmelidirler. Bu mecmuada Üniversitemizin yeni gelen şöhretli profösörlerimin dilimizde yazılmış makaleleri hassaten yer almalıdır.

4.- Bundan başka dilimizde yazılmış ve yazılacak güzel ve meraklı romanları tab ve temsil etmek suretile bu memleketlerde yokbahasına satmalıyız. Hattac bir nisbet dahilinde bedava bile tevzi ettir eliyiz ve bu kabil neşriyatı teşvik etmeliyiz. Bendeniz Cenup azerâlerinin bizim şairlerinin eserlerinden hangilerini okuduklarını sordum. Kendi lehçelerinde olmak itibarile sadece Fuzulî Divanının okduğunu öğrendim. diğerleri ya hükümdarları met etmek veya meshep ğayretini gütmek itibarile bu memleketlere girememişlerdir. Fuzulidivanı da daha çok bir zümreye inhisar etmiştir. Buna mukabil suya sabuna dokunmaz basit aşk masallarından ibaret olan aşık Kerem, Aşıkğarip, Arzu ile kamber ve lâtifelerden ibaret olan Hoca Nasrettin gibi kitaplardan her okuma bilen türkü haberdar gördüm. Ve aramızdaki kültür rabıtası olarak konuşma dilile sadece bunları bulabildim. Kültür hareketleri arasında Vanda veya sair hudut şehitlerimizden birinde bir mektep açıp hariçteki türkleri kabul etmek ve okutmak ve bir mecmua neşretmekte mütalea olunabilir. Maksada daha yakın olan bu hareketin manası hasımlarımızca kolayca sezilebileceğinden teyakkuzu ve mukabil tedbiri mucip olur diye korkarım. Ve bu okutma ve neşriyat işinin uzak merkezlerde yapılmasını daha doğru bulurum.

030 | 10 | | | 261 | 759 | 1

T. C.
İŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

(8)

5.-Hudutlara yakın şehirlerimizin imarına ve bunlarla aramızda ticarî revabıt tesis edecek ve yaşatacak yolların inşasına ve bu suretle medenî üstünlüğün bizim tarafta muhafazasına ve bir birimizle kaynaşma ve yaklaşma teminine mesai sarfetmemiz icap eder.

Manevî üstünlük halen bizdedir. Türk devletinin ve cemiyetinin manevî kudreti açık olarak göze çarpmaktadır.Bize iltica etmek en mühim emeli olan bir İran Türk köylüsü iltica sebebini kendi mantığı ile izah ederken " Türkiyede kanun var ,adalet var bizde Şallak(Tokat,dayak demektir) var" diyor.

Bu üstünlüğü maddi sahada dahi elde etmek ve bizim tarafa geçenlerin bu tarafı daha ileri görmelerini ve yabancı ellerde yaşayan ırkdaşlarımızın arkalarında bizi yanlız kafalarile değil gözlerile de daha üstün gürebilmeleri ve bize daha emniyetle dayanabilmeleri sebeplerini halk etmek mecburiyetinde bulunduğumuzu arzederim efendim hazretleri

13.I.1934

Birinci Umumî Müfettişlik
Başmüşaviri

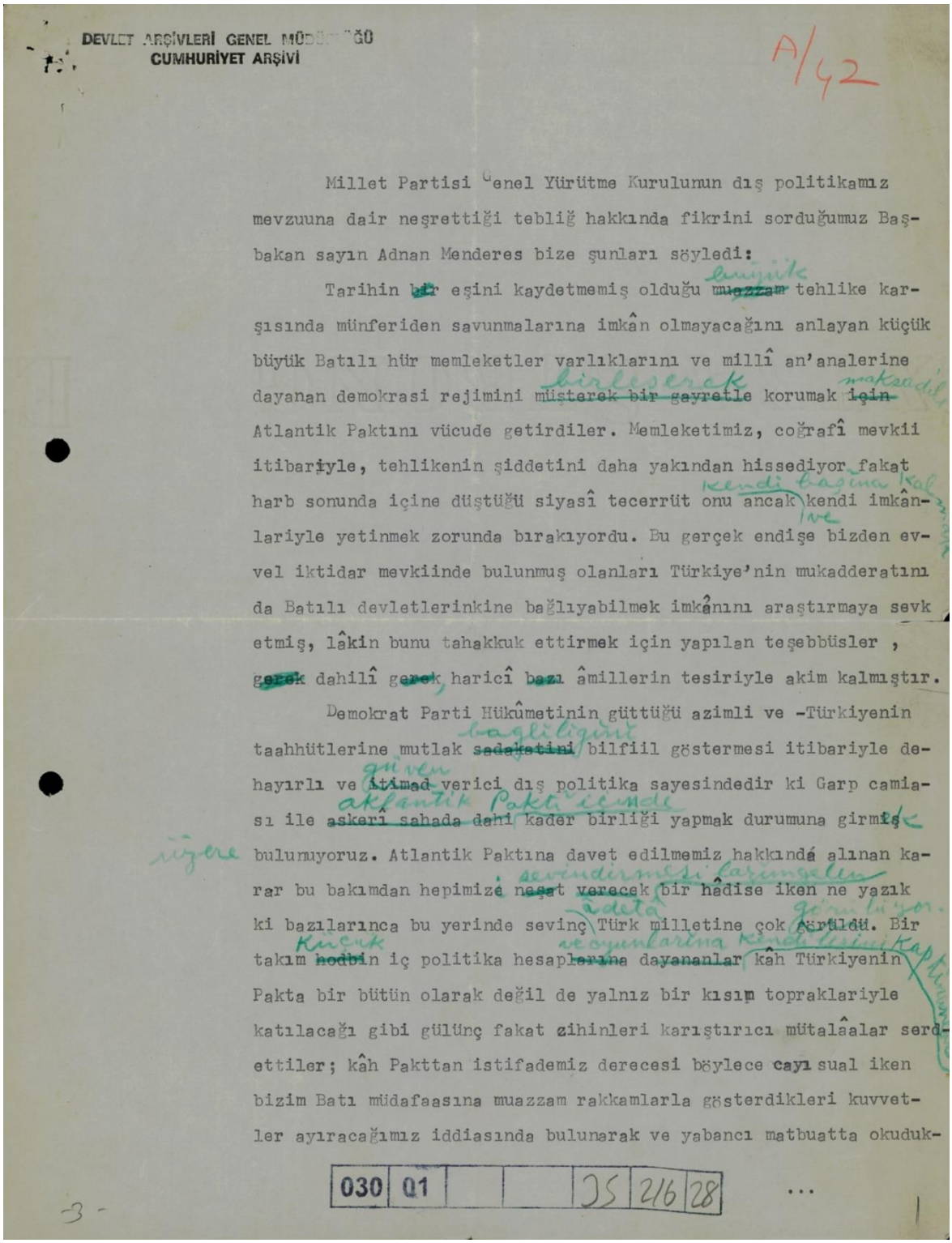
Fazlı

030 | 10 | | | 261 | 759 | 1

8

Kaynak: *BCA*, 30-10-0-0 / 261-759-1 (13.01.1934)

Ek-5: Millet Partisi Genel Yürütme Kurulu'nun, dış politika konusunda neşrettiği tebliğ hakkında Başbakan Adnan Menderes'in düşünceleri.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

A/42

Millet Partisi Genel Yürütme Kurulunun dış politikamız mevzuuna dair neşrettiği tebliğ hakkında fikrini sorduğumuz Başbakan sayın Adnan Menderes bize şunları söyledi:

Tarihin bir eşini kaydetmemiş olduğu muazzam tehlike karşısında münferiden savunmalarına imkân olmayacağını anlayan küçük büyük Batılı hür memleketler varlıklarını ve millî an'analerine dayanan demokrasi rejimini müşterek bir gayretle korumak için Atlantik Paktını vücude getirdiler. Memleketimiz, coğrafî mevkii itibariyle, tehlikenin şiddetini daha yakından hissediyor fakat harb sonunda içine düştüğü siyasî tecerrüt onu ancak kendi imkânlariyle yetinmek zorunda bırakıyordu. Bu gerçek endişe bizden evvel iktidar mevkiinde bulunmuş olanları Türkiye'nin mukadderatını da Batılı devletlerinkine bağlıyabilmek imkânını araştırmaya sevk etmiş, lâkin bunu tahakkuk ettirmek için yapılan teşebbüsler , gerek dahilî gerek, haricî bazı âmillerin tesiriyle akim kalmıştır.

Demokrat Parti Hükûmetinin güttüğü azimli ve -Türkiyenin taahhütlerine mutlak sadakatini bilfiil göstermesi itibariyle dehayırlı ve itimad verici dış politika sayesindedir ki Garp camiası ile askerî sahada dahi kader birliği yapmak durumuna girmiş bulunmuyoruz. Atlantik Paktına davet edilmemiz hakkında alınan karar bu bakımdan hepimizi neşat verecek bir hâdise iken ne yazık ki bazılarınca bu yerinde sevinç Türk milletine çok görüldü. Bir takım nodbin iç politika hesaplarına dayananlar kâh Türkiyenin Pakta bir bütün olarak değil de yalnız bir kısım topraklariyle katılacağı gibi gülünç fakat zihinleri karıştırıcı mütalâalar serdettiler; kâh Pakttan istifademiz derecesi böylece cayı sual iken bizim Batı müdafaasına muazzam rakkamlarla gösterdikleri kuvvetler ayıracağımız iddiasında bulunarak ve yabancı matbuatta okuduk-

030 01 25 216 28

-3-

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

ları , kaynağı meçhul,her türlü haberihakikat gibi göstererek umumî efkârda tereddüt hatta endişe uyandırmaya yeltendiler.Bu yakıcı gayretin yeni bir misaline de Millet Partisi Genel Yürütme Kurulunun dış politikaya ait görüşünü ifade eden tebliğinde rastlayoruz. Gerçi suretâ bu tebliğ "Mesuliyet mevkiinde bulunan Hükûmete bazı cihetleri hatırlatmak üzere" yapılmakta yani ikaz kasdına dayanmaktadır fakat o Partinin resmî sözcüsü olan Kudret gazetesinin bu tebliğ üstüne bütün bir sahife enliliğinde koyduğu şu "Hükûmet tehlikeli bir yoldadır" serlevhası asıl kasdın ne olduğunu açıkca meydana koyuyor. Ama ben bu kötü niyet tezahürleri üzerinde fazla duracak değilim. Yalnız vesileden faydalanarak şunu belirtmek istiyorum:

1- Atlantik Paktına bu camianın üyesi olan diğer 12 Devletin haklarına dâ vecibelerine de artıksız eksiksiz tekâbül eden eşit haklarla ve vecibelerle gireceğiz. Bu cihet Ottawa Konferansı kararını müteakip bize resmen ve sarahetle temin edilmiştir. Şu halde, hukuken, başka üyelerin deruhte ettikleri mükellefiyetler sınırı aşan "Tavizler ve tek taraflı taahhütler" bizim için bahis mevzuu değildir.

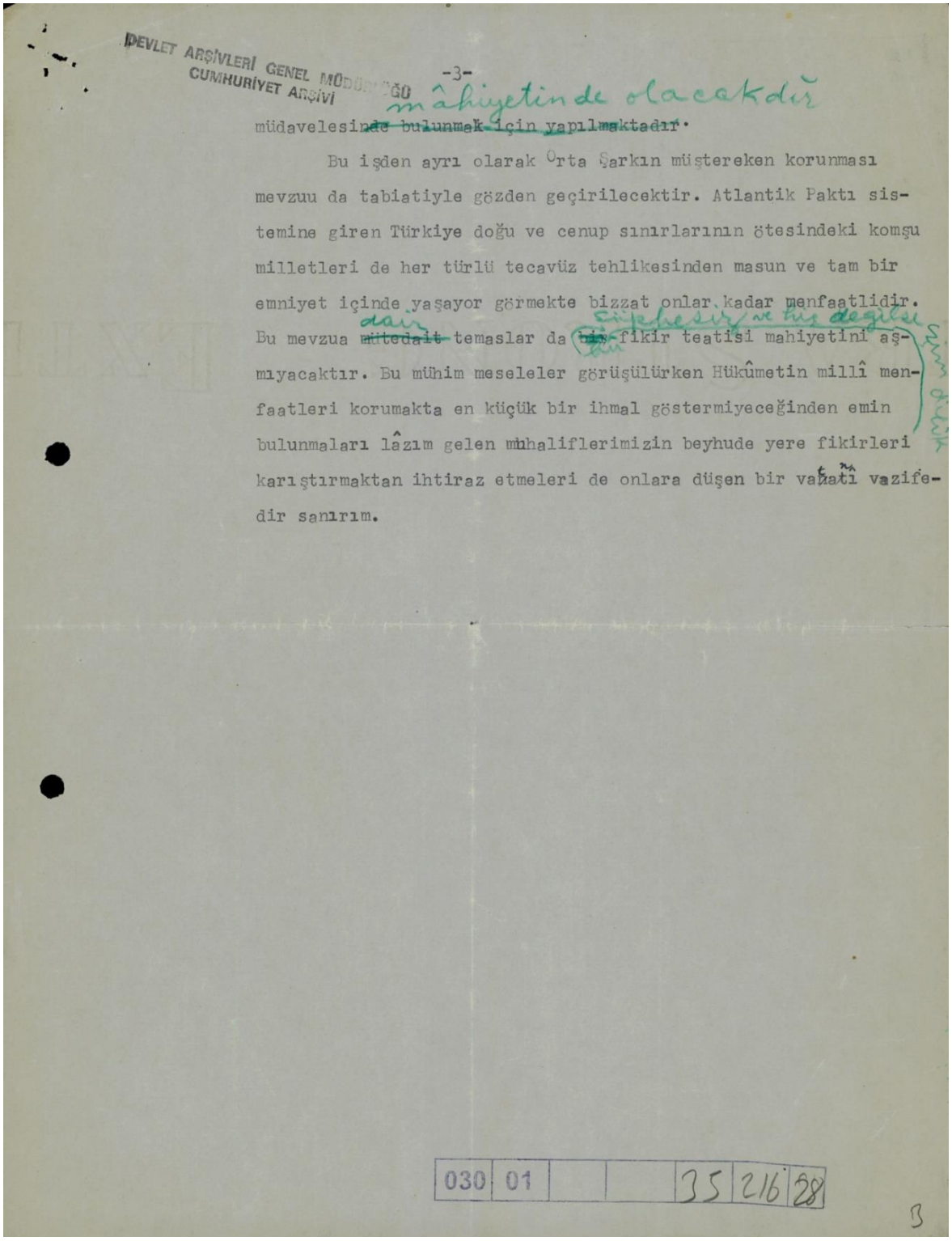
2- Türkiye topraklarının tamamı Paktın tazammun ettiği karşılıklı garantinin tatbik sahasına dahil bulunacak bundan evvel intişar eden beyanatıma rağmen bunun böyle olacağında el'an şüphe göstermek her halde hüsnü niyet mahsulü sayılmamak lâzım gelir .

Atlantik Paktına kabulümüzün tabiî bir neticesi olarak ortaya çıkacak ve halli lâzım gelecek,tatbikata müteallik, bazı meseleler vardır. Amerikan, İngiliz, Fransız yüksek askerî şahsiyetleriyle yapacağımız görüşmeler aynı zamanda hem siyasî hem askerî bir mahiyet taşıyan bu meseleleri hukukî hüküm ifade eden kesin kararlara bağlamak üzere değil, onlar hakkında sırf ihzarî bir fikir

...

030 01 25 2/6 28

2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

müdavelesinde bulunmak için yapılmaktadır. mâhiyetinde olacakdır

Bu işden ayrı olarak Orta Şarkın müştereken korunması mevzuu da tabiatiyle gözden geçirilecektir. Atlantik Paktı sistemine giren Türkiye doğu ve cenup sınırlarının ötesindeki komşu milletleri de her türlü tecavüz tehlikesinden masun ve tam bir emniyet içinde yaşayor görmekte bizzat onlar kadar menfaatlidir. Bu mevzua dair temaslar da ciddîdir ve hiç değilse fikir teatisi mahiyetini aşmıyacaktır. Bu mühim meseleler görüşülürken Hükûmetin millî menfaatleri korumakta en küçük bir ihmal göstermiyeceğinden emin bulunmaları lâzım gelen muhaliflerimizin beyhude yere fikirleri karıştırmaktan ihtiraz etmeleri de onlara düşen bir vatanî vazifedir sanırım.

030 | 01 | | | 35 | 216 | 28

3

Kaynak: *BCA*, 30-1-0-0 / 35-216-28

Ek-6: Başbakan Turgut Özal'ın, SSCB'ye yapacağı ziyaret sırasında yapılacak anlaşmaları ve mutabakata varılacak belgeleri imzalamak üzere yetkili kılınması.

T.C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI

Sayı : İSDA -537

Konu : Maliye ve Gümrük Bakanı Sayın A.Kurtcebe Alptemoçin

Ankara
16 TEMMUZ 1986

BAŞBAKANLIĞA

Sayın Başbakanımızın 28 Temmuz - 1 Ağustos 1986 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaret sırasında üzerinde mutabık kalındığı takdirde "Planlama Alanında İşbirliği Anlaşması", "Turizm İşbirliği Anlaşması", "Deniz Ticaret Anlaşması" , "Karadeniz'de Yük Çizgisi Anlaşması" ve "Arpaçay Baraj Gölünde Balıkçılık Yapılmasına Dair Anlaşma"nın imzalanması öngörülmektedir.

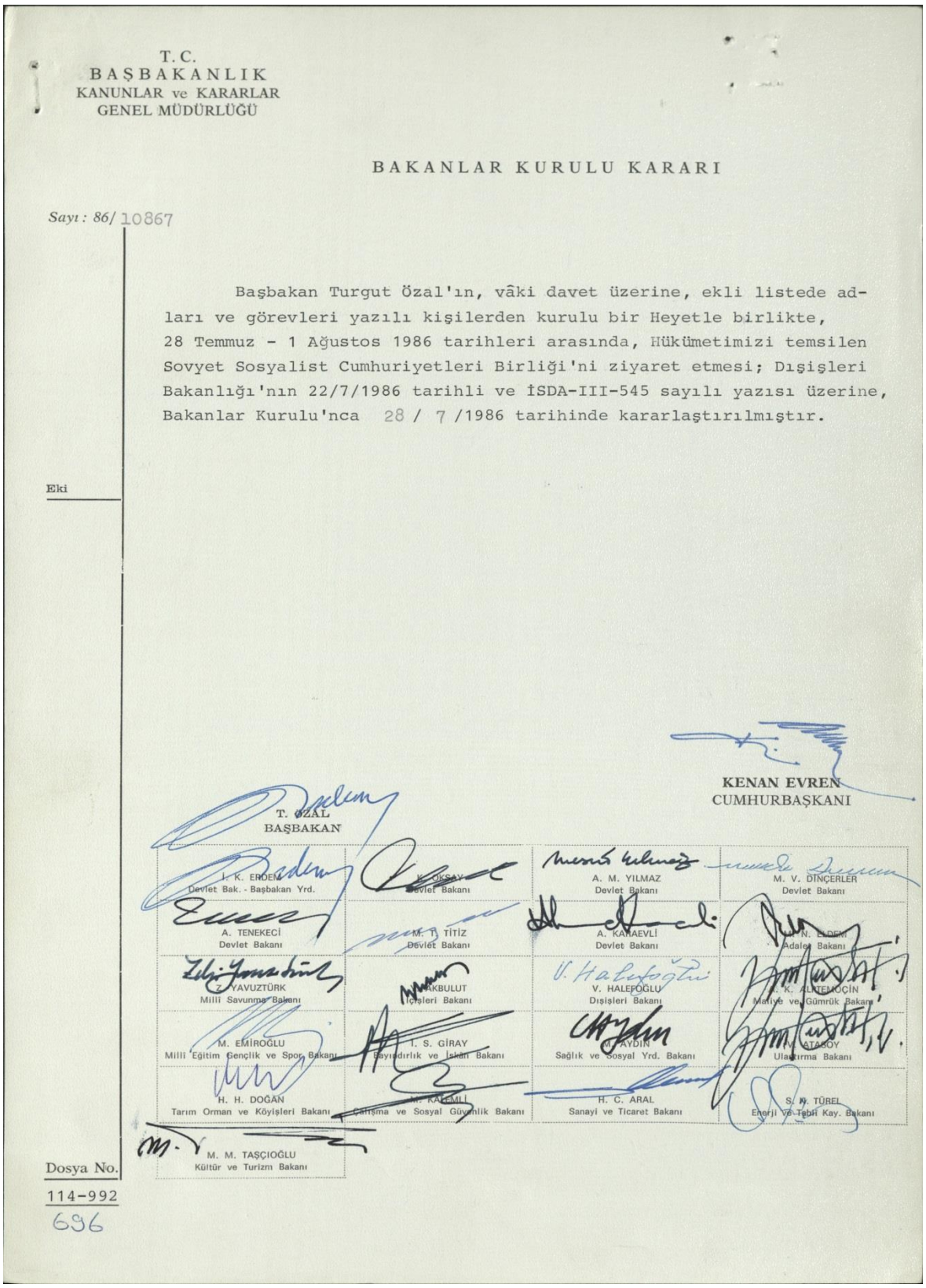
Maliye ve Gümrük Bakanı A.Kurtcebe Alptemoçin'in yukarıda zikredilen anlaşmaları ve görüşmeler sırasında üzerinde mutabakata varılabilecek diğer belgeleri imzalamaya yetkili kılınması için gerekli Bakanlar Kurulu Kararının istihsalini ve Sayın Başbakanımızın Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaretin tarihi hususunda henüz mutabakat sağlandığından sözkonusu Kararnamenin Sayın Bakanların imzalarına sunulduğuna dair Başbakanlık Tezkeresinin verilmesini müsaadelerine saygı ile arzederim.

V. Halefoğlu
Vahit HALEFOĞLU
Bakan

Ek: Kararname Tasarısı

Kaynak: *BCA*, 30-18-1-2 / 559-503-6 (19.07.1986)

Ek-7: Başbakan Turgut Özal ve beraberindeki heyetin, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni temsilen SSCB'yi ziyaret etmesi.

T.C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BAKANLAR KURULU KARARI

Sayı : 86/ 10867

Başbakan Turgut Özal'ın, vâki davet üzerine, ekli listede adları ve görevleri yazılı kişilerden kurulu bir Heyetle birlikte, 28 Temmuz - 1 Ağustos 1986 tarihleri arasında, Hükümetimizi temsilen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ni ziyaret etmesi; Dışişleri Bakanlığı'nın 22/7/1986 tarihli ve İSDA-III-545 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu'nca 28 / 7 /1986 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

KENAN EVREN
CUMHURBAŞKANI

T. ÖZAL
BAŞBAKAN

İ. K. ERDEM
Devlet Bak. - Başbakan Yrd.

V. OKSAY
Devlet Bakanı

A. M. YILMAZ
Devlet Bakanı

M. V. DİNÇERLER
Devlet Bakanı

A. TENEKECİ
Devlet Bakanı

M. T. TİTİZ
Devlet Bakanı

A. KARAEVLİ
Devlet Bakanı

M. N. ELDEM
Adalet Bakanı

Z. YAVUZTÜRK
Milli Savunma Bakanı

M. AKBULUT
İçişleri Bakanı

V. HALEFOĞLU
Dışişleri Bakanı

K. ALTEMOÇİN
Maliye ve Gümrük Bakanı

M. EMİROĞLU
Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı

İ. S. GİRAY
Bayındırlık ve İskan Bakanı

M. AYDIN
Sağlık ve Sosyal Yrd. Bakanı

N. ATAGÖY
Ulaştırma Bakanı

H. H. DOĞAN
Tarım Orman ve Köyişleri Bakanı

M. KALEMLİ
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı

H. C. ARAL
Sanayi ve Ticaret Bakanı

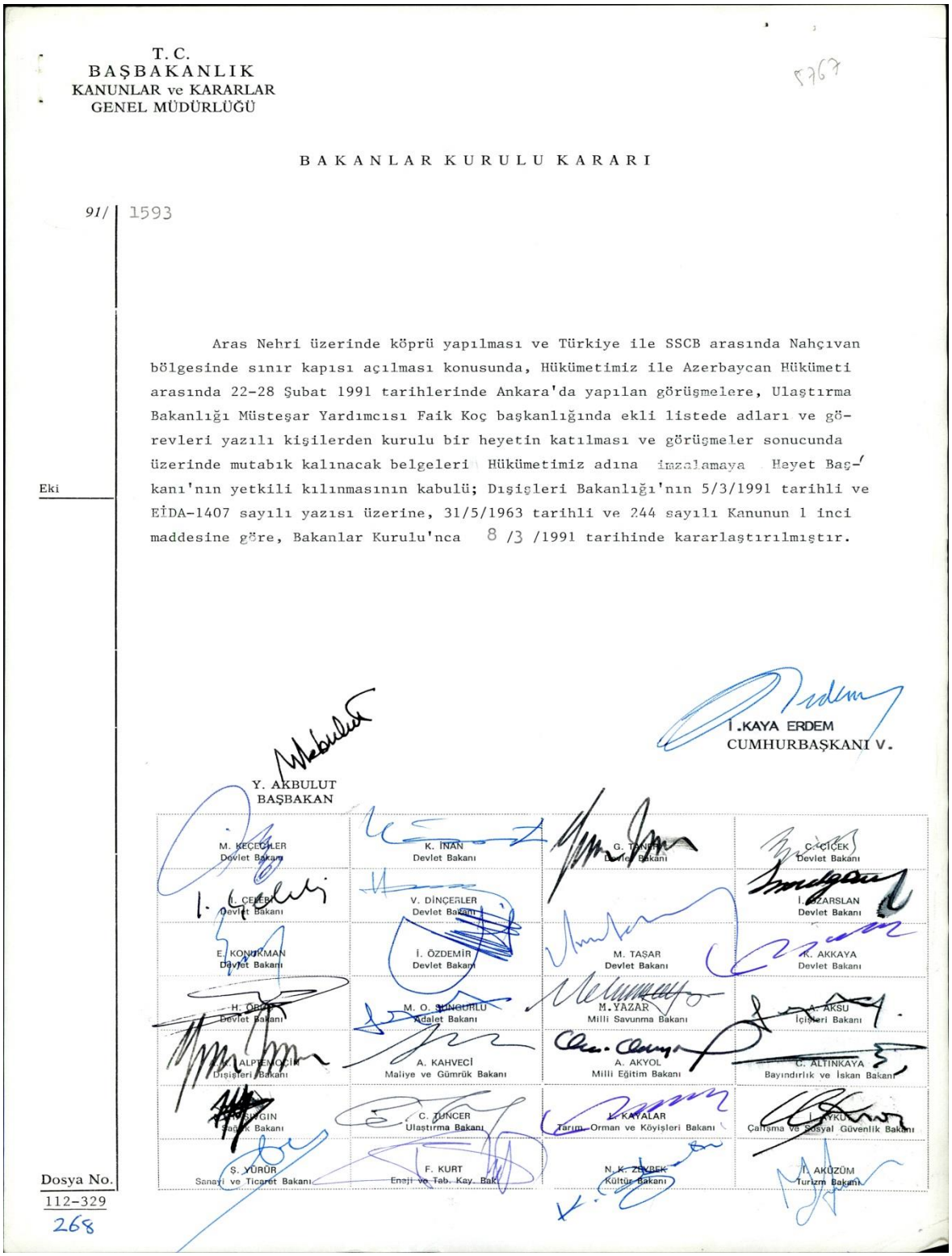
S. N. TÜREL
Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

M. M. TAŞÇIOĞLU
Kültür ve Turizm Bakanı

Dosya No.
114-992
696

Kaynak: *BCA*, 30-18-1-2 / 559-505-7 (28.07.1986)

Ek-8: Aras Nehri üzerinde köprü yapılması ve Türkiye ile SSCB arasında Nahçıvan bölgesinde sınır kapısı açılması konusunda, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Hükümeti arasında yapılan görüşmelere Faik Koç ve başkanlığındaki heyetin katılması, mutabakata varılacak belgeleri imzalamak üzere heyet başkanının yetkili kılınması.

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

5767

BAKANLAR KURULU KARARI

91/ 1593

Aras Nehri üzerinde köprü yapılması ve Türkiye ile SSCB arasında Nahçıvan bölgesinde sınır kapısı açılması konusunda, Hükümetimiz ile Azerbaycan Hükümeti arasında 22-28 Şubat 1991 tarihlerinde Ankara'da yapılan görüşmelere, Ulaştırma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Faik Koç başkanlığında ekli listede adları ve görevleri yazılı kişilerden kurulu bir heyetin katılması ve görüşmeler sonucunda üzerinde mutabık kalınacak belgeleri Hükümetimiz adına imzalamaya Heyet Başkanı'nın yetkili kılınmasının kabulü; Dışişleri Bakanlığı'nın 5/3/1991 tarihli ve EİDA-1407 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 1 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 8 /3 /1991 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

İ.KAYA ERDEM
CUMHURBAŞKANI V.

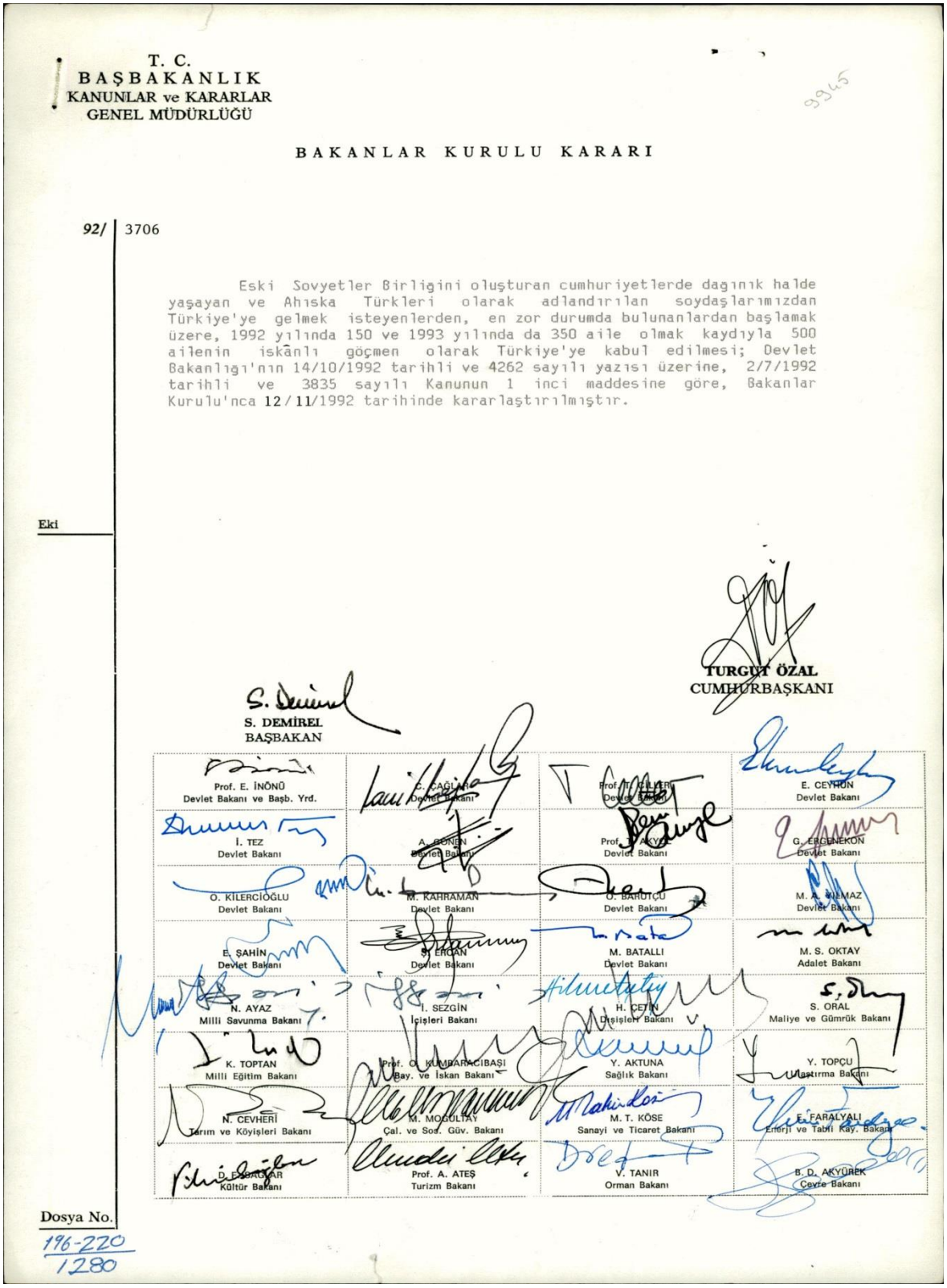
Y. AKBULUT
BAŞBAKAN

M. KEÇECİLER, Devlet Bakanı | K. İNAN, Devlet Bakanı | G. TANSU, Devlet Bakanı | C. ÇİÇEK, Devlet Bakanı
İ. CEMİL, Devlet Bakanı | V. DİNÇERLER, Devlet Bakanı | İ. AZARSLAN, Devlet Bakanı
E. KONUKMAN, Devlet Bakanı | İ. ÖZDEMİR, Devlet Bakanı | M. TAŞAR, Devlet Bakanı | K. AKKAYA, Devlet Bakanı
H. ÖRÜN, Devlet Bakanı | M. O. SİNGİLLİLU, Adalet Bakanı | M. YAZAR, Milli Savunma Bakanı | A. AKSU, İçişleri Bakanı
A. ALPTEMOÇİN, Dışişleri Bakanı | A. KAHVECİ, Maliye ve Gümrük Bakanı | A. AKYOL, Milli Eğitim Bakanı | C. ALTINKAYA, Bayındırlık ve İskan Bakanı
[illegible], Sağlık Bakanı | C. TUNCER, Ulaştırma Bakanı | L. KAYALAR, Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanı | [illegible], Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı
Ş. YÜRÜR, Sanayi ve Ticaret Bakanı | F. KURT, Enerji ve Tab. Kay. Bak. | N. K. ZEYBEK, Kültür Bakanı | İ. AKÜZÜM, Turizm Bakanı

Dosya No.
112-329
268

Kaynak: *BCA*, 30-18-1-2 / 677-163-7 (08.03.1991)

Ek-9: Türkiye'ye gelmek isteyen, Ahıska Türklerinden 500 ailenin iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilmesi.

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

9945

BAKANLAR KURULU KARARI

92/ 3706

Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve Ahıska Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenlerden, en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere, 1992 yılında 150 ve 1993 yılında da 350 aile olmak kaydıyla 500 ailenin iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilmesi; Devlet Bakanlığı'nın 14/10/1992 tarihli ve 4262 sayılı yazısı üzerine, 2/7/1992 tarihli ve 3835 sayılı Kanunun 1 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 12/11/1992 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

TURGUT ÖZAL
CUMHURBAŞKANI

S. DEMİREL
BAŞBAKAN

Prof. E. İNÖNÜ — Devlet Bakanı ve Başb. Yrd.
İ. TEZ — Devlet Bakanı
O. KİLERCİOĞLU — Devlet Bakanı
E. ŞAHİN — Devlet Bakanı
N. AYAZ — Milli Savunma Bakanı
K. TOPTAN — Milli Eğitim Bakanı
N. CEVHERİ — Tarım ve Köyişleri Bakanı
D. EYİGÖR — Kültür Bakanı

C. ÇAĞLAR — Devlet Bakanı
A. GÖNEN — Devlet Bakanı
M. KAHRAMAN — Devlet Bakanı
S. ERCAN — Devlet Bakanı
İ. SEZGİN — İçişleri Bakanı
Prof. O. KUMBARACIBAŞI — Bay. ve İskan Bakanı
M. MOĞULTAY — Çal. ve Sos. Güv. Bakanı
Prof. A. ATEŞ — Turizm Bakanı

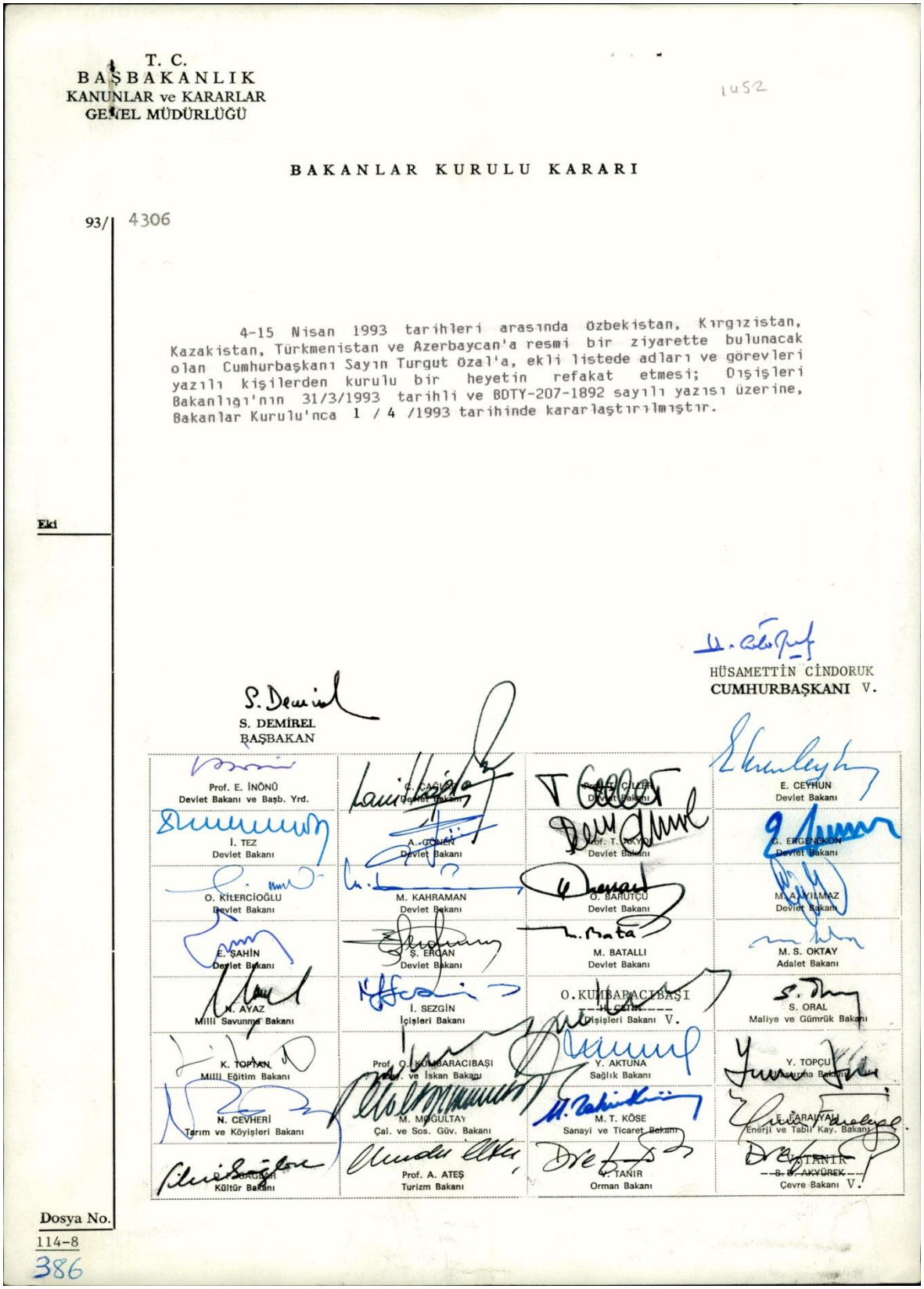
Prof. T. [illegible] — Devlet Bakanı
Prof. T. AKYOL — Devlet Bakanı
G. BARUTÇU — Devlet Bakanı
M. BATALLI — Devlet Bakanı
H. ÇETİN — Dışişleri Bakanı
Y. AKTUNA — Sağlık Bakanı
M. T. KÖSE — Sanayi ve Ticaret Bakanı
V. TANIR — Orman Bakanı

E. CEYHUN — Devlet Bakanı
G. ERCENEKON — Devlet Bakanı
M. A. YILMAZ — Devlet Bakanı
M. S. OKTAY — Adalet Bakanı
S. ORAL — Maliye ve Gümrük Bakanı
Y. TOPÇU — Ulaştırma Bakanı
E. FARALYALI — Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
B. D. AKYÜREK — Çevre Bakanı

Dosya No.
196-220
1280

Kaynak: *BCA*, 30-18-1-2 / 730-378-6 (12.11.1992)

Ek-10: Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunacak olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a refakat edecek heyet.

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

1052

BAKANLAR KURULU KARARI

93/ 4306

4-15 Nisan 1993 tarihleri arasında Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunacak olan Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal'a, ekli listede adları ve görevleri yazılı kişilerden kurulu bir heyetin refakat etmesi; Dışişleri Bakanlığı'nın 31/3/1993 tarihli ve BDTY-207-1892 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu'nca 1 / 4 /1993 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

HÜSAMETTİN CİNDORUK
CUMHURBAŞKANI V.

S. DEMİREL
BAŞBAKAN

Prof. E. İNÖNÜ Devlet Bakanı ve Başb. Yrd.	C. CASİM Devlet Bakanı	[illegible] Devlet Bakanı	E. CEYHUN Devlet Bakanı
İ. TEZ Devlet Bakanı	A. GÖNEN Devlet Bakanı	Prof. T. AKYOL Devlet Bakanı	G. ERGENEKON Devlet Bakanı
O. KİLERCİOĞLU Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	O. BARUTÇU Devlet Bakanı	M. A. YILMAZ Devlet Bakanı
E. ŞAHİN Devlet Bakanı	Ş. ERCAN Devlet Bakanı	M. BATALLI Devlet Bakanı	M. S. OKTAY Adalet Bakanı
N. AYAZ Milli Savunma Bakanı	İ. SEZGİN İçişleri Bakanı	O. KUMBARACIBAŞI H. ÇETİK Dışişleri Bakanı V.	S. ORAL Maliye ve Gümrük Bakanı
K. TOPTAN Milli Eğitim Bakanı	Prof. O. KUMBARACIBAŞI Bay. ve İskan Bakanı	Y. AKTUNA Sağlık Bakanı	Y. TOPÇU Ulaştırma Bakanı
N. CEVHERİ Tarım ve Köyişleri Bakanı	M. MÜGÜLTAY Çal. ve Sos. Güv. Bakanı	M. T. KÖSE Sanayi ve Ticaret Bakanı	E. TARAYAN Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
[illegible] Kültür Bakanı	Prof. A. ATEŞ Turizm Bakanı	V. TANIR Orman Bakanı	V. TANIR B. B. AKYÜREK Çevre Bakanı V.

Dosya No.
114-8
386

Kaynak: BCA, 30-18-1-2 / 744-439-6 (01.04.1993)

TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Aksaray Üniversitesi Tez Değerlendirme Formu		
Öğrencinin Adı Soyadı: Cennet ATEŞ		**EVET**
	Kapak	
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	√
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	√
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	√
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	√
	İçindekiler	
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	√
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	√
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	√
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	√
	Giriş	
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	√
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	√
	Özet/Abstract	
11	Kılavuza uygun mu?	√
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	√
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	√
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	√
	Kaynakça	
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	√
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	√
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	√
	Atıf Yöntemi **APA 6** ☐ **CMS** ☑ **İSNAD** ☐	
	Genel Değerlendirme	
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	√
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	√
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	√
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	√
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	√
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	√
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	√
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak	√

Bu tezin tarafımdan "Tez yazım kuralları" okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabul ederim.

Öğrencinin imzası